Nahçıvan Folklor Materyalleri Esasında

FOLKLOR VE ETNİK-MİLLÎ ŞUUR

Prof. Dr. Muharrem CAFERLİ

Türkiye Türkçesine Aktaran
Alpertunga ALTAYLI

Kültür Ajans Yayınları

AZERBAYCAN MİLLÎ İLİMLER AKADEMİSİ
NAHÇIVAN BÖLÜMÜ FOLKLOR ENSTİTÜSÜ

Nahçıvan Folklor Materyalleri Esasında

FOLKLOR VE ETNİK-MİLLÎ ŞUUR

Prof. Dr. Muharrem CAFERLİ

Türkiye Türkçesine Aktaran
Alpertunga ALTAYLI

İnceleyenler
Seyfettin ALTAYLI, Nail TAN

KÜLTÜR AJANS YAYINLARI NU: 29

Kültür Ajans Yayınları Nu: 29

TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika Nu: 1206-06-003372

ISBN
978-975-8951-16-1

Kapak Tasarımı
Erhan İVGİN

Dizgi - Mizampaj
Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti.
Konur Sok. 66/9 Bakanlıklar-ANKARA
Tel: 0.312.425 93 53 Fax: 0.312.419 44 43

Baskı
BRC Basım Matbaacılık Ltd. Şti.
Büyük Sanayi 1. Cad. Elif Sk. No: 7/243 Akköprü/ANKARA
Tel: 0.312.384 44 54 (pbx)

Baskı Tarihi
Eylül 2007

İsteme Adresi
Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA
Tel: 0.312.425 93 53 (PBX)

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Nail Tan 5

Ön Söz Yerine: Nuh'tan ve Mitten Başlayan
Nahçıvan Halk Kültürü 7

I. BÖLÜM: ANA DÜŞÜNCE MESELELERİ

1. Folklor ve Tarihî Şuur 17
2. Folklor ve Coğrafi Mekân 35
3. Folklor ve Etnik-Millî Şuur 59

II. BÖLÜM: ŞİİR SANATI MESELELERİ

1. Merasimler 81
2. Atasözleri 89
3. Bayatılar / Mâniler 101
4. Halk Türküleri / Mahnılar 113

Prof. Dr. Muharrem Caferli 124

SUNUŞ

Prof. Dr. Muharrem Caferli (Azerbaycan'daki adı Hacı Meherrem Ceferli), Türkiye'deki halk bilimcilerin yakından tanıdığı, Nahçıvan halk bilimcileri arasında saygın bir yere sahip Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü (Bölmesi) Folklor Şubesinin Müdürü ve Nahçıvan Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi bir bilim adamı. Türkiye'yi ve bizi yürekten kucaklayan, işbirliğini seven bir şahsiyet. Derleme ve araştırmaları daha çok Nahçıvan âşık sanatı, masal, türkü, merasim folkloru, mitler ve halk hikâyeleri üzerine. Nahçıvan'dan derlenen halk kültürü ürünlerini inceleyip yorumlama ve önemli sonuçlara ulaşmasıyla tanınıyor. Yirmi altı kitabı içinde *Destan ve Mit, Azerbaycan Destanlarının Poetikası* onun halk bilimine nazariyeci olarak da hâkimiyetini gösteren eserlerdir.

Prof. Caferli, 2006 yılında çok önemli bir kitap daha yayımladı: *Folklor ve Etnik-Millî Şuur*. Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümünün Folklor Enstitüsünce Bakü'de bastırılan kitabın (Bakü 2006, Elm, 126 s.) bilimsel redaktörleri Prof. Dr. Hüseyin İsmayilov ve Prof. Dr. Kâmran Aliyev. Orijinal adı; *Nahçıvan Folklor Materyalleri Esasında Folklor ve Etnik-Millî Şuur.*

Kitapta Nahçıvan'dan derlenen halk kültürü malzemesi esas alınarak; folklorun (halk biliminin, halk kültürünün) millî kültür içindeki yeri, kültürel kimliğin oluşmasındaki rolü ve asıl önemlisi vatan ve millet sevgisinin, millî şuurun şekillenmesine katkısı inceleniyor.

Ön söz ve iki bölümden oluşan kitapta her bölüm ile onu meydana getiren alt bölümlerden sonra yararlanılan kaynaklar verilmiş.

"Ön Söz"de Prof. Caferli, Nahçıvan folklorunun temelinde, bu temeldeki yer adlarında Nuh Tufanı'nın ve diğer mitolojik unsurların bulunduğunu açıklayarak konuya giriyor. Nahçıvan'ı vatan yapan unsurların halk kültürü ürünlerinde yaşatıldığını belirtiyor. Halk, tarihini mitte, efsanede arıyor ve onlarda anlatılanları gerçek olaylar olarak kabul ediyor.

Birinci bölümde, Nahçıvan'dan derlenen bayatı, türkü, âşık şiiri, mit, efsane, masal, halk hikâyeleri ve fıkralar çerçevesinde folklorun, tarihî şuurun oluşmasındaki rolü, etkisi, millî şuurun beslenmesine katkıları örneklerle açıklanmaktadır.

İkinci bölümde, yine aynı düşünce ögelerine, bu defa halk kültürü ürünlerinden şiirsel bir yapıya sahip atasözleri, bayatılar/mâniler, mahnılar/halk türküleri ve merasim/tören folkloru penceresinden bakılıyor. Birinci bölümdeki sonuçlara, aynen bu bölümde de ulaşılıyor. Kısacası, kolektif millî şuuru ve kültürel kimliği folklor ürünleri yaratıyor, yaşatıyor.

Folklorun (halk biliminin, halk kültürünün) insan ve millet hayatında, kültüründe oynadığı rolü etraflıca açıklayan bu eserden Türkiye'deki halk bilimcilerin, öğretmenlerin, öğrencilerin ve konuya ilgi duyan herkesin yararlanmasını istedik. Bu amaçla, yazarından izin alarak Türkiye Türkçesine aktarmaya karar verdik. Türkiye'de, Azerbaycan Türkçesi konusundaki sözlük ve araştırmalarıyla tanınan Seyfettin Altaylı ve oğlu Alpertunga Altaylı'nın çabasıyla kitap ortaya çıktı. Aktarma sırasında mümkün olduğu kadar Türkiye'de kullanılan kelimeleri değiştirmekten kaçınıldı.

Kitabı baskıya hazırlarken, Türkiye'de geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak amacıyla Azerbaycan alfabesindeki ə, x, q harflerinin yerine e, h, g ve k harflerini kullanmayı tercih ettik. Kaynaklar bölümünde ise Azerbaycan dil ve alfabesine sadık kaldık. Anlamı bilinmeyen veya yazılışları çok farklı kelimelerin Türkiye'deki karşılıkları, aktaran tarafından dipnotlar şeklinde verildi. Rusça kökenli bazı kelimelerin, Türkçe karşılıklarının bulunmasında dostum, Azerbaycanlı dil bilimci Prof. Dr. Mehman Musaoğlu'nun büyük yardımlarını gördük.

Kitabı baskıya hazırlayan Alpertunga Altaylı ve Seyfettin Altaylı ile yayımlayan Kültür Ajans Ltd. Şti. yöneticileri Hayrettin Ivgin ve Erhan Ivgin'e teşekkür ederken, dostum Prof. Dr. Hacı Muharrem Caferli'ye daha nice değerli eserler vermesi için Allah'tan uzun ömür ve sağlıklı yıllar diliyorum.

(Dr. h. c.) Nail TAN
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Emekli Halk Kültürlerini Araştırma
ve Geliştirme Genel Müdürü

ÖN SÖZ YERİNE

NUH'TAN VE MİTTEN BAŞLAYAN NAHÇIVAN HALK KÜLTÜRÜ

Her mitolojik sistem gibi Türk mitolojisi de sonradan yazıya aktarılmış sözlü metinlerden oluşmaktadır. Bu anlamda Türk mitolojisi, Türk'ün iç dünyasının, yaşadığı yerlerin, gezdiği ormanların, geçtiği çayların, sahillerine varmaya can attığı nehirlerin vb. mitolojik olguların tarihidir. Türk mitolojisi, mitolojik bir dünya modeli olmakla birlikte, Türk'ün yaşadığı toprakları model olarak almış, onları işaret sistemine çevirmiş ve bu topraklar üzerinde mevcut olan bütün nesneleri, Türk'ün dünyasını oluşturan bir belgeye çevirmiştir. Bu bakımdan, Türk mitolojisinde mevcut olan her şey, onun yaşadığı ve yarattığı tarih olmakla birlikte, bir mitolojik unsurlar bütünüdür.

Mitoloji, kendi varlığını dilde ve metinlerde devam ettiriyor. Burada sözlü metinlerin sınırları birleşmektedir. Şifahi (sözlü) metinler, mitolojik zamanı daha canlı yaşatan unsurlardır. Bunlar ise hayli çeşitlidir. Türk'ün efsaneleri, rivayetleri, yurtla ilgili deyimleri, vatana bağlılığının mitolojik şahitleridir. Bu yönden Türk'ün herhangi bir yurdunun söz hazinesine baktığımızda, orada Türk'ün oymaklarını, anayurdunun ulu tarihini görürüz. Dile getirilen bu unsurlar, aynen efsane ve mitlerle zengin olan ulu bir toprağa, Nahçıvan toprağına ve onu özünde mitleştiren mitolojik efsane ve rivayetler dünyasına, tarihî gerçeğe götüren metinlerle de ilgilidir.

Nahçıvan folklor (halk bilimi, halk kültürü) metinleri içerisinde, mitolojik söylem, epizot ve motiflerle ilgili metinler bir hayli çoktur. Bu metinler, bütün anlam ve unsurlarıyla sıkı şekilde Nahçıvan coğrafyası ve Nahçıvan toprağıyla ilgilidir. Bu bakımdan, anılan metinlerin gözden geçirilmesi Azerbaycan

Türk tarihinin Nahçıvan'la ilgili azametli geçmişinin ortaya çıkarılması için tutarlı ve sağlam bilgiler verebilir. Söylenenleri açıkça gözden geçirmek, yerinde bir davranış olur.

Nahçıvan'da derlenen mitolojik metinlerin birinde şöyle denilmektedir: "*Zamanın başlangıcında Allah'tan başka kimse yokmuş, yeryüzü ise baştan sona su ile kaplıymış. Allah, bu suyu toprakla karıştırıp mil hâline getirir, sonra onu çamur yapar, çamuru da kurutup toprak yapar. Daha sonra toprakta bitkileri yeşertir, sonra da toprağı yoğurup insanı yaratır ve ona ruh verir.*"

Bu mitolojik metin, evrenin yaratılış sürecini sırasına uygun şekilde tasvir etmektedir. Burada kaostan kosmoza geçişin tüm aşamaları anlatılmaktadır. Lakin, bu mitolojik metinde en ilginç detay, her mitoloji ve dinî şuur için karakteristik olan tipolojik imajın değişmesidir. Yeni metindeki Allah kavramı eski Türk düşüncesindeki Tanrı kavramının tipolojik karşılığı olmakla birlikte birbirine tipolojik geçiş yapmıştır. Neticede, mitolojik metin Nahçıvan bölgesinin tüm yapı taşlarını karakterize edebilecek derecede genişlemiştir. Bu metinde kaostan kosmoza geçişin genel tipolojik modeli bu toprak üzerinde yaşayan Nahçıvan Türklüğünün toprakla ilgili mitolojik geçmişiyle ilgili bilgilere ulaşmamıza yardımcı olmaktadır. Tanrı'nın, Allah şeklinde ifade edilmesi, Nahçıvan Türklüğünün bu arazideki sürekli etnik tarihinin aralıksız olarak gelişme kaydettiğinin göstergesidir.

Nahçıvan'daki mitolojik metinlerde; Nahçıvan, kendine ait bütün yaygın coğrafi adlarla mitleşmiştir. Söz gelişi; Nahçıvan'da çok bilinen, halkın etnik hafızasına işlenmiş dağlar, Nahçıvan'ın mitolojik metinlerinde kosmogonik süreçlerle ilişkilendirilerek anılmaktadır. Bu metinlerden biri şöyledir:

"*Eleyez'in (Alagöz dağları. A. A.) zirvesi çift çatallıdır. Deniliyor ki Ağrı dağı ile Eleyez kavgaya tutuşmuş. Ağrı daha güçlüymüş ve vurup Eleyez'in kafasını parçalamış*".

Bu metindeki Eleyez ve Ağrı gibi dağ adları mitolojik süreçlerin olağanüstü mevcudiyeti bakımından dikkat çekmektedir. Ağrı Dağı, Ermenilerin uydurma Ararat adını taktığı meşhur dağdır. Ağrı Dağı, Türk mitolojisinde, Nahçıvan bölgesi mito-

lojik metinlerinde Nuh'un gemisi ile birlikte anılır. Bunun böyle olması, Ağrı Dağı'nın bu toprakta yaşayan Nahçıvan Türklerinin en eski hafızasından süzülüp gelmesi demektir. Şaşırtıcı olan, Ağrı Dağı'nın sadece Hz. Nuh'la alakalı metinlerde değil, diğer mitolojik metinlerde de geçmesidir. Bu da, Ağrı'nın Ulu Türkçülük idealinin "temel taşı" olduğunu göstermektedir. Metinlerden birinde şöyle denilmektedir:

"Çobanın biri Ağrı Dağı'nın eteğinde hayvanlarını otlatıyormuş. Öğle üzeri hem kendisi hem de hayvanlar susamış. Fakat, hiçbir yerde su yoktur. Çoban, Allah'a dua ederek yalvarır ki; 'Burada bir çeşme yaratırsan sana yedi koyun kurban keseceğim'.

Aniden önünde bir çeşme peydah olur. Çeşmeden kendisi ve sürüsü susuzluğunu giderir. Daha sonra adağı aklına gelir, ancak kendi kendine bir su için yedi koyun kesmenin delilik olacağını söyler. Koltuk altından yedi tane bit bulup onları öldürür ve 'Bu da Allah'a adadığım yedi kurban' der. Çoban ve sürüsü birden taşa dönüşür. Ağrı Dağı'nın eteğindeki taşlar bu dönemden kalmadır".

Bu mitolojik metin, birkaç bakımdan önemlidir. Öncelikle bir mitolojik metin gibi, tematik yönden etiyolojik (neden bilimsel) mitler içerisinde çok ciddi bir yere ve mevkiye sahiptir. Bunlar, açıklayıcı metinler olmakla birlikte, en eski kosmogonik düşünceyle ilgilidir. Onların araştırılması, en eski kosmogonik düşünceleri ortaya çıkarmış olur. Şimdiki mitolojide etiyolojik, açıklayıcı fonksiyon taşımaktadır. Nahçıvan Türk'ü, üzerinde yaşadığı toprağın her bir unsurunu, yukarıdaki mitte Ağrı Dağı'nın eteğindeki taşlarda olduğu gibi, ülke tarihi olarak görüyor. Böylesi tarihleştirme, yurdun belirli anlam yüklenmiş nesnelerini etnik hafızada söz ve mitoloji olarak belgelemektir. Nahçıvan'da yaşayan Türklerin etnik hafızasının kendi toprakları ile bu şekilde tarihleşmesi, anılan mitte açıkça kendini göstermektedir.

Diğer taraftan, mitin kendi yapısında pek çok ilginç yönler bulunmaktadır. Şu an gayemiz onları tahlil etmek olmasa da, yüzeysel olarak temas etmek yerinde bir davranış olur. Bahsi geçen mitolojik metin, kosmogonik ve merasim karakterlidir.

Bir taraftan Ağrı Dağı'nın eteğindeki taşların nasıl oluştuğuyla ilgili bilgi veriliyor. Diğer taraftan da, bu kosmogoni, gerçek katmanın elementinin kosmogonik durumu yönünden anlamlıdır. Ayrıca, merasim karakterli mitolojik olgu kendini gösterir. Metinde mitlerin belirli silsilesi için çok karakteristik olan model hikâyeleştiriliyor. Bir dileğin olması hâlinde kutsal varlığa kurban adanması, dileğin yerine gelmesinden sonra adanan kurbanın kesilmemesi ve bu nedenle kutsal varlık tarafından cezalandırma motifi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu motif, Nahçıvan coğrafyası ile alakalı mitte de aynen işlenmiştir.

Nahçıvan dağlarının, Nahçıvan mitolojik metinlerinde mitolojik onomastiğini içermesi karakteristiktir. Bu bakımdan Nahçıvan'ın folklor hafızasında önemli bir yere sahiptir. Halk mitolojisine uygun düşen Gelin Kayası'yla ilgili bir metinde şöyle deniliyor: "*Bir gelin saçını yıkıyormuş. Kocasının erkek kardeşi bunu görür ve gelin bu durumdan çok utanır. 'Allahım beni çevir.' der. Allah da onu taşa çevirir. Bu taş hâlen Kerdeni Çayı'nın kayalıklarında bulunmaktadır*".

Burada, dikkati çeken en önemli unsur; gelinin taşa dönüşmesi motifi genel tipolojik motif olmasıyla birlikte çok geniş mitolojik metinleri de içine alıyor. Yani bu metinde taşa dönen gelin, kız veya başkası olabilir. Burada iki şey dikkati çekmektedir. Bunlardan biri, Kerdeni Çayı'nın taşı da bu toprakta yaşayan milletin mitolojik belleğinin şahididir. İkinci unsur da, buradaki her taşın, her kayanın kendi tarihi vardır ve bu tarih mitolojiden, mitolojik devirlerden, daha doğrusu ilk yaratılıştan başlamaktadır.

Eski Nahçıvan toprağı Türk-İslam dünyasının en ulu adlarını kendi folklor-mit hafızasında barındırmaktadır. Bu bakımdan Hz. Nuh ve Hz. Hızır ile ilgili olaylar mitolojik karakterli rivayetlerle kendini göstermektedir. Bu metinlerin birinde şöyle deniyor:

"*Culfa'nın Yaycı köyündeki türbede, üstünde nal izi olan siyah bir taş vardır. Hz. Hızır buradan geçerken atı bu taşa basmıştır.*" Bu ilginç mitolojik metinin karakteristik özelliği ve en önemli tarafı bir nal izinin mukaddes bir varlıkla ilişkilendiril-

mesidir. Bu motif, tüm Türk-İslam dünyasında çok geniş bir alana yayılmıştır. Ancak, burada konunun bugün için karakteristik yönü, Nahçıvan toprağının üzerinde yaşayan halkın, bu toprağı kendi kutsal dünyasıyla ilişkilendirmesidir. Nahçıvan Türkleri, üzerinde yaşadığı toprağı kutsal sayar. Çünkü; bu topraklar, üzerinden Hızır Peygamber'in geçtiği topraklardır. Böylece halk, üzerinde yaşadığı toprağı kutsal kabul eder, onun birçok yerini kutsallaştırır. Bu kutsama da manevî özgünlükten ileri gelmektedir. Anlatılan bu tür mitolojik yönler, Hz. Hızır'ın geçtiği başka metinlerde de kendini göstermektedir. Bu metinlerden birinde şöyle deniliyor:

"Yedi erkek ve bir kız kardeş varmış. Erkek kardeşler her gün çalışmaya giderlermiş. Kız kardeş de evde kalıp onlara yemek pişirirmiş. Akşam hep beraber bu yemeği yerlermiş.

Bir gün kız evde yemek pişirmek için hiçbir şey bulamaz. Bunun üzerine dışarı çıkar, yabani otlar toplar ve pişirir. Akşam, kardeşler eve döner ve yemek yerler. Kardeşler, bu yemeği yer yemez koyuna dönüşürler. Kız, bu durumu görünce, feryat figân edip ağlamaya başlar. Sabahleyin de ağlaya ağlaya, bu koyunları otlatmaya götürür. Bu sırada karşısında boz atlı bir adam belirir ve ona neden ağladığını sorar. Kız, olayı anlatır. Bu anlattığı kişi meğer Hızır Peygamber'miş. Adam, kıza; 'Onları tekrar eski hâllerine çevireceğim, yalnız sen hiç sesini çıkarma. Ancak kendini tutamaz da haykırırsan hiçbir şey yapılamaz.' der. Hızır Peygamber, başlar sopasıyla koyunlara vurmaya. Koyunlardan altısı tekrar insan olur, yalnız yedincisine sıra gelince kız dayanamaz ve haykırır. Bu da en küçük kardeşiymiş. Küçük kardeşin, bir bölümü hayvan olur, bir tarafı insan. Artık iş işten geçmiştir, küçük kardeş altı ay yaşar ve ölür".

Anlatılan bu hikâye, masal karakterlidir. Daha doğrusu kız kardeşin eliyle erkek kardeşlerinin hayvana dönüşmesi, sonra da doğaüstü bir kuvvet tarafından yeniden insana dönüştürülmeleri konusu masallarda sıkça kullanılan motiflerdendir. Bu masalda, yasaklanan bir şeyin yapılması ile ilgili epizot da tipolojik karakter taşımaktadır. Şöyle ki, konan yasağa uyulmamasıyla konu alışılmıştan çıkarak yeni kollara ayrılıyor ve

yeni olaylar başlıyor. Konunun bu şekilde dallanması aslında masal yönünden konu oluşturma rolünü oynamaktadır. Tüm bunları anlatmaktaki gayemiz, Hızır Peygamber adının Nahçıvan folklor metinleriyle yakın ilişkisini ve böylelikle halkın sözlü hafızasıyla hangi seviyede ilişkili olduğunu göstermektir. Görüldüğü üzere, Hızır Peygamber Nahçıvan Türklerinin folklor hafızasının sureti gibi epik folklorun çeşitli metinlerinde belirli bir fonksiyon yükleniyor. Bunun, toponomik hafızayla ilgili olması, olağan karşılanmakla birlikte, Nahçıvan adlı coğrafyanın, çok eski bir geleneğin ürünü olarak foklorla derin bağlılığını da ispat ediyor. Başka bir deyişle, gerçek toponimi folklor toponimisiyle hemen özdeşleşemiyor. Nahçıvan'da yer adlarının (toponimi) folklor metinlerine nüfuz etmesi bu sürecin binlerce yılda oluştuğunu göstermektedir.

Ordubad sınırları içinde bulunan Gemikaya, Türk mitolojik düşüncesinin semantik bakımdan arkaik tipleriyle ilgili hikâye ve efsanelerle ilişkilidir. Gemikaya, bazı metinlerde doğrudan Nuh'un gemisi ile ilişkilendirilmektedir.

Hz. Nuh ile ilgili derlenmiş mitolojik metinlerin birinde şöyle anlatılıyor; Hz. Nuh, Allah'tan gelen bir vahiyle insanlara çok büyük bir tufan olacağını söyler ama kimse ona inanmaz ve sapıklığa devam ederler. Allah, ona bir gemi yapmasını emreder ve Hz. Nuh her canlıdan bir erkek ve bir dişi alıp yaptığı gemiye koyar. Kısa bir süre sonra dünyayı sular kaplar ve insanlar boğulup ölürler. Tufan durunca, Nuh'un oğullarından Türk adlı birisi babasının isteği üzerine koyun ve koçu alarak bir adaya iner. Her taraf su olduğundan, Türk adadan çıkamaz.

Günlerden bir gün, Türk, koyunlarından birinin parçalanıp yenmiş kalıntılarını bulur ve kendi kendine; '*Bu adada koyundan başka hayvan yok, peki ama bunu ne yemiş olabilir?*' diye sorar.

Türk, bu olaya çok şaşırmıştır. Gece uyumaz ve nöbet tutar. Gece, uzaktan suyun içinden bir karartının geldiğini görür. Karartı iyice yaklaşınca, Türk bunun boz renkli bir kurt olduğunu görür. Kurt, adaya çıkar çıkmaz bir hayvana saldırır. Türk de saklandığı yerden çıkarak kurdun karşısına dikilir. Bozkurt,

Türk'ü görür görmez geri dönüp geldiği yere doğru kaçmaya başlar, Türk de peşine düşer. Bir hayli yürüdükten sonra Türk bakar ki, kurdun gittiği yerlerde su ayak bileğine bile çıkmıyor. Biraz gittikten sonra da karaya çıkarlar. Böylelikle Türk adadan kurtulmuş olur. Aynı yolla adaya geri döner ve buradaki hayvanları da yanına alarak sudan geçirip karaya çıkarır.

Türk, bozkurtun kendisini adadan kurtardığına kanaat getirir ve buna karşılık olarak da onu bayrağına işlemeye karar verir. Türk'ün nesli artınca onlara; '*Bozkurt bizim kurtarıcımızdır, eğer o yol göstermeseydi, bugün ne ben olurdum ne de siz. Onu bayrağınıza işleyin, darda kalınca onu yardıma çağırın.*' der.

Nahçıvan'dan derlenmiş bu mitolojik metin, bize çok ilginç malzeme sunmaktadır. Öncelikle şunu bilirtmek gerekir ki, tüm mitolojik metinler farklı konular içermelerine rağmen aynı silsile etrafında birleşiyorlar. Yani bu konular, Türk mitolojik sistemine ait olan ve "Genel Türk Mitolojisi" adı altında toplanan mitlerdir. Bu yönden, metinde Nuh, Gemikaya ile birlikte kaydedilmiş aynı epik silsilenin halkalarıdır. Üstelik metinler birbiriyle aynı şekilde bağlantılıdır. Konuya bu yönden yaklaşılınca ilginç yönler ortaya çıkıyor.

Nuh Tufanı ile ilgili mit dünya halklarının folklorunda çok geniş bir yer tutmaktadır. Bunun Türk mitolojik metinlerine dahil olmasının şiir tekniği süreci şu an bizim için ilginç değildir. Bizim için esas olan Türk mitolojisinin gelişmesi, tarihî süreçte normal fonksiyonlaşma geçirmesi ve şuur düzeni gibi Nuh tipini de kendine mal etmiştir.

Nuh ve Türk tiplerinin, bir metin çerçevesinde mevcut olmasına rağmen, yukarıda geçen mitolojik metinde Nuh ve Türkle ilgili bağımsız konuların birbirine eklenmesi de açıkça görülmektedir. Diğer taraftan Türk, Bozkurt imgesiyle ilgili metne yerleştiriliyor. Bu tesadüf değildir. Her iki imge de Türk mitolojisinin en önemli ve ayrılmaz unsurlarıdır ve bunların aynı metinde fonksiyonlaşma geçirmesi son derece normaldir. Böyle olunca da yukarıdaki metinde Hz. Nuh, Türk ve Bozkurt imgeleri yan yana geliyor. Hz. Nuh'un Gemikaya ile ilişkilendirilmesi, buraya kutsal mekân olarak bakma imkânını veriyor.

Böylelikle Nahçıvan'ın ulu geçmişi olan Gemikaya dağ adının Türk-İslam mitolojisi ile ilişkilendirilmesi, bu topraklarda yaşayan halkın şuurundaki yer-zaman parametrelerinin çok eskiye dayandığını göstermektedir. Halk, Gemikaya'yı Ortaçağ veya yakın geçmişin ilgili olaylarıyla değil özellikle mitolojik geçmişle ilişkilendiriliyor. Bu ise tesadüfen oluşmamıştır. Nahçıvan'da yaşayan Türklerin bu topraklardaki ulu geçmişine şahitlik etmektedir. Etnik tarihin, bu topraklarda uzun bir süreci gerçekleştirmesi, burada insanları şuurlarında bu topraklarla ilgili muhteşem geçmişe, tüm durumlarda yücelik prizmasından bakmaya çağırmıştır.

Nahçıvan folklorunda bu toprağı şanlı geçmişle ilişkilendiren veya bu ulu geçmişi hatırlatan mit-folklor örnekleri çoktur. Araştırmacıların bu yönde teşvik edilmesi ve bunlardan, tarihimizle ilgili manevi kaynak olarak faydalanılması zaruridir.

Nahçıvan Halk Kültürüyle İlgili Yararlanılan
Mitolojik Metinler:

1. Azərbaycan Mifoloji Mətnləri, Tərtibçi A. Acalov. Bakü, Elm, 1988.

2 Azərbaycan Folklor Antologiyası, 1. Kitap, *Naxçıvan Folkloru*. Bakü, Sabah. 1994.

I. BÖLÜM

ANA DÜŞÜNCE MESELELERİ

1. FOLKLOR (HALK BİLİMİ-HALK KÜLTÜRÜ) VE TARİHÎ ŞUUR

Folklor ürünleri, ait olduğu halkın birçok karakteristik ve sürekli özelliklerini içinde barındırıyor. Dünyanın bütün filozof ve sanatkârlarının, halkın yaratmış olduğu maddi-manevi kültür hazinelerine başvurması ve bunlardan faydalanması tesadüf değildir. Ayrıca, çeşitli eserlerinde bu hazinelere borçlu olduklarını belirtmişlerdir. Bir başka deyişle dünyadaki felsefi ve estetik düşüncenin oluşmasında, gelişmesinde ve şekillenmesinde mitolojik tasavvurlar ve sözlü halk geleneği büyük rol oynamıştır.

Folklor ürünleri, en başta onu yaratan ve yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktaran halkın millî gelenek ve göreneklerinin, millî merasimlerinin, hayata ve dünyaya bakış sisteminin ifade şekilleridir. Araştırmacılar da, bu malzemeye dayanarak halkın asırlar boyu şekillenmiş psikolojik yapısını incelemekte ve yeni yeni sonuçlara ulaşmaktadırlar.

Diğer taraftan folklor ürünleri, halk felsefesinin, ruhunun yansıması bakımından eşsiz ve bulunmaz birer kaynaktırlar. Özellikle folklor ürünlerinin dili, sadece söz dağarcığının değil, aynı zamanda duygu ve düşünce hafızasının manevi abideleridir.

Bütün bunlarla birlikte, folklor ürünlerinin bir başka önemli tarafı ve özelliği vardır. Şöyle ki, bu ürünler okuyucularda tarihî-millî benlik şuurunun oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir dayanak noktasıdır.

Uzun yıllardır şöyle bir değer yargısı oluşmuştur: Halkın tarihî hafızası yalnızca arkeolojik ve mimari anıtlarda, eski yazıtlarda ve elyazmalarında ifade edilmiştir. Bu kanı, esasında doğrudur ve kesin delillere dayanmaktadır. Şöyle ki, kazılar neticesinde bulunan arkeolojik bulgular herhangi bir halkın geçmişi hakkında geniş bir bilgi oluşturma imkânı tanıyor. Çünkü, arkeolojik buluntuda; hem dünya kültür tarihini hem

de onu yaratan, cilalayan ve boyayan halkın en eski ananeleri kendi ifadesini buluyor. Başka bir deyişle uzun yıllar boyu korunan ve nesillerin hafızasına kazınan mimari anıtlar, belirli bir devrin ürünü olmakla birlikte, halkın da ileri görüşlü dünya görüşüne sahip sanatkârlarının emeğinin ürünüdür. Nahçıvan şehrinde yapılan Mömine / Mümine Hatun Türbesi bir taraftan Atabeyler devrinin bir hatırası, diğer taraftan da büyük mimar Ebubekir Acemi Nahçıvanî (Əcemi Əbubəkr Oğlu Naxçıvanî, XII. Yüzyıl)'nin sanatçı kudretinin estetik örneğidir. Yani herhangi bir arkeolojik buluntuyu da, mimari anıtı da etraflı bir şekilde incelemekle halkımızın geçmişi ve tarihi hakkında inandırıcı bilgiler, görüşler elde edilebilir.

Bu düşünceleri, yazıtlar ve eski elyazmaları için de ileri sürebiliriz. Çünkü bunlar da karakteri ve konusu yönünden halkın tarihî hafızasının oluşmasında ve tarihî benlik şuurunun şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Bütün bunlarla birlikte folklor ürünleri de tarihî hafızanın oluşmasında ve tarihî şuurun şekillenmesinde önemli rol oynar. Bu görüş, destanların incelenmesi esnasında tekrar tekrar ortaya çıkmış ve bilimsel delillerle de şekillendirilmiştir. Ayrıca, *Kitab-ı Dede Korkut* destanlarının araştırılmasında ve bu destanlarla ilgili yazılan yüzlerce kitap ve makalede bu konulara çok geniş yer verilmiştir. Ancak millî benlik şuurunun şekillenmesinde folklor ürünlerinin rolünden bahsederken bunu sadece destanlarla sınırlayamayız. Bu konuda folklorun diğer ürün türleri de önemli rol oynamaktadır. Bu gerçeği, Nahçıvan folklor malzemesi bünyesinde açıkça görmek mümkündür.

Kadim (eski) Azerbaycan mitleri, son derece zengin ve önemli bir hazinedir. Bu hazine, o devirdeki Azerbaycanlıların dünya görüşünün, hayata bakışının, insan ilişkilerinin, gelenek ve göreneklerinin, inançlarının, sanat anlayışlarının incelenmesi yönünden eşsizdir. Bunları okudukça, öncelikle bir gerçek tam anlamıyla ortaya çıkıyor: Atalarımızın kalbinde, daima yardımseverlik duyguları yatmış, düşüncelerinde hep faydalı şeylerin ardınca gitme hevesi kökleşmiştir. Bunlar da, çağdaş insan ve çağdaş okuyucuda büyük bir memnuniyet duygusu yaratmaktadır.

Nahçıvan bölgesinden derlenen mitlerden birisi tılsımlı yılandan bahsetmektedir. Bu mit şöyledir:

"Denildiğine göre, Ölen Şehir'de sadece bir erkek yaşıyormuş ve her derdin ilacını, her tılsımın sırrını biliyormuş. Adam yaşlanır ve ölüm vakti gelip çatar. Ölüm döşeğinde gözünün nuru bir tanecik kızını yanına çağırıp şöyle der:

- Kızım ben ölüyorum. Benden sonra hayatın zor olacak, bunun için benim söyleyeceklerimi iyi dinle. Bizim bodrumda bir yılan var, o yılanın karnının altını üç defa sıvazlarsan artık her şeyin sırrını öğreneceksin. Çok güzel bir hayat süreceksin.

Adam ölür. Kızı babasının defin işlemlerini bitirdikten sonra evlerinin bodrumuna iner. Yılanı görünce korkar ve kaçmak ister. Yılan onu görünce sırt üstü yatar. Kız istemeyerek korka korka yılanın karnını üç defa okşar. O günden sonra kız her şeyin sırrını bilir ve güzel bir ömür geçirir." (1: s. 38–39)

Bu mitte anlatılan olaylar Ölen Şehir'e aittir. "Ölen Şehir" anlayışı ise anlatılan olayların çok eskiye dayandığının işaretidir. Yalnızca bir ayrıntıyı hatırlayalım. Nahçıvan şehrinin 8 km kuzeydoğusunda, şimdiki Kültepe köyü arazisinde yer alan ve arkeolojik kaynaklarda I. Kültepe olarak geçen yerleşim yerinin tarihi Demir Devri'ne yani MÖ 4000 yıllarına dayanıyor. Günümüzden altı bin yıl öncesine kadar giden I. Kültepe'de, araştırmacılar sistemli olarak kazı çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu kazılar neticesinde, *"Dairevi temeli ırmak taşları ve kil karışımı, duvarları saman karıştırılmış çamurla örülmüş binalar, atölyeler, ocak ve fırın kalıntıları, mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Mezarların içinde günlük hayatta kullanılan eşyalar, aletler ve süs eşyaları bulunmuştur. Bıçak, orak ağızları, toka, havan, topuz, bız, sade ve boyalı kaplar, bakır eşyalar vs. ayrıca Yakındoğu ülkelerinden getirilmiş boyalı kaplar da ortaya çıkarılmıştır."* (2: s. 41)

Nahçıvan'ın 12 km kuzeyinde Cehri Çayı ile Nahçıvan Çayı'nın birleştiği yerde bulunan II. Kültepe'nin yaşı ise MÖ 3000 yılına yani günümüzden 5000 yıl öncesine dayanıyor. *"II. Kültepe kalıntıları ve doğrudan onunla ilgili olan eski tuz madeni Azerbaycan'da ilk şehirlerin Tunç Devri'nde kurulduğunu gösteriyor"* (2: s. 41)

Böylelikle basit ve sade görünen bir mitin, tarihî bakımdan hayli eskilere dayandığı ve kadim Azerbaycanlıların inançları hakkında belirli bilgiler verdiği görülmektedir. Bu tür mitlerin eski tarihe sahip oldukları konusundaki kanaatler, nakledilen bir olayın mükemmelliğine dair düşünce oluşturmaktadır. Bir başka deyişle mitin eskiliği hakkındaki kanaat çağdaş okuyucu ile mit arasındaki ilişkiyi daha da sağlamlaştırmaktadır. Bu mitlerle ilgili olan folklor metni, tarihî millî benlik düşüncesinde oynadığı rolü de göstermiş oluyor.

Nahçıvan'da halk arasında Kültepe bölgesi "*Ölen Şehir*" olarak da anılıyor. Kültepe'nin eski arkeolojik kalıntıların meskeni olması, yani tarihi doğrudan doğruya en eski devirlere götürmesi, buraya gelen her insanda tarihî düşünceler oluşturuyor ve bu durum da onların millî benliğinin şekillenmesine önemli ölçüde etki ediyor. Mitteki olaylar, ne zaman meydana geldiği veya gerçekten böyle bir olayın olup olmadığına bakılmaksızın, onu yaşatan insanlar tarafından gerçek gibi kabul edilmektedir. Mitin başlıca özelliği, onun gerçek tarih gibi kabullenilmesidir. Rus bilim adamı M. İ. Steblin-Kamenski şöyle diyor: "*Mit hakkında tartışma götürmeyecek tek doğru düşünce, mitin her ne kadar gerçekten uzak olsa da doğduğu ve yaşatıldığı yerde bu gerçek dışılığına bakılmaksızın gerçek gibi kabul edilmesi düşüncesidir.*" (3: s. 4)

Büyük Rus bilgininin mit hakkındaki bu görüşü, mit-folklor metinlerinin insanların tarihî millî benlik düşüncesinin şekillenmesindeki rolünü de göstermektedir. Şimdi de M. İ. Steblin-Kamenski'nin "*mitin gerçek dışı olması*" ifadesini biraz açalım. Mitler, çağdaş bilim adamlarına göre tamamen mitolojik estetik yaratıcılığın ürünüdür. Onlar ilk devir insanının, kendini çevreleyen dünya hakkındaki fantezileri gibi kabul ediliyor. Kamenski'nin fikrinin temelinde, mit gerçeğinin hayatı ne derecede ve nasıl yansıtmasına bakılmaksızın, insanların onu tarih, gerçek gibi kabul etmesi düşüncesi yatmaktadır. Bu bakımdan, özellikle üzerinde durduğumuz Ölen Şehir'le ilgili mitte nakledilen olay tarihin bir parçası, gerçekten meydana gelmiş bir hadise olarak kabul ediliyor. Bunun temelini inanç oluşturmaktadır ve miti farklı kılan asıl şey de onun inançla il-

gili olması ve ona inanılması, onun tarihin bir parçası, kısaca gerçek gibi kabul edilmesidir. Burada tanınmış Fransız bilgini K. Levi Stros'un şu fikrini söylemeden geçemeyiz: "*Mit ne kadar mit gibi algılanırsa, o mit olarak yaşar.*" (4: s. 194)

Stros'un bu kanaati de mitin tarihî gerçek gibi kabul edilmesiyle ilgilidir. Onun böylesi karmaşık görüşünden; "*Mit, ona inanıldığı kadar, kabul edildiği kadar mittir.*" sonucu ortaya çıkıyor. Kendine olan inanç ortadan kalktığı zaman artık o mit olmaktan çıkıyor. Görüldüğü gibi mitin mahiyetiyle ilgili olarak bu büyük bilim adamının kanaatinde de esas mesele inançla ilgilidir. Mite, onda anlatılanlara inanılmaktadır. Bu inanç, bir gerçeği göstermektedir. Demek ki, nakledilen olayın estetik şiirsel, mitolojik, felsefi düşüncenin ürünü olmasına bakılmaksızın, bu olay, gerçek bir tarih gibi kabul ediliyor. Bu ise millî benlik şuurunun şekillenmesine önemli ölçüde etki ediyor. Naklettiğimiz mitte yılanla ilgili bir inanç mevcuttur. Bu inanç da tesadüf olarak kabul edilmemez. Yılan, Azerbaycanlıların en eski totemlerinden biridir. Nahçıvan'da yılanla ilgili mit metinlerinin varlığı, yukarıda aktarılan metnin yılanla ilgili olması, burada yaşayan insanların millî kimlik, tarihî kimlik düşüncesinin inanç ve iman yönlerini de ortaya koymuş oluyor. İnsanın kendini tarihî yönden algılaması, yurduna, halkına, millî kimlik yönünden sıkı sıkıya bağlanması inanç ve iman olmadan mümkün değildir. İnanç ve iman kutsallıktır. Tarihî kimlik düşüncesinin dayandığı kutsallık noktaları vardır. Folklor metinleri, bir halkın manevi tarihî hafızası olarak hem bu kutsallığı korur hem de yaşatır. Bu bakımdan folklor ve mit metinleri, millî kimlik düşüncesinin hafızası rolünü üstlenir. Mitlerin artık geçmişte kalmalarına, folklorik özellik kazanmalarına rağmen, en eski görevlerinden birini yerine getirmeye devam etmeleri de bunu doğrulamaktadır. Bilindiği üzere mitlerin bir bölümünü etiolojik, yani açıklayıcı mîtler oluşturmaktadır. Bu mitlerde, konuları içinde yer alan nesnelerin menşei bildiriliyor ve temellendiriliyor. Bu, mitin tarih rolünü oynaması, kendi devrinin gerçeği olduğunu gösteriyor. Bu anlamda, millî-tarihî kimlik şuuru mitlerle ilintilidir.

Bazı mitlerde ise olayların tasviri çok daha eskilere gidip çıkar. Bu anlamda "*Ucubuluk / Ucubılıx*"tan bahseden bir mite göz atalım:

"*Nahçıvan toprakları bir zamanlar büyük bir deniz, Elinceçay'daki İlanlı (Yılanlı) ve Genni Dağları da ada imiş. Bu adada sağlıklı yapılı, iri yarı insanlar yaşarmış. Bunlara da Ucubuluk derlermiş. Evleri barkları yokmuş. Bunlar, unu suda yoğurup hamur yapar, güneşe tutup pişirirlermiş. Ayaklarının birini İlanlı'ya, diğerini de Genni Dağı'na koyar, eğilip denizden balık tutar, güneşe tutup o tarafa bu tarafa çevirerek pişirirlermiş. Ucubuluklar, çok yer, çok da çalışırlarmış. Onlara yemek yetiştirilemezmiş. Rivayet ederler ki; bir zaman gelir, aşırı sıcaklar meydana çıkar, deniz kaybolup gider.*

Yaşlı biri, ekin ekiyormuş. Ucubuluklardan birine giderek ona:

- Gidelim benim tarlayı sür, der.

Aralarında şu konuşma geçer:

Ucubuluk:

- Önce yemek yerim, sonra toprağı sürerim, akşam iş bitince de yevmiyemi (gündeliğimi) alırım.

Yaşlı adam:

- Tamam, ancak yemek yemeden önce üç defa yere, üç defa göğe yemin edeceksin.

Ucubuluk, ne kadar diretirse de yaşlı adam vazgeçmez ve sonunda yemin eder.

Yaşlı:

- Evet, şimdi oldu, ekmeğini ye.

Ucubuluk, her zaman yediğinden daha az yedi, hemen doyup sofradan kalktı. Kendi de bu işe şaşırdı. Yaşlı adama merakla sordu:

- Ey ihtiyar, ne yaptın da hemen doydum?

Yaşlı:

- Ekmek, yerin göğün bereketidir. Ona itaat etmelisin.

Diyorlar ki, bu olaydan sonra Ucubuluk nesli küçülüp normal insanlar gibi oldu. Yere, göğe yemin ettiler ancak eskisi gibi çalışamadılar." (1: s. 33–34)

Burada tasvir edilen mekân Nahçıvan'a aittir. Görüldüğü gibi mitolojik tarih, neredeyse insanın yaratılıp dünyaya salınması tarihi kadar eskidir. Çünkü, bazı görüşlere göre yeryüzünün şimdikinden daha çok, belki de tamamen suyla kaplı olması, daha sonraları kara parçalarının oluşması görüşü üzerinde, ciddi bir teori olarak bugün de durulmaktadır.

Diğer taraftan mitte tasvir edilen Ucubuluk karakteri de çok eski mitolojik düşüncenin ürünüdür. Ucubulukların iri kıyımlığı, azmanlığı, "*ayaklarından birini İlanlı, diğerini Genni Dağı'na uzatarak koyması*" cümlesinden anlaşılmaktadır.

Ucubuluk'un azman bir insan olması malzemesi, başka bir mitte de ifade edilmiştir:

"*Ucubuluk, dev gibiymiş. Üç yüz yıl yaşamış. Tüm hayatı boyunca kendisine bir ev yapmak için uğraşmış. Ancak sonunda topuğuna kadar ulaşabilen derme çatma bir kulübe yapabilmiş. Ölmesine az bir zaman kala; 'Bilseydim ki, dünyanın vefası budur, hiç bu kulübeyi de yapmazdım.*' demiş. (1: s. 34)

Aktarılan bu iki mitte de inançlarla ilgili "*tarihle karşılaşıyoruz*". Nahçıvan bölgesinden derlenen bu mit metinleri, onu hafızasında canlı tutan insanların millî benlik, tarihî kimlik düşüncesi ile sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanlar kendi geçmişlerini bu mitteki gibi tasavvur ediyorlarmış. Bu metinlerde Nahçıvan ve Nahçıvan tarihî yer adlarından (toponimler) bahsedilmektedir. Buradaki mitsel olayların mekânı Nahçıvan, Elinceçay'daki İlanlı, Genni Dağları'dır. Mitin tarihî "*iddiasını*", öncelikle bu yer adları "*onaylıyor*". Bu "*iddianın*" dayandığı "*mekân*" da, bu metni nesiller boyu taşıyan Nahçıvanlının millî benlik şuurudur. Mit, doğrudan doğruya tarihi naklet-mektedir; aktarılan olaylar, olaylardaki tipler vaktiyle insanlar için hayali karakterler olmamıştır. İnsanlar gerçekten de mitte anlatılan yerlerin su ile kaplı olduğuna, dev insanların burada yaşadıklarına inanmışlardır. Bu, Ucubulukların Nahçıvan

Türklerinin millî kimlik düşüncesindeki yerini göstermektedir. Bu metni günümüz insanlarının tamamına yakını folklorik bir metin olarak kabul etse de, bu metni, nakleden yaşlı insanların onu şimdi bile gerçekten meydana gelmiş bir olay gibi sunduklarını da belirtmemiz gerekir. Bu da, folklorun, insanların millî tarihî kimlik düşüncesindeki yerinin göstergesidir. Folklor hafızadır. Millî kimlik, bu kimliği belirleyen faktörler folklorun hafızasına yerleşir ve yaşar. Folklor, bir tür tarihin koruyucusu, hafızasının hazinesidir ve pek tabii ki, sözlü düşüncenin ürünüdür. Demek ki, insanların kendi millî benlik düşüncesi ile ilgili fikirleri de sözlü hafıza olan folklorda yaşamalı ve korunmalıdır. Bu anlamda, günümüz folklor ürünlerini, sadece edebî hikâyeler, estetik konulu söylenceler gibi kabul etmemeliyiz. Zaten böyle yaklaşılması folklorun estetik talepleriyle zıtlık oluşturmaktadır. Azerbaycan folklor araştırmacılığında maalesef folklorun şiiriyetini, yazılı edebiyatın şiirsel problemleriyle sınırlayanlar bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, folklor, yazılı edebiyattan çok ciddi şekilde farklıdır. Edebiyat yalnızca folklorun bir yönü, sanatsal estetik tarafıdır. Folklor hem edebiyat, hem sanat, hem tarih, hem kültür, hem güzel sanat, hem insani düşünce, hem de kesin bilimsel düşünce, bir başka deyişle bilimdir. Elbette folkloru bu saydıklarımızla doğrudan doğruya aynileştiremeyiz. Meselenin metodolojik temeli şudur: Folklor sözlü düşüncedir ve insanların en eski estetik, ilmî, felsefî, kültürel tecrübeleri, özellikle folklorda, onun diliyle yaşamakta ve millî hafızaya çevrilmektedir. Aynı şekilde, tarihî millî benlik düşüncesi için de bu geçerlidir. Bu açıdan baktığımızda folklor, insanların folklor dili ve şiirsel araçları ile yaşayan ve hafızalarda yer alan tarihtir.

Tarihî-millî kimlik şuuru daha çok etiyolojik mitlerde geniş yer tutar. Etiyolojik mitler, halkın düşüncesini, üzerinde yaşadığı toprağa, içinde bulunduğu zamana kazıyarak işler. Bu açıdan "*İki Dağ*" efsanesi karakteristiktir.

"*Rivayet ederler ki, çok eskiden yeryüzünde iki dev yaşarmış. Bu devlerin biri Mağrip'de, diğeri ise Maşrik'te yaşıyormuş. Bunlar güçte birbirine denkmiş. Her ikisi de kendi gücünü övüp, 'en güçlü benim' dermiş.*

Her ikisi de birbiri hakkında çok şeyler duymuşlar, ancak hiç karşılaşmamışlar. 'İki koçun başı bir kazanda kaynamaz.' deyip Nahçıvan'da buluşmaya karar vermişler.

Uzun bir yolculuktan sonra Nahçıvan'da karşı karşıya gelir ve kavgaya tutuşlar. Dövüş çok uzun sürer. Hiçbiri üstün gelemez. Bu dövüş, mücadele bir hayli sürer ancak, bir sonuç çıkmaz.

Devler güreşe tutuşurlar, yine birbirlerini deviremezler. Son olarak topuzla çarpışmaya başlarlar. Meğer devlerden biri kadın, diğeri de erkekmiş. Ancak erkek devin bundan haberi yokmuş. Topuzla çarpışma da oldukça şiddetli geçiyor. Birinci ve ikinci hamlede topuzlar havada çarpışır, üçüncü vuruşta ise topuzları birbirinin kafasına isabet ettirirler. Kadın devin topuzu erkek devin kafasını ikiye yarar, erkek devin topuzu da o kadar sert iner ki, dişi dev çocuğunu düşürür. Darbeler öyle sert isabet bulmuştur ki, devler birbirinden çok uzağa düşerler. Erkek dev yaptığından pişmanlık duyar ve yaralı hâlde kafasını kaldırıp kadın devi görmeye çalışır, ancak kadın dev oradan çok uzağa düşmüştür.

Devlerin bu çarpışması, göklerin hiç de hoşuna gitmez ve her ikisini de taşa döndürür. Aradan çok uzun bir müddet geçtikten sonra devler karşılıklı iki dağa dönüşür ve uzaktan uzağa birbirlerini seyrederler. O zamandan beri erkek dev "Haça Dağı", kadın dev ise "Ağrı Dağı" adıyla anılıyor. Ağrı Dağı'nın yanında yavrusu da var." (1: s. 76–77)

Görüldüğü üzere, bu mitolojik efsanenin konusu etiyolojik, yani açıklayıcı karakterdedir. Burada, Nahçıvan'da meşhur olan Haça Dağı ve Ağrı Dağı'nın, daha doğrusu tabiatın bu nesnelerinin nasıl meydana geldiği açıklanmaktadır. Metnin, tarihî iddiası göz önündedir. Metin, eski insanların düşüncelerine göre, onlar için gerçek kabul edilen olayları tarih olarak nakletmektedir. İnsanların tarihî kimlik düşüncesi bu metinlerde toprağa, vatana bağlılık şeklinde kendini göstermektedir. Metnin taşıyıcısı olan insan için onun vatanı da, vatanının tarihî de kutsaldır. Çünkü bu tarih doğrudan doğruya en eski kutsal değerleri içinde barındırmaktadır. Bugün Haça Dağı ve Ağrı Dağı ile ilgili bu metin sadece ilginç bir hikâye ve rivayet-

tir, ancak mitin konusu özünde millî kimlik, tarihî kimlik düşüncesinin en ciddi yapı taşlarını barındırmaktadır. Bunun için, anlatılan mitin, daha doğrusu mitlerin şiirsel yapısının karakteristik olan yönlerini inceleyelim.

Anılan mitolojik efsane, düal (ikili) zıtlık ve onunla ilgili dünya modelinin bazı önemli katmanlarını kendinde barındırıyor. Bunun için ikili zıtlıklara bir göz atalım. Öncelikle, dikkati çeken unsur, kavgaya tutuşan iki dev dünyanın iki yönünü (doğu ve batı) sembolize ediyor. Aynı zamanda kadın ve erkek karşıtlığını da sembolize etmektedir.

Birinci Dev	İkinci Dev
Doğu	Batı
Erkek	Kadın
Haça Dağı	Ağrı Dağı

Mitte gök ve yer ikilemi de vardır. Göğü Tanrı, yeri de devler temsil etmektedir.

Bu mitte eski dünya modelinin görüntüsü bir bütündür, tamdır. Mitolojik ikilem bize dünyanın doğu ve batısını, gök ve yeri, kadın ve erkeği takdim ediyor. Şunu belirtmek gerekir ki, sunulan karşıtlık objeleri mitlerin en önemli ve temel unsurlarıdır. Bu da; o mitin, çok eski metin olduğunu gösteriyor. Mitteki olay, Nahçıvan'la ilişkileniyor. Nahçıvanlı metin taşıyıcısının tarihî düşüncesi, tarih hakkındaki görüşü bu mitteki sembollere dayanmıştır. Onun bildiği, kalbinde yer ettiği Haça Dağı ve Ağrı Dağı bilinen alışık olduğumuz tabiat nesneleri değillerdir. Onların dağlarını, kendi Tanrıları yaratmıştır. Bu dağlar Nahçıvanlı metin taşıyıcısının eski inançları, dinî, mitolojik düşüncesi ile ilişkilidir. Demek ki, tarihî-millî kimlik düşüncesi çağdaş anlama ulaşana kadar veya bir başka türlü söylersek bugünkü şeklini bulana kadar geleneksel düşünceler sürecinden geçmiştir. Geleneksel düşünce metinlerini, millî benlik şuurundan hiçbir zaman ayıramazsınız. İnsanın benliğini, tarihî kimliğini, kendini unutulmaz kılan tarihle olan ilişkisini, kendi maneviyatında barındırmaktadır. Bu maneviyat ise folklorla, folklor düşüncesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Çünkü folklor, insanın manevi düşüncelerinin, manevi değerlerinin

edebî metinle, tören metniyle, müzikle (sanatsal metin) ifade edildiği bir kaynaktır. Bu, tekrar söylemek gerekirse folklorun hafıza fonksiyonundan ileri gelmektedir.

Folklor; kendi dış görünüşünde sözdür, hafızadır, olaydır. İç anlamda ise düşüncedir. İnsanlar folklor vasıtasıyla yalnızca ince estetik zevklerini, sanat, musiki ihtiyaçlarını gidermemişler, aynı zamanda folklorla kendilerini ifade etmişlerdir. Yani folklor vasıtasıyla düşünmüşlerdir. Folklorun geleneksel sanat olayı olması onun hareketli kalıplarının gelenekte yaşadığını gösteriyor. Bunu, örnek olarak verdiğimiz mit de doğrulamaktadır. Ağrı Dağı ve Haça Dağı, tabiat nesneleri olarak, insanı kendi geçmişi hakkında düşünceye sevk etmektedir. Anlatılan mit, bu düşüncenin ürünüdür. Ancak mit bize her durumda geleneksel olanı, yani ananeden geleni sunmuştur. Ağrı Dağı ve Haça Dağı gibi Nahçıvanlı olmanın uyandırdığı tarihî kimlik şuurunun önemli tipleri, folklorun geleneksel tasvir ve ifade araçları, geleneksel estetik karakterlerin yardımıyla sunulmuştur.

Mitolojik tarihi yansıtması bakımından, *Nahçıvan Folkloru* adlı eserde yer alan mevsim, merasim deyimleri ile ilgili "*Boz Ay*" metni de bu açıdan karakteristik bir yapıya sahiptir:

"*Eski zamanlarda aylar yokmuş. Bir gün; insanlar, yılın günlerini karıştırdıkları için yılı aylara bölerler. Her aya otuz iki gün verirler. Boz Ay'a on dört gün kalır. Bu duruma Boz Ay'ın kırıldığı görülünce, diğer aylardan birer gün alıp ona verirler. Diğer aylar otuz bir Boz Ay ise yirmi beş gün olur. Bakarlar ki, Boz Ay bunu da kabul etmez. Bunun üzerine aylardan yine gün isterler. Ayların yarısı der ki, otuz günümüz var veremeyiz. Diğer yarısının her biri, bir gün verir. Boz Ay, otuz bir gün olur, bazı aylar otuz, bazısı ise yirmi dokuz, yirmi sekiz gün olur. Boz Ay, günlerinin çoğunu diğer aylardan aldığı için hava durumu biraz karışıktır. Çünkü, Boz Ay soğuk günlerini kış aylarından almış, yağmurlu günlerini ise ilkbahar ve sonbahardan almıştır...*" (1: s. 27)

Görüldüğü gibi, mitte insanın zamanla ilgili düşünceleri, kendi mitolojik estetik yansımasını bulmuştur. Burada dikkat çekici en büyük özellik, mitte bahsi geçen zamanın, bu mitin

taşıyıcısının tarihî millî kimlik düşüncesiyle doğrudan doğruya ilişkili olmasıdır.

Dünyadaki tüm halkların buna benzer mitolojik metinleri vardır. Ancak bu mitteki zaman ve onu kişileştiren karakterler, bu miti taşıyan kişinin kendine has zamanla ilgili düşüncelerinin ürünüdür. Yani mitte genel olarak bildiğimiz zaman değil, mitin aktarıcısının algıladığı zaman dilimi kendi şiirselliğini bulmuştur. Ancak bu, estetikleşmeden ziyade bir algılama olayıdır. İnsanlar; bu mitle edebiyat yapmak, eğlenceli, ilgi uyandıran, estetik özellikli metin yaratmak gayesi gütmemiştir. Burada, insanın dünyayı kavrama biçimi, dünyayı benimsemesi, onu anlama, sahiplenme çabası açıkça görülmektedir. Bu bakımdan mitte kendi yansımasını bulan zaman, mit aktarıcısının tarihle ilgili düşüncelerine aittir. İnsan tam da bu zamanın içinde yaşamaktadır. Boz Ay, zaman kesitinin özelliğini (yılın çeşitli bölümlerinin özelliklerini içinde barındırmasını) kendi tecrübesinde (öz düşüncesinde) ve kendi tecrübe vasıtalarıyla (karakterleştirme vasıtaları) anlamış olur. Bu geçğin (tarihin) insan tarafından kavranması, zamanın (benliğin) varlığında benimsenmesi ve sahiplenilmesi demektir. Buradan da anlaşıldığı üzere, folklor (mitolojik metin) bu durumda, insanın tarih hakkındaki düşüncesinin, tarihi anlama, kavrama çabasının vasıtası olarak göze çarpıyor.

Nahçıvan folklor ürünleri içerisinde öyle örnekler vardır ki; dini, tarihi kendi içlerinde yansıtıyorlar. Bunlar, genelde peygamberler ve onların devirleriyle ilgilidir. Söz gelişi; Nahçıvan'da Hz. Nuh ile ilgili birçok efsane ve rivayet mevcuttur. Bunlardan biri Nuh Tufanı efsanesidir:

"Denilenlere göre; Hz. Nuh büyük bir tufan olacağını ve dünyanın tamamen suyla kaplanacağını biliyormuş. Bu nedenle büyük bir gemi yapmaya karar verir. Gün batımı yönünde büyük bir ormanlık varmış. Güneş batıya yönelince ormanın gölgesi doğuyu kaplarmış. Buradaki ağaçlar o kadar büyükmüş ki, gövdesinin kalınlığını ölçmeye kırk arşın-kendir ip bile kâfi gelmezmiş.

Bu ormanda Aç / Ac adlı bir pehlivan yaşıyormuş ve bir boğa kadar güçlüymüş. Bütün işi gücü halkın yılkısına, ineğine-

öküzüne zarar vermekmiş. Her öğünde bir öküz yer, üstüne de üç tulum su içer yine de doymazmış.

Hz. Nuh, pehlivanı yanına çağırıp şöyle der:

- Sana doyuncaya kadar yemek vereceğim. Batıdaki ormandan bir hayli ağaç kesmeni istiyorum.

Pehlivan on gün içinde ormandan çokça ağaç kesip devirir. Hz. Nuh da karşılığında karnını doyurur ve haram yolla yaşamasına izin vermez. Hz. Nuh gemiyi yaptırır ve eşine üç aylık azık hazırlamasını tembihler. Hz. Nuh, kendi ailesi ile gemiye biner ve her canlıdan bir çift alır. Oğullarından birisi gemiye binmeyip yüksek bir dağın zirvesine çıkmaya karar verir. Kırk gün kırk gece öyle bir sağanak yağar ki, dünya yaratılalı böylesi görülmemiştir. Sular, dünyanın yüzeyini kaplar, gemi yüzmeye başlar. Yüksek dağlar bile görünmez olur. Sonu olmayan bir deniz meydana gelir. Dünya üzerinde ne kadar canlı varsa hepsi telef olur.

Gemi, doğudan batıya doğru ilerler. Günler, haftalar geçer ve bir gün geminin altı bir yere çarpar ve gemi güçlü bir şekilde sarsılır. Hz. Nuh, geminin bir dağa çarptığını anlar ve şöyle der:

- Peh! Ne kadar da ağır bir dağmış. Başından hiç kar eksik olmasın!

O günden beri dağın adı Ağrı olarak kaldı ve başından hiç kar eksik olmadı.

Bir hafta daha geçer. Gemi yine sarsılır. Hz. Nuh, gemidekilere:

- Bu da İlan (Yılan) Dağı'dır. der.

Bu dağın adı da İlan Dağı olur, zirvesi de geminin darbesinden ikiye ayrılır.

Gemi, yoluna devam eder. Biraz gittikten sonra tekrar sarsılır. Bunun üzerine Hz. Nuh:

- Bu dağ, diğer dağdan hiç de eksik değil (kemki değil)! der.

Dağın adı Kemki olur. Gemi buradan uzaklaşır. Tufanın şiddeti azalır.

Bir gün fare (sıçan) geminin tabanını deler ve gemi su almaya başlar. Nuh Peygamber geminin batacağını anlar ve gemidekilere der ki;

Kim yapabilirse bu deliği kapatsın, der.

Yılan:

Ben bunu yaparsam karşılığında bana ne vereceksin? der.

Hz. Nuh:

- Ne istiyorsun? diye sorar.

Yılan:

- Dünyada tatlı (şirin) olan ne ise onu istiyorum, der.

Hz. Nuh, yılanın isteğini kabul eder ve yılan kuyruğuyla deliği kapatır ve oraya kıvrılıp yatar.

Gemi bir dağa yanaşıp hafifçe kayaya dokunur. Hz. Nuh buraya Gemikaya adını verir. Gemideki tüm canlılar burada karaya çıkarlar." (1: s. 66-68)

Bu efsaneye göre, büyük bir tufan kopacağından ve yeryüzünü suların kaplayacağından Hz. Nuh'un haberinin olduğunu anlıyoruz. Bu nedenle, Hz. Nuh gemi yapmaya karar verir.

Metinde başka bir olgu kendini gösteriyor. Hz. Nuh, dönemindeki ağaçların da oldukça büyük olduğunu anlıyoruz. Gövdeleri öylesine kalınmış ki, kırk arşın ip bile onlar için küçük gelirmiş. Aslında masallarda sık sık rastladığımız türden abartıların şahidi oluyoruz.

Böylelikle kırk gün kırk gece yağmur yağar ve yeryüzünü sular kaplar, ucu bucağı görünmeyen bir deniz oluşur. Hz. Nuh'un gemisi de su üzerinde batıdan doğuya doğru hareket eder. Gemi birkaç dağa daha dokunur ve kendilerine uygun olan; Ağrı Dağı, İlan Dağı, Kemki Dağı adları konur. Nihayet gemi bir dağa yanaşınca bir kayaya dokunur ve durur. O zamandan beri bu dağın adı Gemikaya olarak kalır.

Böylece efsanede anlatılan çok eski bir tarih, Nahçıvan topraklarında günümüzde de meşhur olan Gemikaya adıyla birleşiyor.

Hz. Nuh dönemiyle dinî tarihle ilgili ikinci bir efsane ise Ordubad bölgesinden derlenmiş "*Nuhtaban*" efsanesidir. Orada şöyle denilmektedir:

"Rivayete göre, Hz. Nuh'un gemisi Gemikaya'da karaya oturmuştu. Çocukları bir gün baktılar ki, ilerideki yüksek dağlar ateş almış yanıyor. Geminin oturduğu dağ da alevlere bürünür. Kendileri de bu ateşin tam ortasındadırlar. Korkudan ne yapacaklarını bilemezler. Haykırıp feryat figân ederek:

-Tanrım! Suçumuz nedir ki, şimdiye kadar tufanla boğuştuk, şimdi de ateşin ortasında kaldık? derler.

Fakat, bu korku, fazla uzun sürmez. Bakarlar ki, ateş onları yakmaz, yeşil çimenlere, güle, çiçeğe zarar vermez.

- Bu nasıl bir sırdır. Dağ da yanar mı? dediler

Babalarının yanına gelip ona bu sırrı sorarlar. Hz. Nuh, çocuklarına şöyle der:

- Gördüğünüz ateş bildiğiniz ateş değil, gizemli, mucizevî bir ateştir. Bu toprağın mayası ateşle yoğrulmuştur. Yanan dağların biri Gemikaya, diğeri İlandağ, bir diğeri ise Ağrı Dağı'dır. Bu bölgede yurt kurun. Adını andığım bu üç dağ size güç, kuvvet, bereket verecek ve sizleri kötülüklerden, düşmanlardan koruyacaktır.

Nuh Peygamber sözünü bitirdi. Olduğu yerden bir adım ilerledi, ayağının önce pençesi değil de tabanı yere dokundu. Oğulları burada kendilerine yurt tuttular ve adına da Nuhtaban dediler." (1: s. 70)

Nuh Peygamber'le ilgili olan metinlerin; estetik-şiirsel özellikleri yanında, metin aktarıcılarının tarihî millî kimlik düşüncesiyle ilgili özellikleri de vardır. Görüldüğü gibi her iki metin de bize aslında Ağrı Dağı, İlandağ, Kemki, Gemikaya, Nuhtabanı yer adlarının (toponim) nasıl ortaya çıktığını göstermektedir. Bu anlamda, metinlerin eski dinî-şiirsel görevlerinin etiyolojik karakterli olduğu açıkça görülmektedir. Metin aktarıcısı, üzerinde yaşadığı toprağın özel öneme sahip nesnelerini kendi kutsal inanç sistemiyle ilişkilendiriyor. Böyle yaparak aslında kendi tarihini, geçmişini, kimliğini belirtmiş oluyor. Hz. Nuh ve dinî bir karakter olmakla birlikte peygamber olarak da insanların, dolayısıyla anılan metin aktarıcılarının düşüncesinde bir kutsallığa maliktir. Aktarıcı bu tipi uydurma bir karakter, sanatsal bir hayal ürünü olarak görmüyor, aksine

onu kendi dünya görüşü çerçevesinde çok önemli bir yere oturtuyor. Bu peygamberin adı, tufanı çağrıştırmaktadır. Yani metin aktarıcısı Hz. Nuh'u beşerî karakterli bir varlık olarak kabul etmektedir. İlginç olan taraf metin aktarıcılarının kendi millî, manevi varlıklarını, kimliklerini ve tarihlerini bu kutsal varlığın tarihiyle ilişkilendirmeleridir. En önemlisi ise, metin aktarıcıları kendi tarihlerini Hz. Nuh ile ilişkilendirirken bunları efsane, sanatsal gerçeklik gibi değil de, gerçeğin, gerçek şuurun mutlak ve kutsal değerlerle birleşimi olarak kabul eder.

Metin aktarıcıları, millî kimliklerini, hiçbir zaman üzerinde yaşadıkları topraktan ayrı tasavvur etmiyor. Toprağın kendisi ve bu toprağın üstündeki yer adları da metin aktarıcılarının tarihî millî kimliğine şahitlik ediyor. Yukarıda incelediğimiz metinlerde gördüğümüz gibi, onlar Ağrı Dağı, İlandağ, Kemki, Gemikaya, Nuhtabanı gibi yer adlarıdır. Bunların varlığı, folklor aktarıcılarının millî kimliğinin, tarihî millî benliğinin ve bu benliği belgeleyen folklor metinlerinin gerçekliği ve tarihîliğinin kesin kanıtlarıdır.

Bu görüşümüzü destekleyecek bir başka metne göz atalım:

"Rivayete göre dünyada iki tane yılanlar padişahı yaşarmış. Bunlardan biri Nahçıvan'ın Elince Nehri'nin yanındaki İlandağ'da (Yılandağ), diğeri de İran'da bulunan Diridağ'da yaşarmış. Her ikisinin de büyük mülkü, bitmek tükenmek bilmeyen hazineleri varmış. Gel gör ki bu mülk, hazine İran'daki padişahın gözüne az görünüyormuş. İhtirası galip gelmiş ve padişah komşu malına göz dikmiş.

Bir gün İran'daki yılanlar padişahı güçlü bir orduyla Aras nehrini geçip İlandağ'a hücum etmiş ve iki ordu arasında ölüm kalım savaşı başlamış, su yerine kan akmış. Yılanların akan kanı, Aras ve Elince Nehirlerine karışmış ve nehirlerin rengi kan rengine bürünmüş.

İlandağ'daki yılanlar sayıca çok olan düşmanla mertçe, yiğitçe çarpışıp yedi gün yedi gece süren savaştan galip çıkmışlar ve düşmanı geri püskürtmüşler.

Denilenlere göre yılanların kanının kırmızılığı şimdi bile İlandağ'ın kayalarında ve yanındaki tepelerde görülmektedir." (1: s. 71)

Görüldüğü gibi, Nahçıvan'ın sembolü olan İlandağ'ın kayalarındaki kırmızılıklar bu efsanenin doğruluğunu kanıtlamak ister gibi orada duruyorlar. Dağın üstündeki kırmızılıklar şüphesiz ki, orada bulunan bazı minerallerin, madenlerin rengidir. Fakat, bu renge bir anlam yüklenilmiş, buranın tarihî ile ilişkilendirilmiştir. Bu tarih, mitolojik ve efsanevi olmasına rağmen insanlar buna inanmışlardır. Esas mesele de zaten inançla alakalıdır. İnanç, burada psikolojik-dinî faktörü oluşturmaktadır ki, en önemlisi de budur. Meselenin psikolojik yönü metin aktarıcısının olayı gerçekmiş gibi anlatması ve bu anlattığına da inanmasıyla ortaya çıkıyor. İlandağ'ın göğsündeki kırmızılıklar ise efsanenin doğruluğunu kanıtlamak istercesine orada duruyor. Diğer taraftan efsanenin konusu ve karakterleri, bu metnin eski bir kültle ilgili olduğunu gösteriyor.

Efsanenin konusunun yılanlarla ilgili olması tesadüfî değildir. Yılan, eski Azerbaycanlıların inanç sisteminde yer almaktadır. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yılanlarla ilgili inançlar, efsaneler mevcuttur. Evlerde görülen yılanların, ocak yılanları olarak kutsal kabul edildiği bilinmektedir. Tüm bunlar gösteriyor ki, yılan, eski Azerbaycanlıların saygı gösterdiği varlıklardan biridir. Azerbaycan folklorunda yılanlarla ilgili masal metinlerindeki sembollerden de bilindiği gibi, yılanların totemlerin ecdadı olarak rol aldığını görmekteyiz. Yılanlar kutsal varlık olarak kabul edilmiş, onlarla alakalı kült sistemi oluşmuştur. Tüm bunlar, yılanlarla ilgili yaklaşımda esas dikkati çeken şeyin inanca yönelik olduğunu göstermektedir. Demek ki, yukarıda verdiğimiz metindeki folklorik olayların gerçek ve tarihin bir parçası olduğuna inanılmasının temelinde inanç yatıyor. Bu inanç; metin aktarıcısının eskilerden kopup gelen inanç sistemi ve arkaik dünya görüşü ile ilişkilidir.

Böylelikle, tarihî-millî kimlik düşüncesine, Nahçıvan folklor muhitine ait folklor metinleri temelinde bu kısa bakış gösteriyor ki, millî kimlik ve tarihî benlik şuuru folklordan kaynaklanır. Çünkü millî kimlik, tarihî benlik düşüncesi, zaman itibariy-

le milletin geçmişine, bir millet olarak ortaya çıktığı döneme kadar uzanıyor. Bir halkın tarihî geçmişi, yaşadığı önemli olaylar, çağların getirdiği millî değişiklikler, o milletin şekillenmesinde, tarihî hafızasında, millî kimliğinde, tarihî benliğinde kendi yansımasını bulur. Folklor ise bütünüyle halkın hafızasıdır. Etnik şuur, tüm tarihî tecrübesini folklorda barındırmaktadır. Bu ise folklorun doğrudan tarihî hafıza ve tarihî-millî kimlik şuuruyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Yararlanılan Kaynaklar:

1. *Naxçıvan Folkloru / Azərbaycan Folkloru Antologiyası.* I. C., Bakü 1994

2. *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası.* IV. C., Bakü 1982

3. М. И. С. тели-Камс ский Миф.Л., 1976

4. К. Леви-Строс. Структуриая антр о логия. Moskova 1985

2. FOLKLOR VE COĞRAFİ MEKÂN

Folklor ürünlerinin uzun bir süre ve her yönüyle araştırılması, şöyle bir düşünceyi ortaya atmamıza imkân tanıyor: Bu malzeme; halkın düşüncesi, gelenek ve göreneği, özgürlük mücadeleleri konusunda çok ciddi ve değerli birer kaynaktır. Azerbaycan sözlü halk edebiyatı ürünlerinin ağızdan ağza, nesilden nesle geçerek zihinlere kazınmasının bir sebebi de özellikle bu ürünlerin halkla ilgili gerçeklerin ve olguların sanatsal ifadesi olmasıdır. Bundan dolayı, folklor mirası her zaman başvurulan bitmek tükenmek bilmeyen zengin bir hazinedir.

Olgular ve bilimsel araştırmalar, herhangi bir halkın gelişimini; kahraman yiğitlerine, fikir adamlarına, ileri görüşlü, akıllı, halkı bir arada tutmayı başarabilmiş siyaset adamlarına borçlu olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte halkın cesaretinin, düşüncesinin, millî kimliğinin şekillenmesinde tüm folklor ürünleri önemli rol oynamaktadır. Azerbaycan halkının tarih boyu yabancı işgalcilere karşı direnişinde Köroğlu, Kaçak Nebi gibi folklor kahramanlarının çok büyük rolü olmuştur. Bunlar, toprak ve vatan uğrunda canını vermeye hazır binlerce yiğit vatan evladını zaferler kazanmaya hazır hâle getirmiş, onlara manevi güç vermiştir.

Herhangi bir halkın ve milletin geçmişe yaslanarak ileriye bakması, yalnızca geçmişin tarihî olaylarına odaklanmasıyla sınırlanmıyor. Buna tarih boyu oluşturulmuş zengin edebî kültür ve folklor mirası da dahildir. Çünkü bu miras, halka ait olan tüm izlerin ve niteliklerin yansıması ve bütünüdür.

Bu anlamda folklor ürünleri coğrafi şuurun (vatan sevgisinin), şekillenmesinde de büyük rol oynamaktadır. Genellikle sözlü halk edebiyatı mirasının doğduğu mekânın ve bu mirasın araştırılıp ortaya çıkarılması çok büyük ihtiyaç ve gerekliliktir. En son yapılan araştırmaların birisinde şöyle denilmek-

tedir: "*Göyçe'de Oğuz Kabri olarak bilinen kutsal bir ziyaretgâh vardır. Bu mezarla ilgili efsane, onu Oğuz soyağacında en baştaki ataya, Oğuz Ata'ya bağlıyor. Bu da Göyçe'nin en eski Oğuz yurdu olduğunu doğrulayan folklor metni olarak kabul edilebilir. Göyçe folklorunun ve Göyçe destanlarının zenginliği de onun doğrudan doğruya eski köyün varisi olmasından ileri geliyor.*" (4: s. 32) Bunun için de öncelikle coğrafi şuur ne demektir ve onun folklor ile ilişkisinin önemi nedir, sorusuna cevap vermek gerekir.

Coğrafi şuur, adından da anlaşıldığı gibi coğrafya, coğrafi alanlar ve coğrafi sınırlarla ilgili anlayıştır. Yakın geçmişin bilimsel eserlerinde ve ders kitaplarında coğrafi bilgiler son derece sınırlı bir çerçevede öğreniliyor ve öğretiliyordu. Bu kaynaklarda dikkat, daha çok başka ülkelerin toprakları, halkları, başkentleri ve diğer büyük şehirlerine yöneltiliyordu. Ülkelerin maddi servetleri genel rakamlarla gösteriliyor ve hammadde kaynakları gizli tutuluyordu. Dağlar, ormanlar, nehirler, farklı milletlerin oluşumundan ve gelişiminden ayrı olarak sunuluyor, soğuk ve yavan rakamlar etki uyandırmıyordu. Daha üzücü olanı ise Azerbaycan coğrafyasının kendisi bile geniş ölçüde, etraflıca öğretilmiyordu.

Coğrafi şuur, her şeyden önce vatandaşlık şuurudur. Her insana, her ferde hava kadar, su kadar gerekli olan bilgiler topluluğudur. Bütün ve detaylı coğrafi şuura malik olmadan çağdaş dünya görüşüne malik olmak imkânsızdır. Gerçek anlamda coğrafi şuur tarihî geçmişe ve geleceğe, millî bütünlüğe ve millî gurura, özgür devletçilik fikrine açılan büyük kapılardan biridir.

Coğrafi şuurun şekillenmesinde folklorun rolüne baktığımızda ise bu yön Azerbaycan devletleri, Azerbaycan tabiatı, tarihî gerçeklerle dolu Azerbaycan toprakları hakkında eksiksiz bir düşünce oluşturuyor. Hatta belirli zamanlarda ileri sürülen yanlış tezlerin aydınlanmasına, bazı sorunların bilimsel yönden çözümüne de coğrafi şuurla alakalı olan faktörler ışık tutabilir. Bu konuda, Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nden derlenen sözlü halk edebiyatı ürünlerinin çok büyük bir önemi vardır.

En başta şunu belirtmeliyiz ki, coğrafi şuurun şekillenmesinde hacimce küçük veya büyük oluşuna bakmadan tüm folklor türleri az ya da çok bir şekilde etki ediyor. Yani folklor türünün ifade tarzı bu yönde ise, türün hacmi göz önüne alınmaksızın aynı çizgiyi yansıtabilir. Bir başka deyişle, coğrafi şuurla folklor türü arasındaki karşılıklı ilişkide hiçbir sınırlama yoktur. Söz gelişi, ilk bakışta bir cümleden ibaret atasözlerine dayanarak coğrafi şuurdan bahsetmenin mümkün olmadığı veya bahsetmenin çok zor olduğu düşünülebilir. Lâkin gerçekler gösteriyor ki, atasözlerimizde coğrafi şuurla ilgili birçok gaye korunmuştur ve bunlar birçok kitabın gücüne denktir.

Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde ve Nahçıvan'da herkes tarafından bilinen ve kullanılan bir atasözü vardır: "*Araz âşığından, Kür topuğundan.*" (1: s. 220) Kimseyi, hiçbir şeyi önemsememek, gördüğü ve duyduğu olaylara kayıtsız kalmak anlamına gelen bu atasözü Azerbaycan'ın en büyük iki büyük nehri, Aras ve Kür nehirleri anılarak oluşturulmuştur. Atasözünün anlamının daha etkili, daha gerçekçi olması bakımından küçük nehirlerin adının kullanılması pek işe yaramazdı. Çünkü kayıtsızlık psikolojisinin daha etkili ifade edilmesi için ancak büyük ve azametli nehirlerden söz etmek gerekir.

Nahçıvan bölgesinden derlenen folklor ürünleri içerisinde bir başka atasözü daha dikkati çekmektedir: "*Aranda*[1] *tutdan*[2] *oldum, dağda*[3] *kurutdan.*"[4] (1: s. 220) Bu atasözünde iki coğrafi mekân gösterilmektedir, ova ve yayla. Bunlar ilk başta pek o kadar dikkat çekici değildir. Çünkü vurgu dut ve kuruta yapılmıştır. Ancak Azerbaycan halkının tarihî yaşantısını göstermek bakımından ova ve dağ (yayla) kelimeleri dut ve kurut kelimelerinden daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü

---

[1] ovada

[2] duttan

[3] yaylada

[4] kurut: Ekşimiş süt veya yayık ayranını bez torbalarda süzdükten sonra kalan tortuyu güneşte kurutarak hazırlanan yiyecek.

ova ve dağ (yayla), eski Azerbaycan halkına özgü olan konar göçer yaşantının gerçek göstericisidir. Eski Azerbaycan halkı, daha doğrusu tüm Türk boyları, hayvancılıkla uğraştıkları için kışı kışlakta (ovada), yazı ise yaylakta (yaylalarda, dağda) geçirirlerdi. Bu atasözünde kendi ifadesini bulmuş her iki coğrafi mekân olan ova ve dağ (yayla) normal birer kelime veya coğrafi terim değil, göçer halk kültürünün gerçek delilleridir.

Diğer bir atasözü ise şöyledir: "*Deve öldü eşeğe zulüm oldu.*" (1: s. 222) Bu sözü duyan herkese, eşek ve deve kelimeleri şüphesiz ilk anda kervanı anımsatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da bu atasözünü kervanla ilgilenenlerin yaratmış olduğu ve Azerbaycan tüccarlarının kervanla iç içe oldukları fikri çok mantıklı geliyor. Hatta Azerbaycan'ın, çeşitli bölgelerinde, şehirlerinde bugün kalıntıları görülen kervan yollarına sahip olunduğunun ispatıdır. Bir başka deyişle çok eskilerde Azerbaycan, kendi kervan yolu ile yani coğrafi imkânları ile dünyanın siyasi ve iktisadi dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. Yeri gelmişken, Nahçıvan yöresinden derlenmiş "*Beş Şahılık*[5] *Nöker*[6]" adlı ibret verici hikâyedeki kervan ile ilgili motife değinelim. Orada şöyle anlatılıyor:

"*Eski zamanların birinde bir ağanın iki hizmetkârı varmış. Bunlardan birisi on şahı gündelik alırken diğeri beş şahı alıyormuş. Az gündelik alan erkek hizmetçi bir gün ağasına sorar:*

- Ağam kurbanın olam, bana neden diğer hizmetçinden daha az para veriyorsun?

- Git işinin başına bu benim bileceğim iş!

Günlerden bir gün, ağa az gündelik verdiği hizmetçisini yanına çağırır:

- Ali, git öğren bakalım. Şu giden kervan nereye gidiyor?

Ali, hemen kervanın peşine düşer, yetişip nereye gittiğini sorar ve derhal ağasının yanına döner.

---

[5] şahı: Eskiden kullanılan ve beş kuruş değerindeki madenî para (Safevî hükümdarı *Şah Abbas*'ın bastırdığı ve kendi adını taşıyan para)

[6] hizmetkâr, uşak

- Ağam öğrendim kervan İran'a gidiyormuş.

- Ne götürdüğünü sordun mu?

- Hayır!

- O zaman, git öğren!

Ali, yine kervanın peşine düşüp yakalar ve pirinç kervanı olduğunu öğrenerek ağasının yanına gelir. Öğrendiğini söyler. Ağası:

- Satmaya mı götürüyorlar? Eğer öyle ise kilosunu kaçtan satıyorlar diye sordun mu?

Böylelikle Ali, birkaç defa kervanın peşine düşüp ağasının söylediklerini öğrenmek durumunda kalır.

Birkaç gün geçtikten sonra, her iki hizmetçi de aynı yerde iken ağa Veli adlı hizmetçisine seslenir:

- Veli, git bak bakalım. Şu deve kervanı nereye gidiyor?

Veli, hemen gidip kervanbaşı ile görüşür ve geri döner. Ağa da Ali'yi yanında tutmuş. Veli gelince anlatmaya başlar:

- Ağam sağ olsun. Deve kervanı tüccar Hudaverdi'nindir. Ordubad'tan Tebriz'e gidiyor. Yükü cevizdir, satmaya götürüyor. Cevizin girvenkesini[7] sekiz şahıya satıyor.

Veli sözünü bitirince Ağa, Ali'ye döner:

- Şimdi anladın mı Veli'nin gündeliği neden seninkinden fazla?" (1: s. 223)

Bu hikâyede esas dikkati, ağanın iki hizmetçisi çekse de olayın geçtiği yer Nahçıvan coğrafyası, kervanın gittiği yön ise Ordubad-Tebriz istikametidir. Bu hikâye, eski dönemlerde Azerbaycan sınırları içerisinde kervan yollarının da olduğunu kanıtlamaktadır.

Folklor ürünlerinin coğrafi şuura etki imkânları ve yolları çok yönlüdür. Yani göl, dağ, şehir adlarından tutun da diğer coğrafi mekânlara kadar tüm faktörler burada esas rol oynamaktadır. Bir başka deyişle coğrafi şuurun şekillenmesine yar-

[7] girvənkə: 400 gramlık ağırlık ölçüsü

dımcı olan coğrafi etkenler içerisinden ikinci derecedeki etkenleri seçip ayırmak saflık olur. Çünkü ihtiyari coğrafi ad ve anlayış, ihtiyari coğrafi mekân, coğrafi şuurun gelişimine ve biçimlenmesine olumlu etki yapmaktadır. Ancak bir başka gerçek de şudur ki, belirli bir bölgeden toplanan folklor ürünlerine, bu bölgenin kendine has karmaşık yönleri de ister istemez yansır. Zaten, bunu başka türlü düşünmek de imkânsızdır. Çünkü folklor ürününü oluşturan insanlar, ister istemez bu etkinin altında kalırlar. Hatta bir folklor ürününün farklı çalarlarıyla (varyant, çeşitleme) karşılaşılması hiçbir şekilde hayret uyandırmadığı gibi, belirli bir bölgeden toplanan folklor ürünlerinde de o coğrafyanın havasının hissedilmesi şaşkınlık yaratmıyor. Aksine bu tür durumlara çok doğal ve olağan bir durum gibi bakmak gereklidir, zaruridir. Bu bakımdan Nahçıvan bölgesi Aras (Azerbaycan Türkçesinde Araz) boyunda yer tuttuğundan dolayı çeşitli türdeki folklor ürünlerinde nehrin adına sıkça rastlanmaktadır.

Nahçıvan'dan derlenmiş bayatılarda (mânilerde) Aras Nehri'nin adına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bayatıların bazılarında Aras, genel bir kavram gibi mısralarda yer tutuyor. Bir başka deyişle her zaman karşılaştığımız ve hiçbir hayrete sebep olmayan, "*ezizinem*[8]", "*men aşig*[9]" ifadeleri gibi Aras kelimesi de hayret uyandırmıyor, aksine mısralarla kaynaşıyor. Söz gelişi:

Araz'ım kem üstedi[10],
Aharı[11] *nem üstedi.*
Âşıg bir hava çalır
O daki, gem (gam) üstedi[12]. (1: s. 271)

---

[8] azizinim

[9] ben âşık, ben vurgun

[10] Bir çerçeve ile, bir sınırla ilgilidir.

[11] akışı, yönü

[12] Gamla ilgilidir.

Yahut

Araz deyilem daşam,
Gum deyilem gaynaşam.
Apar[13] *zerger*[14] *yanına,*
Gör ne giymetde daşam? (1: s. 274)

Yahut

Gemi ollam[15] *dolannam*[16]
Araz ollam, bulannam
Sağ gözüm sene gurban,
Sol gözümle dolannam.

Yahut

Araz, Araz, han Araz,
Kükreyib galhan Araz.
Yârım[17] *senden keçecek,*
Astaca[18] *çalhan*[19]*, Araz.* (1: s. 274)

Yahut

Araz aşdı[20] *deyirler,*
Gum gaynaşdı deyirler
Elyâr[21]*, evin yıhılsın,*
Tahar[22] *gaşdı deyirler.* (6: s. 16)

Tüm bu örnekler gösteriyor ki, her gün Aras nehrini gören, seyreden insanlar bu nehri estetik bir vasıta gibi kullanarak

---

13 götür
14 kuyumcu
15 olurum
16 dolaşırım
17 yârim, sevgilim
18 usulca, yavaşça
19 çalkalan, dalgalan
20 aştı, bendini yıktı
21 Aliyâr (bir erkek ismi)
22 Tahir

kendi his ve duygularını ifade etmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan da, bu bayatıların özellikle Aras nehri kenarında yaşayanların his ve duygularının ürünü olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Aras nehri ile ilgili bayatıların oluşum tarihi de çok ilginçtir ve bunların birçoğu coğrafi şuura etki·eden olguları bünyesinde barındırmaktadır. Yani, öyle bayatılar var ki, Azerbaycan ikiye bölünüp Aras nehri de bu iki ülkeye sınır olduktan sonra oluşmuştur. Söz gelişi:

Ezizim, Araz meni,
Öldürdü Araz meni,
Çıharın gebirimden (kabrimden),
Ovudun[23] *bir az meni.* (1: s. 273)

Yahut

Araz kimi (gibi) ahıram,
Yandırıram, yahıram.
Gözlerinde gözüm var,
Hesret ile bahıram. (1: s. 277)

Yahut

Araz'ı ayırdılar,
Gumunan gayırdılar[24].
Menim ne vedem[25] *idi,*
Anamdan ayırdılar. (1: s. 280)

Yahut

Araz üste naneyem,
Yel esme, pervaneyem.
Üç ildi (yıldır) yârım gedib,
Hesretden divaneyem. (1: s. 282)

---

[23] avutun

[24] yaptılar, doyurdular

[25] vadem, zamanım

Yahut

Araz ahar gilinen[26],
Dörd bir yanı gülünen.
Gismet olsa danışam
Uzak düşen elinen. (1: s. 284)

Yukarıdaki bayatılarda "*Öldürdü Araz meni (beni)*", "*Araz kimi (gibi) ahıram / Yandırıram yahıram*", "*Araz'ı ayırdılar*", "*Araz üste naneyem / Hesretden divaneyem*" "*Gismet olsa danışam / Uzak düşen elinen*" mısraları ikiye bölünmüş Azerbaycan'nın acısını dile getirmektedir. Şüphesiz, Aras kıyılarında yaşayan, bir yakasından diğer yakasına hasretle bakan, uzun yıllar birbirinden ayrı düşmüş hısım akrabaların hasretiyle yanan ak sakallı dedelerimiz, ak saçlı ninelerimiz bu bayatıları yüreklerindeki yangını söndürmek için söylemişlerdir.

Yeri gelmişken Nahçıvan'ın her köşesinde herkesçe bilinen ve özellikle düğünlerde kızlar tarafından koro hâlinde söylenen hahıştalarda (hakıştalarla)[27] da Aras adına rastlandığını belirtmek ve bunlara birkaç örnek vermek kanımızca yerinde olur. Söz gelişi:

Araz'ın üstü buzdu, hahışta,
Gırakları[28] *yarpızdı, hahışta,*
Oğlanı derde salan, hahışta,
Gonşudaki bu kızdı, hahışta. (1: s. 290)

Yahut

Araz'ın o yahası, hahışta,
Ordan bir gız bahası, hahışta.
Laladan[29] *köynek geyib, hahışta*
Gızıl gülden yahası, hahışta. (1: s. 290)

---

[26] kil ile

[27] Azerbaycan sözlü halk şiirinde düğün ve nişan merasimlerinde okunan lirik, şuh ve oynak havalı dörtlükler, kıtalar.

[28] kenarları

[29] gelincik çiçeğinden, gelincikten

Yahut

Araz gırağı çiçek, hahışta,
Orak götür, gel biçek, hahışta.
Gardaş, nişanlın gördüm, hahışta,
Üzünde (yüzünde) yumru birçek, hahişta. (1: s. 293)

Bu örnekler de gösteriyor ki, Aras nehri bir coğrafi olgu gibi halkın şiirsel düşüncesinde kendine geniş bir yer edinmiş, belirli bir fikrin veya duygunun ifadesinde yardımcı figür olarak kullanılmıştır. Halk hikâyelerinde de Aras nehriyle ilgili metinlere rastlanması çok önemli bir olaydır. Söz gelişi; "*Yatdı*[30] *Apardı*" adlı halk hikâyesinde Şah Abbas devri ile ilgili bilinen bir olay anlatılsa da esas konu Aras ve Aras üstünde yapılan Hudaferin Köprüsü'dür. Son derece ibret verici olan bu hikâye, Aras nehri ve aynı zamanda Hudaferin Köprüsü'ne istinaden çağdaş okuyucunun coğrafi şuurunun şekillenmesinde anlam ve konu bakımından önemli rol oynamaktadır. Hikâye şöyledir:

"Söylendiğine göre, şahın biri Aras nehri üzerinden Hudaferin'e köprü yaptırmak istiyormuş. Hem de bir an önce. Üç ay içinde her yere haber salınır, becerikli ustalar toplanır. Denir ki; 'Her kim ki bu köprüyü üç ay içinde bitirirse şah tarafından mükâfatlandırılacak, bitiremez ise zindana atılıp boynu vurulacak.' Ancak kimse köprü işini başaramaz. İşi başaramayan otuz dokuz usta zindana atılır. Bundan sonra, kimse bu işi yapmaya cesaret edemez. Derler ki, Ordubad'da görmüş geçirmiş Mehdi adında bir usta varmış. Bu haber onun da kulağına gitmiş.

Mehdi Usta, hem sanatın hem de sanatkârın kıymetini bilen biriymiş. Uzun süre düşünüp taşınıp, ölçüp biçtikten sonra; 'Şah'ın köprü yapmak düşüncesi güzel bir fikir. Fakat, kırkıncı usta da köprüyü yapamazsa zindandaki otuz dokuz suçsuz insanın da boynu vurulacak, belki de bu hayırlı iş sonuçlandırılamayacak.' der. Kalkıp Şah Abbas'ın huzuruna gider, buraya geliş amacını anlatır ve işçi toplayıp köprünün yapımına başlar.

---

[30] uzandı, yattı

Üç ay, kısa süre içinde gelip geçer ve vakit dolmak üzereyken Mehdi Usta bir de bakar ki, Şah Abbas önde ve ardında da büyük bir orduyla gelmektedir. Köprü yapılıp bitmiştir ancak, bir tarafta bir adam boyu yer eksiktir. Mehdi Usta hemen yardımcılarına seslenir:

- Aras'ın diğer tarafına geçip Şah'ı karşılayın!

Kendisi de köprü rengindeki elbisesini giyip hemen o eksik yere uzanır. Şah Abbas köprüden karşıya geçer. Aras'ın öbür tarafında karşılanır. Mehdi Usta da oraya gider. Usule ve âdâba uygun şekilde baş eğip selam verir. Şah Abbas, onu alkışlar ve tebrik eder. Söz verdiği paranın dışında yüklü bir bahşiş de uzatır. Daha sonra, Mehdi'nin isteği üzerine zindandaki otuz dokuz ustayı da serbest bırakır.

O zamandan bugüne Ordubad'da halk arasında şu söz peydah olur: 'Usta Mehdi yattı, apardı." (1: s. 223, 230)

Nahçıvan bölgesinden derlenen folklor materyalinden bu topraklar hakkında geniş bilgi edinmek mümkündür. Şöyle ki, Nahçıvan bölgesinin tüm şehirleri, köyleri, dağları, nehirleri, gölleri hakkında bilgi edinmek için; bu derlemeler, geniş imkânlar sunmaktadır. Genellikle folklor ürünleri ile bunlar arasında ilişki ve bütünlüğün olması son derece doğaldır. Çünkü, halk kendi folklor yaratıcılığını şekillendirirken hiç şüphesiz belli motifleri ve olayları gördüğü, bildiği öge ve nesneler üzerinde kurar. Bu, bir taraftan folklor ürününün doğallığını sağlarken, diğer taraftan da folklor, halk ve toplum hayatının sıkı bir şekilde bağlılığını temin eder. Nahçıvan'da derlenen bayatılardan birinde şöyle denilmektedir:

Nahçıvan düzen yerdi,
Hanımlar gezen yerdi.
Elin ver halallaşak,
Bura el üzen[31] *yerdi.* (1: s. 273)

Bayatıda görüldüğü üzere, bu dörtlük tam da Nahçıvan'da yaşayan dedelerimiz ve ninelerimiz tarafından söylenmiş

[31] ayrılık getiren, ayıran

olup içinde Nahçıvan'la ilgili bazı objektif düşünceler ifade edilmiştir. Bir başka örnek:

Corabın ağına bah,
Destele, bağına bah,
Men yadına düşende[32],
Nahçıvan dağına bah. (1: s. 278)

Bu bayatıda Nahçıvan'da Nahçıvan adlı bir dağ olduğunu öğreniyoruz. Bu ürünü düzen, yaratan dede ve ninelerimiz özlem duyulan ya da uzakta olan bir dağa değil yanı başlarında duran bu dağa bayatı söylemişlerdir. Bir başka bayatı ise şöyledir:

Nahçıvan'ın düzü var,
Büllur[33] *kimi (gibi) duzu var.*
İki könül bir olsa,
Kimin ona sözü var. (1: s. 278)

Bu bayatıda, ilk bakışta Nahçıvan ile ilgili olgular hatırlanıyor. Bunlardan biri, bu arazideki uçsuz bucaksız ovadır. Bayatıdaki bu ova şüphesiz ki, Nahçıvan şehri ile Şerur kasabası arasındaki Böyük adlı düzlüktür, ovadır. Bir diğer olgu ise, Nahçıvan'da çıkarılan tuzun son derece kaliteli olmasıdır. Duzdağ'dan çıkarılan sofra tuzunun son derece kaliteli olduğu ve bu tuzun en eski zamanlardan beri bilindiği aşikârdır. Önemli olan taraf ise, Nahçıvan coğrafyasında Duzdağ ile Böyük düzlüğün yan yana olmasıdır. Yani onlar coğrafi yönden birbirini tamamlamaktadır. Hayatta ve tabiatın kendinde olan bu ilişki bayatının mısralarına da aynı şekilde işlenmiş ve şiirsel bütünlük oluşturulmuştur.

Bir başka önemli yön ise bayatıyı düzenlerin Duzdağ ile Böyük Ova'nın paralel olarak estetik şekilde tasvir edilmesini iki kalbin, iki gönlün, iki sevgilinin tasviri ile ilişkilendirmişlerdir. Bu folklor ürününden çıkan sonuç, Böyük Ova ile Duzdağ'ın sonsuza kadar yan yana bulunması gibi seven iki gönlün de her daim beraber olacağıdır.

---

[32] aklına geldiğimde, beni hatırladığında

[33] billur, kristal

Nahçıvan'dan derlenen diğer bayatılarda bu bölgenin coğrafi koşullarıyla ilgili olan başka olgulara da rastlamaktayız. Söz gelişi;

Men âşıg Ordubad'a,
Yol gedir Ordubad'a.
Serkerde[34] *goçak*[35] *olsa,*
Heç vermeza ordu bada[36]. (1: s. 285)

Yahut

Nahçıvan'dı bu yerler,
Özge candı bu yerler.
Batabat[37] *tamaşadı*[38],
Al-elvandı bu yerler. (1: s. 285)

Yahut:

Sözümü sirden[39] *desem,*
Sedefden dürden desem.
Uçular[40] *İlanlı (Yılanlı) Dağ,*
Derdimi birden[41] *desem.* (1: s. 286)

Bu bayatılarda Nahçıvan bölgesine ait olan ve bu bölgenin özelliklerini yansıtabilecek Ordubad, Batabat Yaylası'ndan ve İlanlıdağ'dan bahsedilmektedir. Bu üç mekânın da kendine has özellik, coğrafi imkânlar yönünden önemli unsurlara sahip olması tesadüfî değildir. Ordubad'ın nehirleri, dağları, Batabat'ın serinliği ve berrak pınarları buralara gelenleri, kendilerine hayran bırakmaktadır. Nahçıvan bölgesinin her tarafından görülebilen İlanlıdağ ise bir deniz feneri gibi her daim gözleri okşamaktadır.

---

[34] komutan

[35] becerikli ve yiğit

[36] tehlikeye düşürmez

[37] Nahçıvan'a 70 km kadar uzaklıkta bir mesire yeri, yayla.

[38] çok güzeldir, eşsizdir

[39] sır, gizem

[40] yıkılır

[41] aniden, ani olarak

Nahçıvan yöresinde derlenen çocuk folkloru ürünlerinde de yerel coğrafi şartlarla ilgili olgulara rastlamak mümkün. Örnek olarak; "*Yamanam ha yamanam*" adlı folklor ürününün baş kısmını hatırlamak yeterlidir. Deniliyor ki:

"*Çocuğun biri yılın son çarşambasında Sarvanlar Mahallesi'nde yaşayan ninesine bayram hediyesi götürüyormuş. Bütün gece kar yağdığından yolların hepsini kaygan hâle getirmiş. Çocuk evden çıkarken annesi ile çocuk arasında aşağıdaki konuşma geçer:*

- Dikkatli ol yavrum, buz kötüdür seni devirir.

- Korkma anne buz nedir ki, beni devirsin!

Çocuk; 'Kim yamandı, kim yaman, men yamanam men yaman' türküsünü söyleye söyleye sokağa çıkar ve düşmemek için de çok temkinli yürür. Ama Keble[42] *Musa Çeşmesi'nin yanından geçerken ayağının altındaki bir buz parçası onu devirir ve elindeki hediye paketi de etrafa saçılır. Bu olaya morali bozulan çocuk ayağa kalkarak şöyle der:*

- Sen ne yamansın a buz, adam yıkansın a buz!" (1: s. 306)

Bu eski metinde iki mekân hemen dikkati çekmektedir: Sarvanlar Mahallesi ve Keble Musa Çeşmesi. Eskiden beri Nahçıvan mahallelerinin genellikle belirli bir isimleri olurdu. Bu mahallelerin geneli ise Türk boylarının ismini taşırdı. Bir başka deyişle bir mahallede yaşayan halk hangi Türk boyuna, aşiretine mensupsa o mahalleye de boyun-aşiretin adı verilirdi. Sarvanlar Mahallesi'nin menşeine baktığımızda, özellikle bu düşüncemizi doğrulanmaktadır. Keble Musa Çeşmesi'nin adı ise, bu çeşmeyi yaptıran zengin, hayırsever bir şahsın adını taşımaktadır. Her halükârda Keble Musa Çeşmesi, önceden olduğu gibi şimdi de hatta gelecekte de her zaman hafızalarda yaşayacak, önemli bir mekân olarak insanların coğrafi şuurunun, ahlak ve hayata bakış açılarının şekillenmesinde önemli rol oynayacaktır.

---

[42] Kerbela'yı ziyaret edenlere söylenen "Kerbelayı" lakabının Nahçıvan ağzındaki söyleniş şekli.

Nahçıvan'da yaşayıp çalıp çığırmış âşıkların eserlerinde de, coğrafi şuurun şekillenmesine olumlu etki uyandıran öğeler mevcuttur. Söz gelişi; XIX. asırda Sederek köyünde yaşamış halk ozanı Ali Hanhanım Oğlu'nun; "*Aşan yollar yâr yanına gedir*[43] *mi?*" koşması bu yönden çok büyük öneme sahiptir:

Garşıda dayanan[44] *Ucubiz Dağı,*
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?
Gözeller yığnağı[45]*, gızlar bulağı*[46]*,*
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?

Aparıb[47] *ayağım darvaza*[48] *daşı,*
Sinemi çürüdüb gözümün yaşı.
Senden heber alım yohuşun başı,
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?

Hamıdan[49] *gözeldi emimin gızı,*
Ele bil[50] *doğubdu bir dan ulduzu*[51]*.*
Senden heber alım Kerki'nin[52] *düzü,*
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?

Toyu[53] *çalın, yârım tutsun oyunu,*
Bir göreydim gametini, boyunu.
Yedik, içdik Han Kerki'nin suyunu,
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?

---

43 gidiyor
44 duran
45 yığını
46 pınarı
47 götürmüş
48 bahçe kapısı
49 herkesten
50 sanki
51 tan yıldızı
52 Nahçıvan'da bir yer adı
53 davulu

Çekilsin üstünden harami[54], yağı[55],
Olsun her terefden gözel yığnağı.
Penahım[56] senedir Elekuçan Dağı,
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?

Geldik çıhdıg Eyrice'nin beline,
Durub bahdıg Elesger'in[57] eline.
Heyran galdıg çiçeyine, gülüne,
Aşan yollar yâr yanına gedir mi?

Dağılıb elinin dövleti-varı,
Ondan üz dönderib bütün simsarı.
Hanhanım Oğlu'ndan soruşun barı,
Aşan yollar yâr yanına gedir mi? (1: s. 308-309)

Bu koşmada Ucubiz, Elekuçan, Eyrice dağlarından, Kerki ovasından ve Kerki köyünden, Kızlar Pınarı'ndan bahsediliyor. Burada bahsi geçen mekânların şimdi Ermeni işgalcilerin elinde olması ne kadar üzücü olsa da bu koşmanın tarihî açıdan önemini kesinlikle azaltmıyor. Aksine okuyucuda coğrafi şuurun şekillenmesinde büyük bir itici güce çevriliyor, gasp edilen toprakların tekrar ele geçirilmesi için ruhlarda yüksek arzu uyandırıyor.

Sehne[58] ile âşık Memmedcefer'in atışmasında ise Nahçıvan ve Kengerli yöresinden bahsediliyor:

Sehne:

Bizden salam olsun, ay gelen âşıg,
Ne terefden bu meydana gelibsen?
Meger eşitmedin adı-sanımı,
Ya delisen, ya divane gelibsen.

---

[54] harami, hırsız

[55] düşman

[56] ümidim, sığınacak kucağım

[57] Azerbaycan'ın şimdi Ermenistan işgali altında kalan Göyçe bölgesinin yetiştirdiği en büyük âşığı.

[58] Sakine

Âşık Memmedcefer:

Eslim[59] Kengerlidi[60], yerim Nahçıvan,
Geşt eleyib[61] bu meydana gelmişem,
Dost yolunda gerek goyam serimi[62],
Yusif kimi o zindana gelmişem.

Sehne:

Könül havalanıb gezer cahanı,
Tanımaram hanı, beyi, paşanı,
Sende yohdu kamilliyin nişanı[63],
Duz[64] satansan, sen karvana[65] gelibsen?"

(1: s. 311–312)

XIX. yüzyılın sonlarıyla, XX. yüzyılın başlarında yaşamış ve hayli şöhret kazanmış Âşık Memmedcefer hakkında anlatılan bir başka olayda ise Şerur'un büyük köylerinden Demirci'den bahsediliyor:

"Âşık Memmedcefer, bir gün Demirci köyüne pirinç almaya giderken, köyün muhtarıyla karşılaşır. Kendisini misafir etmesini ister. Muhtar ise bu istek üzerine sinirlenip evinde zaten çok misafir olduğunu ve bu nedenle kendisini kabul edemeyeceğini söyler ve misafir için olur olmaz laflar eder.

Memmedcefer, duyduğu pişmanlıkla köy içinde ilerlerken bir delikanlıya rastlar. Delikanlı âşığı evine götürür, izzet ikramda bulunduktan sonra beraber kalkıp köydeki düğüne giderler. Düğün meğer muhtarın oğlununmuş. Memmedcefer, durumu öğrendikten sonra düğünü idare eden âşıktan rica

---

59 aslım

60 Nahçıvan'da yaşayan bir Türk boyu (Sümerler kendilerini Kenger olarak adlandırıyordu.)

61 gezip dolaşıp

62 başımı

63 nişanesi, işareti

64 tuz

65 kervan

eder ki, kendisinin de birkaç parça çalıp söylemesi için izin versin. Âşık da onu dinleyenler de bu isteği geri çevirmezler. Âşık Memmedcefer, sazını alıp göğsüne basar ve başlar söylemeye:

Ay ağalar, gelin size söyleyim,
Demirçi'de Eli Koha var imiş.
Biz dindirdik, o nataraz[66] danışdı,
[67]Demeyesen, hövselesi yoh imiş. (1: s. 312–313)

Muhtar Ali, âşığı tanır. Kendisi hakkında söylediğini görünce söze karışır: 'Âşık, lafının sonunu getirme, ne kadar pirinç istiyorsan parasız veririm.' der."

Nahçıvan bölgesinden derlenen öyle folklor ürünleri vardır ki, bunlarda geçen şehir, köy, nehir, dağ, göl adları Nahçıvan sınırlarının dışına taşarak Güney, Doğu ve Batı Azerbaycan sınırları içindeki yerleri de kapsar. Söz gelişi; Âşık Ali Hanhanım Oğlu'nun "*Gözelin*" redifli koşmasının son dörtlüğü şöyledir:

Eli, görmeyibdi sen tek növcavan[68],
Hökmündedir Gence[69], Şeki[70], İrevan[71].
Seher yeli esdi, aşdı kiriban[72],
Gorug[73] olub gece bağı gözelin. (1: s. 310)

Bu dörtlükte adı geçen Gence, Şeki ve İrevan (Revan) şehirleri Nahçıvan'ın sınırları dışındadır. Ancak şairin sözünü ettiği güzelin daha büyüleyici, daha cazibeli olduğunu göstermek açısından çok önemlidir. Bununla birlikte adı geçen şe-

---

[66] uygunsuz

[67] demek ki

[68] genç, delikanlı

[69] Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri

[70] Azerbaycan'ın Kafkas dağlarına yaslanmış şehri

[71] Batı Azerbaycan'da, Revan Türk hanlığının başkenti, şimdi Ermenistan işgalindedir

[72] ani olarak, birden bire, aniden

[73] korunan yer

hirler, Azerbaycan coğrafyası hakkında genel bir fikir vermektedir. Zira Gence, Şeki, İrevan şehirleri ülkemizin büyük şehirleri olarak zihinlere kazınmış olup herkese gurur vermektedirler. Her bir okuyucu şimdiki durumda Erivan'ın mevcut coğrafi sınırlarımızın dışında kalmasına üzülüyor ve derinden derine düşünmeye mecbur oluyor.

Nahçıvan Folkloru adlı kitapta yer alan bayatların birinde şöyle denilmektedir:

"Görünen Savalan'dı[74]*,*
Sultandı, sov[75] *alandı.*
Ne derdime derman var,
Ne yaram sağalandı." (1: s. 281)

Bu bayatıda adı geçen Savalan Dağı, Güney Azerbaycan'dadır. Görüldüğü gibi bayatıyı yaratanlar Savalan Dağı'nı da kendi içlerinde yakından duymuşlar ve onu mısraya ustalıkla yerleştirmişlerdir.

Güney Azerbaycan ile ilgili "*Urmu Kızı*" adlı deyişme de son derece ilgi çekici olduğundan burada tamamını vermeyi uygun buluyoruz:

- Ay Urmu gızı
- Can-can efendi.
- Göster gözünü,
Men alım seni.
- Neynirsen gözüm.
Bir cüt piyala[76]
Gördüğün kimi (gibi).

- Ay Urmu gızı
- Can-can efendi.

---

[74] Güney Azerbaycan'da (İran sınırları içinde) bir dağ adı.

[75] söz (Genelde *söz-sov* şeklinde kullanılır.)

[76] Ağız kısmı geniş, dip kısmı dar küçük içki kabı; kadeh.

- *Göster üzünü*[77],
  Men alım seni.
- *Neynirsen üzüm.*
  Dağlarda lala (lale)[78]
  Gördüğün kimi.

- *Ay Urmu gızı*
- *Can-can efendi.*
- *Göster dişini,*
  Men alım seni.
- *Neynirsen dişim.*
  Çerçide mıncıg[79]
  Gördüğün kimi.

- *Ay Urmu gızı*
- *Can-can efendi.*
- *Göster dodağın,*
  Men alım seni.
- *Neynirsen dodag.*
  Teknede gaymag
  Gördüğün kimi.

- *Ay Urmu gızı*
- *Can-can efendi.*
- *Göster elini,*
  Men alım seni.
- *Neynirsen elim.*
  Hirmende[80] *şana*[81]
  Gördüğün kimi.

---

77 yüzünü
78 gelincik çiçeği
79 boncuk
80 harmanda
81 yaba, dirgen

- Ay Urmu gızı
- Can-can efendi.
- Göster sineni,
Men alım seni.
- Neynirsen sinem.
Tağda şamama[82]
Gördüğün kimi. (1: s. 297- 298)

Şiir, Güney Azerbaycan'ın büyük ve tanınmış şehirlerinden biri olan ve Urmiye Gölü kenarında kurulu Urmiye şehrinde yaşayan bir kız ile bir gencin deyişmesinden ibarettir. Bunu kanıtlamak için de hiçbir delile, ispata gerek yoktur, zira şiirin kendisi zaten bunun delilidir.

Nahçıvan yöresinden derlenen folklor ürünlerinde, adı geçen şehirler, Azerbaycan'ın uçsuz bucaksız arazilerinden haber vermektedir. Özellikle birçok destanda buna sık rastlanıyor. Bu da doğaldır, çünkü, destandaki tipler, daha büyük coğrafyayı çağrıştırıyor. Dede Korkut Destanlarının hangi coğrafyalarda meydana geldiği ile ilgili tartışmalarda, destanda geçen yerlerin adının ciddi bir delil gibi ortaya konduğu herkesçe bilinmektedir. Yahut da Köroğlu Destanı'nda Köroğlu'nun ve diğer yiğitlerinin geçip gittiği topraklar da okuyucular ve folklor araştırmacısı olan bilim adamları tarafından da iyi bilinmektedir. Birçok folklorcunun ve bunların içinde özellikle Prof. Dr. Muhammed Tehmasib'in, Şamil Cemşidov'un ve diğer bilim adamlarının araştırmalarında, destan metinlerinde geçen yer adları konusunda hayli açıklama yapılmıştır.

Bu açıdan, Nahçıvan arazisinden derlenen "*Ziyad-Şövket*" muhabbet destanını dikkatle incelersek, destanın başında aktarılan olayların Erdebil şehrinde geçtiğini görmüş oluruz.

"Geçmiş zamanların birinde Erdebil şehrinde Feteli adlı bir han yaşarmış. Feteli Han'ın, Şövket adlı bir kızı, İzzet Han adlı bir de oğlu varmış. İzzet Han, bıyıkları henüz terlemiş, yakışıklı bir gençti. On sekiz yaşına girmişti. Şövket Hanım ise

---

[82] kokulu bir kavun türü

on beş yaşında, on beş gecelik ay kadar güzeldi. Aya sen çıkma ben doğacağım, güneşe sen çıkma ben çıkacağım diyordu. Şehrin bütün gençleri ona vurulmuştu. Gel gör ki, Feteli Han'ın uyandırdığı korkudan dolayı kimse kızı istemeye gidememişti. Kızı görenler içten içe yanıp kavruluyordu."

Destanın sonunda ise Ziyad'ın Tebriz'e gelmesi anlatılıyor:

"Ziyad arkadaşlarından ayrılmak istemiyordu. Aldı sazı eline, bakalım ne söyledi?

Bu miskin Ziyad'ı hey[83] yada salın[84],
Kimsesiz geribdir, gaydına galın[85].
Yârdan sorak[86] gelib, garışıb halım[87],
Şövket geden ol mekâna gedirem.

Sözünü bitirip sazını kılıfına yerleştirdi. Olan biteni anlatıp, annesini, babasını arkadaşlarına emanet ederek vedalaştı. Sonra atına binip yola koyuldu. Bir hayli yol aldıktan sonra birden başının üstünden bir turna katarının geçtiğini gördü. Dedi ki; 'Dur bir sorup bakayım belki Şövket'i görmüşlerdir!' Bakalım turnalardan onu nasıl sordu?

Göy üzünde (Gökyüzünde) uçan düzüm durnalar,
Deyin görüm yârım haraya[88] getdi?
Ganadı boynundan uzun durnalar,
Deyin görüm yârım haraya getdi?

Uçar iken açık olsun yolunuz,
Ne mekândı veteniniz, eliniz?
Name[89] verim, çoh şirindi diliniz,
Dönderib gelbimi haraya getdi?

---

[83] hep
[84] hatırlayın
[85] ilgilenin
[86] haber
[87] durumum kötüleşmiş
[88] nereye
[89] mektup

Ziyad'am çöllerde galdım avara[90],
Elacsız[91] *derdime olunmaz çara.*
Baş götürüb gedim hansı[92] *diyara,*
Yohsa nifag gatdı araya getdi?

Sözünü bitirip atının dizginini bıraktı. Az gitti, uz gitti, sora sora gelip Tebriz'e ulaştı." (1: s. 338-339)

Görüldüğü üzere "*Ziyad-Şövket*" muhabbet destanının başındaki olaylar Erdebil şehrinde geçiyor olsa da sonraki olaylar Tebriz'de geçmektedir. Burada asıl gaye, destanın şiiriyetine uygun olarak kahramanın bir yerden başka bir yere hareket etmesi konusuna yardımcı olmak değildir. Burada dikkati çeken en önemli şey, bu destandaki olayların birleşik bir Azerbaycan devletinin var olduğu dönemlere tesadüf etmesidir.

Nahçıvan bölgesinden derlenen masallarda (nağıllarda) da buna benzer olaylara sık rastlanılması, bu masalların karakteristik bir özelliğidir. En son yapılan araştırmalardan birinde Nahçıvan'dan derlenmiş "*Mercan Hanım*" masalı hakkında şöyle deniyor: "*Başka bölgelerde ve birçok topluluklta anlatılan bu masalın kendisi, anlatım biçimi, masalcının kullandığı birçok kelime ve ifadeler, bunun yanı sıra değişik epizotlar bu masalın çalarının (varyant, çeşitleme) Nahçıvan çevresiyle bağlantılı olduğunu gösteriyor.*" (5: s. 134)

Aynı zamanda Nahçıvan bölgesinden derlenen öyle masallar vardır ki, Nahçıvan sınırlarının dışında cereyan eden olayları da yansıtıyor. Söz gelişi; "*Altın Tesbih*" masalında anlatılan olaylar hem İsfahan'da hem de Tebriz'de geçer. Masalın bir yerinde şöyle deniyor:

"*İsfahan ile Tebriz arasının on, on beş günlük yol olduğunu söylerler. Bunlar derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi geçerek Tebriz'e üç günde vardılar. Tebriz'de de oyalanmadan Usta Şefieddin'i alıp İsfahan'a döndüler. Üç güne İsfahan'a vardılar.*" (1: s. 103).

---

[90] avare, perişan

[91] çaresiz

[92] hangi

Masala şiir sanatı açısından bakılırsa, olayların hareketliliğinden bahsetmek gerekir. Hatta masallarda sıkça rastladığımız bir söylemi de hatırlayabiliriz: "*Nağıl dili yüyrək (yüğrük) olar.*"[93] düşüncesini herkes bilmektedir. Lakin, biz dikkati, Birleşik Azerbaycan Devleti dönemine çekmek istiyoruz; çünkü o zaman gidiş gelişin kolay olduğu bu iki şehirden, yani İsfahan ve Tebriz'den bahsedilince okuyucuda tam bir coğrafi şur şekilleniyor.

Böylece Nahçıvan bölgesinden derlenen folklor ürünlerinin coğrafi şuurun şekillenmesine birkaç yönden etki ettiği kesinlik kazanmıştır. Öncelikle Nahçıvan bölgesi, onun köyleri, şehirleri, mahalleleri, nehirleri, dağları konusunda kesin ve açık bilgiler elde edilmektedir. Diğer taraftan Kuzey ve Batı Azerbaycan'ın çevrelediği mekân hakkında somut fikirler elde etmek mümkündür. Üçüncü olarak Güney Azerbaycan ve genelde Birleşik Azerbaycan'ın olduğu dönemler ve malik olduğu topraklar hakkında çok yönlü düşünmeye sevk ediyor. Bundan dolayı, folklor araştırmalarında folklor ürünlerinin türleri, konu ve kompozisyonları, estetik özellikleriyle birlikte bu ürünlerin çağdaş devirle ilgili sosyal önemi de değerlendirilmelidir. Kanımızca coğrafi şuurun şekillenmesinde folklor materyalinin rolü çok büyüktür ve yapılacak olan yeni araştırmalarda bu rol daha geniş bir biçimde işlenmelidir.

Yararlanılan Kaynaklar:

1. *Naxçıvan Folkloru*; Bakü, "Sabah" nəşriyyatı, 1994

2. M. H. Təhmasib; *Azərbaycan Xalq Dastanları (Orta Əsrler)*. Bakü, Elm, 1972

3. Ş. Cəmşidov; "*Kitabi-Dədə Qorqud*". Bakü, Elm, 1977

4. H. İsmayılov; *Göyçə Dastanları: Türk Epik Sistemində Dastan İnformasiyanın Fasiləsizliyi. Göyçə Dastanları ve Âşıq Rəvayətləri.* Bakü, "Səda" nəşriyyatı, 2001

5. Oruc Əliyev; *Azərbaycan Nağıllarının Regional Özəllikləri.* "Dədə Qorqud" toplusu, 2002 No 2

6. *Yol Gələr Ordubad'a*. Naxçıvan, "Əcəmi", 2005

[93] Masalın dili çok hareketlidir.

3. FOLKLOR VE ETNİK-MİLLÎ ŞUUR

Herhangi bir halkın tarihî ve manevi hafızası, o halkın meydana getirdiği maddi ve manevi eserlerle daha iyi korunarak yaşatılır. Bunun başlıca sebebi, halk tarafından meydana getirilen eserlerin, farklı bireylerin düşüncesinin değil, ortak (kolektif) şuurun ürünü olmasıdır. Ayrıca ortak şuurun ürünü, ilk oluşturulduğu şekilde kalmamakta; yıllar ve asırlar geçtikçe cilalanmakta, ayıklanmakta, daha büyük sanatsal değer kazanarak halk genelinde kendine vatandaşlık belgesi amaktadır.

Bir başka önemli nokta ise, halkın istek ve arzusunu, sevinç ve üzüntüsünü, dünya ve diğer insanlarla olan ilişkisini daha açık bir şekilde ifade etme görevi de toplumun meydana getirdiği eserlerde görülebilir. Başka bir deyişle, herhangi bir ferdin yarattığı sanat eseri ne kadar canlı, güzel, sanatsal açıdan ne kadar yüksek seviyeli olursa olsun, halk düşüncesinin ifade ettiği anlam ve mahiyetin seviyesine çıkamaz. Bunun için halkın geçmişi, bugünü, geleceği ile ilgili herhangi bir konunun çok yönlü araştırılması, halkın meydana getirdiği ürünlere dayandırılırsa daha gerçekçi ve doğru olur.

İnsanoğlunun, yaratıldığından beri hayatı ve dünyayı tanıma, anlama arzuları, çeşitli aşamalardan geçerek her aşamada bir tür gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu gerçeklik içinde millî kimlik faktörü şu ya da bu şekilde hep önde olmuştur. Halk, kendi millî kimliğini hangi devirde daha iyi anlamışsa, o zaman daha büyük başarılar kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan ve aynı zamanda Nahçıvan folklor ürünleri millî şuurun şekillenmesi sürecine yeteri kadar etki edecek imkânlara sahiptir.

Millî düşüncenin şekillenmesi, son derece karmaşık bir süreçtir. Aslında bu yol milletin olgunlaşması, diğer milletlerden kendini ayırt etmesi, geleceği iyi ve doğru görmesi demektir. Lakin şu da bir gerçektir ki, her halk bu süreci tarihî zorlukları aşa aşa, kendi içinde sınaya sınaya yaşar. Tüm bu süreçler

ise, şu ya da bu şekilde o halkın maddi ve manevi kültür abidelerinde kendi yansımalarını bulur. Bu açıdan, Nahçıvan folklor ürünleri içerisinde Azerbaycan millî şuurunun şekillenmesiyle ilgili son derece ilginç faktör ve deliller mevcuttur.

Çok basit bir gerçek vardır, etnik-millî şuurun şekillenmesi, sistemli ve ardıcıl düşüncenin hayat ve dünya olaylarında nizam, kural ve kanun aramasından geçer. İlk bakışta şöyle düşünülebilir; insanlık kültürünün gelişimi, basitten karmaşığa doğru gittiğine göre, sistemli ve ardıcıl düşünce de kendi kendine oluşur. Lakin bu şekilde düşünenler çok yanılırlar. Aslında millî şuurun şekillenmesinde ciddi bir itici güç olan sistemli ve ardıcıl düşünce şekli insanlık tarihinde çok özel bir yol takip etmiştir. Sözün, harfin, yazının, konuşmanın oluşması ve gelişerek cilalanması bu yolun geçiş basamaklarını düzgün ve açık bir şekilde göstermektedir. Biz buraya; çeşitli mimari yapıları, türlü üsluplarda yapılmış binaları, müzik ve resim eserlerini ve diğer olguları da ekleyebiliriz. Ancak, bütün bunlardan önce insanın yaşadığı zamanı, sistemli ve düzenli görme isteği geliyor. Çünkü insan, zamanın ve yaşadığı muhitin dışında mevcut değildir. Bunun içindir ki; eski insanlar, ayları ve yılları kendi düşüncesinde yoğurup kendisine göre anlamaya daha çok çaba göstermiştir. Söz gelişi; "İl (Yıl) Adları" adlı folklor örneğinde (s. 17–18) bunu açık bir şekilde görebiliriz.

"Önceleri insanlar yılları nasıl adlandıracaklarını bilmiyorlarmış. Nevruz bayramında, bilgeler toplanıp gezintiye çıkarlar ve rastladıkları ilk hayvanı o yıla ad olarak vermeyi kararlaştırırlar. Önlerine on iki farklı hayvan çıkar. Bu on iki hayvanın adını on iki yıla verirler. Ayrıca o yıl hangi hayvana denk geliyorsa, insanlar o hayvanın karakterini de benimsemiş olurlar.

Birincisi fare yılıdır. İnsanlar fare gibi olurlar, her şeyi kemirip mahvederler.

İkincisi öküz yılıdır. İnsanlar, çalışkan olurlar.

Üçüncü yıl kaplan yılıdır. İnsanlar, kaplan gibi yırtıcı olurlar.

Dördüncüsü tavşan yılıdır. İnsanlar, tavşan gibi korkaktırlar.

Beşinci yıl balık yılıdır. Bu yılda insanlar, birbirlerini zehirlerler.

Yedincisi at yılıdır. Bu yılda insanlar, dayanıklı olurlar.

Sekizinci yıl koyun yılıdır. İnsanlar, sakin ve şefkatlidirler.

Dokuzuncusu maymun yılıdır. İnsanlar, maymun gibi komik olurlar.

Onuncu yıl tavuk yılıdır. İnsanlar, bu yılda havada uçarlar.

On birinci yıl köpek yılıdır. İnsanlar, köpek gibi boğuşurlar, savaş falan olur.

On ikinci yıl domuz yılıdır. İnsanlar, bu yılda rahat olurlar."

Şunu en başta belirtmek gerekir ki, yukarıdaki örnekte yıllara isim verme yetkisi yurdun bilgelerine verilmiştir. Bir başka deyişle Azerbaycan millî düşüncesinde bilgeler, toplumun hem de aksakalları idi. Yani insanlar çözemedikleri bir sorunları olduğunda yahut herkesin menfaatine uygun şekilde hareket etmek istediklerinde daima bilgelere, aksakallara danışır ve onların dediklerini yaparlardı. Hatta şimdi bile halk arasında bununla ilgili bir atasözü söylenmektedir: "*Allahsız yerde otur, büyüksüz yerde oturma.*" Yahut bir başkası: "*Ulunun sözüne bakmayan, uluya uluya kalır.*"

Bu fikirlerin daha geniş planda yansıdığı yer; "Dede Korkut Destanı"dır. Bu destandaki yurdun aksakalı ve bilgesi Dede Korkut herkese nasihat eder, doğru yolu gösterir, karmaşık sorunları çözer. Oğuz ilinde doğmuş çocuklara Dede Korkut ad verir.

Bu anlamda "Yıl Adları" ile ilgili folklor ürününde olduğu gibi yıllara ad konulması görevinin bilgelere, yani yurdun aksakallarına verilmesi kesinlikle tesadüf değildir. Aksine halk düşüncesinin bu tür sunumunun özünde ciddi bir düzen vardır. Bu düzen, halkın yaşantısının gerçek yüzünü yansıtan bir nizam gibi de algılanmalıdır. Yani, folklor ürünü ile düşünce arasında, halk düşüncesi ile ahlak arasında, son olarak da folklor ürünü ile gerçek halk yaşantısı arasında son derece sağlam ve bozulmaz bir ilişki ve bütünlük mevcuttur.

"Yıl Adları" ile ilgili folklor örneğinde esas amaç, zamanın düzeni meselesidir. Bu düzen, adı geçen folklor örneğinde

yıllara isim verilmesi ile izah ediliyor. Asıl önemli olan, yıllara ayrı ayrı isim verilmesiyle Dede Korkut'un doğan çocuklara ad vermesi arasında garip bir benzerlik vardır. Yani halkın düşüncesi insanları adları ile tanıdığı gibi yılların da kendi adlarıyla tanınması gerektiği fikrine öncelik vermiştir. Böylesi isimlendirme bir yandan onları tanıma, diğer yandan da birbirinden ayırt etme gayesini gütmektedir.

Yılların sadece adlarıyla değil, ayrıca kendi özellikleriyle de seçilmeleri ve ayırt edilmeleri çok önemli bir olaydır. Söz gelişi; kaplan yılında insanlar yırtıcı, at yılında dayanıklı, veya öküz yılında çalışkan olurlar. Yani tüm bunlar, halk düşüncesinin zamanı sıraya, nizama sokmasının yanı sıra onların karakter farklılıklarını da göstermeye çabaladığının bir kanıtıdır. Biraz açacak olursak, olaylar ve olgular arasındaki benzer ve farklı yönlerin aktarılması, onlarla ilgili fikirlerin bildirilmesi millî düşüncenin şekillenmesindeki en önemli etkenlerden biridir.

Aynı yönleri "Boz Ay"la ilgili folklor ürününde de görmemiz oldukça ilginçtir:

"Çok eski zamanlarda aylar yokmuş. Bir gün insanlar yılın günlerini karıştırdıkları için yılı aylara bölerler. Her aya otuz iki gün verirler. Boz Ay'a on dört gün kalır. Bu duruma, Boz Ay'ın kırıldığı görülünce, diğer aylardan birer gün alıp ona verirler. Diğer aylar otuz bir, Boz Ay ise yirmi beş gün olur. Bakarlar ki, Boz Ay bunu da kabul etmez. Bunun üzerine aylardan yine birer gün isterler. Ayların yarısı der ki; 'Otuz günümüz var veremeyiz.'

Diğer yarısının her biri bir gün verir. Boz Ay, otuz bir güne kavuşur. Bazı aylar otuz, bazısı ise yirmi dokuz, yirmi sekiz gün olur. Günlerinin ekseriyetini diğer aylardan aldığı için, Boz Ay'ın hava durumu biraz karışıktır. Çünkü Boz Ay; soğuk günlerini kış aylarından almış, yağmurlu günlerini ise ilkbahar ve sonbahardan almıştır..."

Bu folklor ürününün en önemli gayesi, insanların günleri şaşırmamak için onları aylara ayırdığını göstermektir. Bu örnekte de ana faktör, zamandır. Eski insanların zamanı kendileri için şekillendirme çabalarının inkâr edilemez bir delili olan

"Boz Ay" folklor örneği, millî düşüncenin şekillenmesine doğru giden yolun önemli yapı taşlarından biridir.

Burada başka bir hakikat de çok belirgin bir biçimde kendini göstermektedir ve bu da diğerlerinden hiç de az öneme sahip değildir. Halkın düşüncesinin sistemli oluşa ve ardıllığa olan meyli yadsınamayacak bir faktör olarak karşımıza çıkıyor.

Nahçıvan şehri sakinlerinden Memmedova Sona İbrahim kızından derlenen yukarıdaki folklor ürününde, esas hedefin "Boz Ay" olması ve derleyiciler tarafından bu örneğin gayeye uygun olarak "Boz Ay" şeklinde adlandırılması aslında başka bir olgunun habercisidir.

Asıl mesele şudur. Boz Ay adıyla tanıdığımız, bildiğimiz mart ayından bahsedildiği açıkça görülmektedir. Halkın düşüncesinin bu tarafa yönelmesi kesinlikle tesadüfî değildir. Çünkü folklor ürününde anlatılan olayı, yirmi sekiz yahut yirmi dokuz gün olan şubatı, aynı zamanda otuz ve otuz bir gün olan diğer aylara ilave etmek metin aktarıcısı için hiç de zor değildir. Aslında bu ürünün oluşması ve şekillenmesi aşamasında da hedefi değiştirmek, onu meydana getiren insanlar açısından da bir problem teşkil etmemektedir. Ancak olayın esas önemli yanı, hem ürünü meydana getirenin hem de anlatıcının dikkati, özellikle Boz Ay üzerine çekmesidir.

Peki, bunun sebebi ne olabilir? Kanımızca bu sebebin ortaya çıkarılması pek de zor değildir. Çünkü Boz Ay-Mart ayı Nevruz Bayramı'nın geldiği, daha geniş anlamda ilkbaharın başladığı, toprağın canlandığı, tabiatın yeniden doğduğu bir aydır. Böylelikle halk düşüncesinin, zamanla tabiatı bütün olarak görme isteği ortaya çıkıyor.

Zaman ve tabiata bir bütün olarak bakma eğilimi; "Çilelerin[94] Behsi" adlı folklor ürününde de çok açık bir şekilde gösterilmiştir:

---

[94] Azerbaycan kültür dairesinde, kış mevsimi "Büyük Çile , Kiçik Çile" diye ikiye bölünmektedir.

"Büyük Çile ve Küçük Çile yolda karşılaşırlar. Küçük Çile, Büyük Çile'ye sorar:

-Gittin ne yaptın?

Büyük Çile:

-Tandırları yaktırdım, kürsüleri[95] kurdurdum, küplerin, büyük çuvalların (haral) ağzını açtırdım.

Küçük Çile:

-Bırak ben gideyim de neler yapacağımı bir gör. Yaşlı kadınları tandırdan basıp hava deliğinden çıkaracağım. Küpleri, büyük çuvalları boşaltacağım; ters çevirtip geleceğim.

Büyük Çile:

-Beceremezsin! Önün ilkbahar ve senin ömrün çok az.

Bir başka çalar (varyant, çeşitleme):

"Üç çile vardır: Büyük Çile, Küçük Çile ve Boz Çile. Bunlar kendi aralarında anlaşıyorlar. Büyük Çile'ye sorarlar: Gittin ne yaptın? O da; 'Gittim silip süpürdüm. Küpleri, çuvalları boşaltıp geldim.' der.

Küçük Çile'ye; Peki sen ne yaptın? diye sorarlar. O da şöyle cevap verir: 'Yaşlı kadınları tandırdan sokup hava deliğinden çıkardım, takatlerini kesip geldim.'

Boz Çile'ye ağlar-güler ay da denir. Ona da ne yaptığını sorarlar. O da; 'Ben gittim bayramı getirdim; gülü çiçeği açtırdım, ekini yeşerttim.' der.

Bir başka çeşitlemesi ise şöyledir:

"Büyük Çile ile Küçük Çile kız kardeştir. Küçük Çile, Büyük Çile'ye sorar: Gittin ne yaptın?

Büyük Çile der ki:

- Gittim insanların buğdaylarını öğüttüm, kavurmalarını yaptım, tezek kümelerini oluşturdum, ekmeklerini yaptım geldim.

---

[95] Eskiden ısınmak için altına mangal veya kor hâlinde ateş koyup, üzerine büyük yorgan veya battaniye vs. örtülen kısa ayaklı masa.

Küçük Çile şöyle der:

- Kül başına[96]*, bunu mu yapabildin? Ben gideceğim yaşlıları tandırdan basıp hava deliğinden çıkaracağım. Çocukların da ellerini yarık yarık edeceğim. Ama yazık ki, ömrüm az, keşke senin ömrün bende olsaydı."*

Çok eski devirlerden beri halk düşüncesinde yaşayan Büyük Çile, Küçük Çile ve Boz Çile anlayışları zaman ardıllığını ihtiva etmektedir. Bu zaman göstericileri, diğer taraftan doğrudan doğruya tabiatla, iklimle, ayrıca halkın hayat tarzıyla ilgilidir. Yani, halkın düşüncesinden süzülüp gelen çilelerle ilgili düşünce tarzı kesinlikle soyut değil, aksine insanın gerçek bakış sistemidir. Yukarıda verilen folklor ürünlerinde, insanların yılın hangi döneminde hangi zaruri işleri yapmasını gerektiren kesin bir reçetenin varlığını düşünün: Büyük Çile'de insanlar kışın sert soğuğuna karşı kendilerine yakacak ve azık tedarik ederler. Küçük Çile döneminde ise insanlar daha da sertleşen kıştan kendilerini korur ve önceden kış için hazırladıkları erzakı dikkatlice tüketmeye başlarlar.

Asıl olan, tüm bu düzen ve kurallar, millî düşüncenin şekillenmesine yeteri kadar etki etmiştir. Böylelikle millî düşüncede zamandan, tabiattan ve iklimden kaynaklanan gerçek sonuçlar meydana çıkıyor ve bunlar toplum hayatında çeşitli şekillerde kendi yansımasını buluyor.

Millî şuurun şekillenmesi, ayık (ileriyi gören) düşünce tarzı ile de doğrudan ilişkilidir. Her bireyin, halkın veya milletin ayık bir düşünceye sahip olması onun mevcudiyetinin temel dayanaklarından biridir. Bunun içindir ki, folklor ürünlerinde bu istikameti yansıtan olgular oldukça fazladır.

Nasrettin Hoca'ya, Behlul Danende'ye Abdal Kasım'a ait olduğu söylenen sayısız fıkralarda olaylarla ilgili hazırcevaplık ve ayıklığın açıkça hissedildiğini de hatırlatmak durumundayız. Bu tür folklor ürünleri insanları bir taraftan gerçek hayata bağlarken, diğer taraftan da onlarda geniş bilgi birikimi sağlıyor.

---

[96] Deli olasın! kargıma, ilenme ve küfür ifadesi.

Yahut Azerbaycan sözlü halk edebiyatı örneklerinde geçen Kel (Keçel, Kel Oğlan) tipi ile ilgili olgular ve deliller, millî düşünce ve olaylar karşısında uyanık davranmada geniş imkânlar oluşturuyor. Köroğlu destanındaki Kel Hamza karakterine özel bir rol yüklenmiştir. Kel Hamza'nın olaylara yaklaşımı, davranış şekli, akıllılığı, kurnazlığı okuyucuların gönlünde önemli, büyük bir yer etmesini sağlamıştır. Bu bakımdan, Nahçıvan folklor ürünleri arasında yer alan "*Kelin Oyunu*" adlı masal, çok özgün bir konuma sahiptir. Bu masalın girişinde, durumları çok kötü bir kadından ve oğlundan bahsediliyor:

"*Bir varmış bir yokmuş, zamanın birinde bir kadın ve onun bir oğlu varmış. Gel gör ki, zavallı çocuk doğuştan kelmiş, tas tamam kabak gibi. Bu nedenle de onu Kel (Keçel) diye çağırırlarmış. Anne ve oğulun durumu çok kötüymüş, varı yoğu bütün servetleri bir keçiymiş. Bir gün Kel, annesine şöyle der:*

-Anne geçinemiyoruz, keçiyi satmaya götürüyorum.

-A Kel, bunun parası bize ancak bir-iki gün yeter, sonra ne yaparız? Bırak kalsın, en azından sütünü içeriz.

Kel inatlaşır ve illa keçiyi satacağım diye diretir de başka da bir şey demez. Annesi bakar ki, Kel dediğinden dönmeyecek, çaresiz razı olur."

Metinden çocuğun kafasının kabak gibi kel olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız bu motif, olayların Kel'in istediği yönde gelişeceği konusunda okuyucuda belirli bir düşünce oluşturmaktadır. Gerçekten de fıkrada anlatılan tüm olaylar Kel'in lehine gelişir. Böylece, bu folklor ürününde anlatılan sonraki olaylardan da anlaşılacağı üzere, Kel'in hile ve kıvrak zekâsı sayesinde bir hayli ganimet elde ettiği görülüyor.

Halk düşüncesinin Kel (Keçel, Kel Oğlan) karakterini tesadüfen yaratmadığını kesin olarak söylemek durumundayız. Öncelikle, gerçek hayatta bu tip insanlara, yani fırıldaklıkla, hile hurdayla iş bitiren insanlara rastlamak pek de zor değildir. İkincisi ise, halk kendi folklor ürünlerinde aktardığı herhangi bir konuyu, kendi toplumunun ruhuna ve psikolojisine, bazen de arzu ve isteğine göre yansıtmaktadır. Yani Kel tiplemesi, folklor örneklerinde tamamen olumsuz bir karakter ola-

rak sunulmuyor. Kel tipinin karakterinde, olumsuz özellikler de ifade edilebilir. Ancak öyle durumlarla karşılaşıyoruz ki, orada Kel tipi hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle karşımıza çıkıyor. Söz gelişi; Köroğlu Destanı'ndaki Kel Hamza karakteri hem olumsuz hem de olumlu özelliklere sahiptir. O, Köroğlu'nun atını çalıp kaçırdığında olumsuz, götürdüğü atı geri getirirken ise olumlu planda karşımıza çıkmaktadır. Bize göre; "*Kelin Oyunu / Keçel'in Keleyi*" masalındakini Kel (Keçel) karakteri de tamamen aynı özelliklere sahiptir.

Şimdi, buradan şöyle bir soru karşımıza çıkıyor: Kel karakterinin, tipinin millî şuurun şekillenmesiyle ne ilgisi var?

Öncelikle, herhangi bir folklor ürününün halkın düşüncesinden ve olayları algılamasından soyutlanamayacağını söylemek durumundayız. Folklorun her türünde yansıtılan olaylar, konular veya motifler halkın istek ve arzusunun ifadesidir. Veyahut da halk manevi ve millî servete dönüştürülen sözlü halk edebiyatı ürünlerinde gerçeği yansıtmaktadır. Bu ürünlerde yer alan olumsuz tipler, gerçek hayatta rastlanan insanların yansımalarıdır. Yani daha açık ve etraflı bir şekilde ifade edecek olursak, folklor ürünleri, halk edebiyatının ansiklopedisidir diyebiliriz.

Kel tiplemesine gelince, halk bu karakteri de uydurmamıştır, Kel, insanların içinden sıyrılıp çıkarak folklor metinlerindeki yerini almıştır. Millî düşünce ise bu karakterin olumsuz ve olumlu yönlerini karşılaştırmalı bir şekilde kendi hafızasına kazıyor ve bundan sonuçlar çıkarıyor. Millî şuurun şekillenmesi olumlu ve olumsuzun, hayır ve şerrin, ışığın ve karanlığın karşılaştırmalı şekilde algılanması, aynı zamanda faydalı yönlerin geliştirilmesiyle mümkündür. Millî düşünceye sahip olan insan, hayattaki kusurları yok etmekle, onları düzeltmekle ve olumlu yönlerini, daha geniş ölçüde sağlam tutmakla millî menfaatlere doğru gidebilir. Böylelikle herhangi bir ferdin millî menfaatleri her şeyden üstün tutma ideali, hayır ve şerrin karşılaştırılmasında şekillenir ve gerçeğe dönüşür.

Folklorun millî düşüncede hayata uyanık yaklaşımı şekillendirmek niteliği; hükümdarla vatandaşlar, daha geniş anlamda yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişki çerçevesinde de or-

taya çıkıyor. Bu tür karşılıklı ve çelişkili ilişkiler tarih boyunca meydana gelmiş, halkı kimin haklı kimin haksız olduğu konusunda düşündürüp belirli kararlar aldırmıştır. Nahçıvan bölgesinden derlenen "*Birine Yüz Tümen, Birine Yüz Sopa*" fıkrasında bu fikrin açık bir örneğini görebiliriz. Bu folklor ürünü örneğinde Şah Abbas ile akıllı bir çocuk arasındaki ilişki şöyle aktarılmaktadır:

"Şah Abbas ile veziri Allahverdi Han, resmî elbiselerini çıkarıp halktan biri gibi giyinerek ülkeyi dolaşıyorlardı. Yolda ilerliyorlardı. Önlerinde ise eşeğe binmiş bir çocuk gidiyordu. Şah Abbas baktı ki, çocuk yol boyunca eşeğin kulağına eğilip bir şeyler söylüyor. Dikkat kesilir. Bakar ki, çocuk eşeğe; 'Yürü gözünü seveyim, yürü benim ceylanım, yürü meralim!' diyor.

Şah Abbas, çocuğa seslenir. Çocuk, sesi duyunca arkasına bakıp durur. Şah Abbas ve veziri çocuğa ulaşırlar. Şah:

-Yavrum bu eşek senin söylediğin sözlere layık değil. Neden bu sözleri diline getiriyorsun? diye sorar.

Çocuk der ki:

-Doğru diyorsun derviş ağa. Bu eşek sarf ettiğim sözlere layık değil. Ama ben bu şekilde hitap ediyorum ki, dilim güzel sözler söylemeye alışsın.

Şah, çocuğun çok akıllı olduğunu anlar ve 'aferin' der, sonra da çıkarıp yüz tümen verir. Şah ile vezir geçip giderler. Olayları uzaktan seyreden biri, hemen koşarak çocuğun yanına gelir:

-Oğlum o giden dervişler sana ne dedi?diye sorar.

Çocuk der ki:

-Amca, ben tatlı sözlerle eşeğimi okşayıp; 'Yürü gözünü seveyim, yürü derdini (gadan) alayım.' diyordum. Onlar: 'Bu eşek bu sözlere layık değil, neden böyle söylüyorsun?' dediler. Ben de; 'Biliyorum, böyle güzel sözler diyorum ki, dilim hep güzel söz söylemeye alışsın.' dedim. Onlar da bana yüz tümen verdiler."

Yeri gelmişken Safevîlerin hâkimiyeti döneminde, özellikle de Şah Abbas'ın hükümdarlık ettiği yıllarda Azerbaycan sözlü

halk edebiyatı ürünlerinin görülmemiş bir hızla oluştuğunu ve yayıldığını görmekteyiz. Bunun başlıca sebebi, Şah Abbas'ın seleflerinden farklı olarak halk ile sıkı temas hâlinde olmasıdır. Şah, sık sık halkın içine çıkıyor, onların nasıl geçindiğini yokluyor, ülkede cereyan eden olaylardan bizzat kendisi haberdar oluyordu. Şah Abbas'ın bu gezintileri de kendi döneminde halk arasında çeşitli folklor ürünlerinin oluşmasını sağlıyordu. Bu devirde oluşan masalların, fıkraların, hikâyelerin baş kahramanı tabii ki, Şah Abbas'tır.

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz; "*Birine Yüz Tümen, Birine Yüz Sopa*" fıkrasının Şah Abbas döneminde oluşması ihtimali oldukça yüksektir. O dönemde Şah Abbas'ın çocuğa değer vermesi, onu yüz tümenle ödüllendirmesi karakteristik bir olgu gibi akıllarda yer ediyor. Bu olgunun önemi, çocuğun olaylara uyanık yaklaşımıyla ilgilidir.

Fıkranın ikinci bölümü ise cahilliği, sığ düşünceyi yansıtmaktadır:

"*Çocuğa rastlayan adam sabahleyin eşeğe binip Şah'ın sarayının önüne gelir. Başlar eşeğe dil dökmeye; 'Yürü gözünü seveyim, yürü derdini alayım (gadan alayım)...'*

Şah Abbas bunu görür ve adamlarına emir verir:

- Adamı tutup buraya getirin bakayım, eşeğe ne diyor!

Şah'ın adamları gidip adama; 'Şah seni görmek istiyor.' derler.

Adam sevinir. Kendi kendine: 'Galiba işler tıkırında gitmeye başladı. Gökten başıma kısmet yağacak. Adam gidip aylarca gurbette tüccarlık yapıyor, çalışıp didiniyor, yuvasından uzaklarda yaşamak mecburiyetinde kalıyor, yüz tümen kazanamıyor, ben bugün bedavadan yüz tümen kazanacağım.' der.

Adamı, Şah Abbas'ın huzuruna getirirler. Aralarında şu konuşma geçer:

Şah:

- Söyle bakalım bindiğin eşeğe ne diyordun?

Adam:

- Kıble-i Âlem, eşeğe; 'Yürü gözünü seveyim, yürü derdini alayım.' diyordum.

Şah:

-O eşek, bu sözlere layık değil, neden böyle diyordun?

Adam:

- Şah'ım, dilimin güzel sözlere alışması için böyle yapıyordum.

Şah:

- O devir geçti. Sen çocukluğunda alışmamışsın şimdi alışmanın bir faydası yok!

Şah, adama yüz sopa vurulmasını emrederek; 'Çocukluğunda güzel söz söylemeyi öğrenmediği için suçludur.' der.

Adama yüz sopa vururlar. O da oflaya puflaya kendi kendine söylenir: 'Kendi başıma oyun açtım, yüz tümen yerine yüz sopa kazandım'."

Verdiğimiz bu folklor ürünü iki zıt anlayışı yansıtmaktadır. Bunlardan birisi olaylara karşı uyanık olan, onları süratli bir şekilde yorumlayabilen, dikkatli, inceleme metoduyla hareket eden; diğeri ise olaylardan doğru sonuç çıkarmayı bilmeyen, onların mahiyetini kavrayamayan, olaylara yaklaşımda cahillik ve tembellikle hareket eden bir düşüncedir. Halk, her iki düşünceyi de bir arada vererek okuyucuya onları birbiriyle kıyaslama imkânı sağlamıştır. Böyle bir kıyaslamadan ise seçim yapmak da, sonuç çıkarmak da çok kolay oluyor.

Aynı şekilde "*Çokbilmiş Oduncu*" fıkrasında da olaylara karşı uyanıklık ön plana çıkarılmıştır.

"Şah, ülkedeki durumu öğrenmek için veziriyle beraber tebdili kıyafet olur, derviş elbisesi giyerek köy köy, şehir şehir dolaşmaya başlar. Akşam olunca bir kervansarayda kalırlar. Bakarlar ki, kervansarayın yanındaki yemekhanede (aşevi, lokanta) çalıp çığırma gırla gidiyor. Kimi dostu arkadaşıyla kimi de tek başına oturuyor. Yemekhanenin en güzel yerinde de bir adam ailesiyle birlikte oturmuş akşam yemeğini yemektedir. Şarkıcılar da onların istediklerini çalıp söylemektedirler. Şah der ki:

-Vezir git bir sor bakalım bu adam şehrin hâkimi mi, kadısı mı yoksa vergi memuru mu? Böyle keyif içinde yüzüyor? Ben nice büyüklükteki bir ülkenin padişahıyım ancak onun gibi keyif sürmüyorum.

Vezir gidip durumu öğrenir, padişahın yanına döner. Der ki:

-Kıble-i Alem sağ olsun, böylesi keyif içinde ömür süren adam oduncudur. Her gün gidip ormandan bir sepet odun kesip getiriyor, pazarda iki şahıya[97] *satıyor. Bunun bir şahısını ailesinin geçimi için harcıyor, bir şahısını da çalıp çığıranlara veriyor.*

Şah emreder:

-Vezir derhal bir tedbir al! Ne yaparsan yap bu oduncunun böyle sefa içinde yaşamasına engel ol. Aksi takdirde şah da vezir de milletin vekili de herkes saygısını yitirir. Bir oduncu böylesi bir nüfuza sahip olur mu!?

Vezir bir hayli düşündükten sonra fikrini söyler:

-Kıble-i Âlem sağ olsun, bu pek de zor değil. Yarın sabah tahtınıza oturduğunuzda emredin oduncuyu huzurunuza getirsinler. Herkesin gözü önünde çok iyi bir oduncu olduğu için öv, sonra da yarım kese altın ver. De ki, artık kendine eziyet ederek ormana gidip odun kesme, verdiğimi harca, gönlünce yaşa.

Şah vezirin dediğini yapar. Aradan bir müddet geçtikten sonra Şah veziriyle birlikte tekrar tebdili kıyafetle aynı yere giderler. Yemekhane (aşevi) sahibi der ki:

-Nasıl benim ocağıma incir diktiyse, Allah da padişahın ocağını söndürsün. Oduncuya yarım kese altın verdiğinden beri, oduncu her gün ormana gidip iki sepet odun kesiyor, getirip satıyor ve kazandığı paraları da götürüp yarım olan kesesine ilavę ediyor. Yegâne gayesi, yarım olan kesesini doldurmaktır. Ne kendisi yiyip içiyor ne de ailesine yiyecek, gi-

---

[97] Eskiden kullanılan ve beş kuruş değerindeki madenî para (Safevî hükümdarı *Şah Abbas*'ın bastırdığı ve kendi adını taşıyan para)

yecek alıyor. Oduncu, gelmediği için sazcılar da çalıp çığırmaz oldu. Yemekhaneye gelenlerin sayısı da azaldı."

Bu fıkrada, basit bir iş sahibi olan oduncunun özgün düşünce tarzı, olaylara karşı uyanık yaklaşımı ve bağımsız yargısı dile getirilmiştir. Elbette millî düşünceye normal vatandaşlar da sahip olabilirler. Bu tarz örnekler, Nahçıvan ve Birleşik Azerbaycan topraklarından derlenen materyal arasında oldukça fazladır.

Millî düşüncenin şekillenmesi, bu şuuru dış etkilerden korumayı gerekli kılmaktadır. Millî şuurun başka halklarla ve milletlerle olan ilişkiler çerçevesinde oluşması ve gelişmesi bilinen bir gerçektir. Dünyada oluşan yeni süreçlerden uzakta kalan bir millî düşünce tasavvur edilemez. Belki de geniş ilişkiler dairesi millî şuuru oluşturuyor ve ona hukuk kazandırıyor.

Millî şuurun dış etkenlerden korunması Nahçıvan bölgesinden derlenen folklor ürünlerinde de çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Biz burada sadece idrak etmeyle ilgili bir konu üzerinde duracağız. Bunun için, hacimce biraz küçük olan "*Nuh ile Şeytan*" fıkrasını baştan sona inceleyelim:

"Diyorlar ki, dünyayı su kapladığında Hz. Nuh yeryüzündeki canlıları kurtarmak için her bir canlıdan birer çifti gemisine aldı.

Dünyayı tamamen su kapladı. Gemi suda yüzerken Hz. Nuh bakar ki, Şeytan da yanlarındadır. Ona çok kızar ve gemiye neden izinsiz bindiğini sorar. Bunun üzerine Şeytan der ki:

-Nuh sağ olsun, ben izinsiz binmedim... Senin emrinle gemiye bindim.

Hz. Nuh, Şeytan'ı yalancılıkla suçlayınca Şeytan şöyle der:

-Siz 'Koyun geç', diye emredince koyun gemiye bindi, 'Keçi geç' diye emredince keçi gemiye bindi. Bu şekilde tüm hayvanları gemiye bindirdiniz. Eşeğe de 'geç' dediniz ama eşek inat edip gemiye binmek istemedi. Siz de ona sinirlenip; 'Melun geç' dediniz. Ben bunu duyar duymaz atlayıp gemiye bindim. Çünkü siz her zaman beni 'melun' diye çağırıp sövüyordunuz."

Hz. Nuh, sözünü geri alamıyor ve böylelikle Şeytan yok olmaktan kurtuluyor.

Şeytan tiplemesi hem mitolojik, hem dinî karakterlidir. Bu karakter, eski insanların mitolojik dünya görüşünde, çeşitli folklor ürünlerinde, çeşitli halkların yazılı edebiyatlarında sıkça işlenmiştir. Görünen o ki, mitolojik görüşlerle donatılmış eski insanlar da, herhangi bir folklor ürünü meydana getiren halk düşüncesi de, çeşitli halklara ve milletlere mensup ferdî düşünce tarzı da şeytandan, iblisten yakasını kurtaramamıştır.

Şayet bu böyle ise ve tüm devirlerde insan düşüncesi Şeytan'dan uzaklaşamamışsa, o zaman; "*Şeytan, millî düşüncenin şekillenmesine her şekilde engel olacaktır.*" demek mümkündür. Onun içindir ki, yukarıda verdiğimiz örnek, doğrudan doğruya millî düşüncenin güvenliği adına insanoğluna verilen faaliyet programı gibi ebedî bir örnektir.

Folklor ürünlerinin çoğunda yabancı işgalcilere karşı, düşman güçlerine karşı halkın verdiği mücadelenin tarihiyle ilgili yeteri kadar olgulara rastlıyoruz. Bu olgular da millî düşüncenin oluşmasında çok önemli seviyede rol oynuyorlar. Söz gelişi; "*Altun ile Zeynep*" "*Yedi Pınar*" efsanelerinde bunu açıkça görmek mümkündür. "*Altun ile Zeynep*" efsanesinde şunlar anlatılır:

"*Anlatılanlara göre; Elince Kalesi yakınlarında, şimdi yıkıntıları bulunan Mezre köyünden Altun adlı bir delikanlı ile Berdik köyünden Zeynep adlı bir kızın düğünleri yapılıyormuş. Emir Timur büyük bir orduyla Mezre'ye hücum edip herkesi kılıçtan geçirmiş. Bunu gören Altun ile Zeynep çelik zırhlarını giyip, kılıç kalkan alıp iki yüz kişilik bir grupla çarpışmaya başlıyorlar. Emir Timur'un ordusu sayıca çok üstün olduğu için Altun ile Zeynep gruplarını da alıp gizli bir geçitten Elince Kalesi'ne çekilirler.*

Emir Timur'un niyetini anlayan savunmacılar Altun'un emriyle kaledeki kireç taşını ezerek un gibi yapıp kalenin sağındaki uçurumdan aşağıya dökerler.

Bunu gören Emir Timur çok sinirlenir ve komutanlarına şu emri verir: 'Bunların azığı çok, yüz yıl da muhasara etsek yi-

ne de teslim olmayacaklar.' der ve kale muhasarasını istemeye istemeye kaldırıp oradan uzaklaşır. Rivayete göre o zamandan beri kireç taşının izi hâlen o kayalıklarda durmaktadır."

Yahut daha kısa olan "*Yedi Pınar*" efsanesine bakalım:

"*Eski dönemlerde ovada yaşayan halk yazın yaylaya (yaylağa) çıkarmış. İyi otlaklar bulunca orada obasını kurar, koyun kuzusunu beslermiş.*

O zamanlar, kocası savaşta ölmüş, çocukları hayli çok olan bir kadın da yaylaya çıkmış. Kadının yedi kızı, bir oğlu varmış. Çocuklarını başına toplar geçinip gidermiş.

Yaylada bir gün çadırlarına ani baskın olur. Anne de kızları da düşmanla çarpışırlar. Erkek kardeşleri küçük olduğundan iyi çarpışamaz ve kız kardeşlerinden uzakta kalır. Kardeşlerini kaybeden kızlar sonuna kadar yiğitçe dövüşürler.

Düşmanlar, kızları annelerinden ayırıp götürmek ister. Anne feryat figân etse de ağır yaralı olduğundan kımıldayamaz. Annenin kanı gözyaşlarına karışıp akar.

Kızlar, düşmana boyun eğmek istemezler.

Büyük kız der ki:

-Namusu ite atmışlar, it bile yememiş. Öleceğiz ama düşmana boyun eğmeyeceğiz. Kardeşlerim sağlam durun, annemizin ve biricik erkek kardeşimizin intikamını alalım. Birbirimizden kopmayalım, birbirimize yakın olalım.

Kızlar, düşmanla ölesiye çarpışırlar. Nâmert düşman onların yedisini de ağır yaralı hâlde bırakıp gider. Kızlar, birbirlerine yardım edemezler. 'Ana', 'kardeş' diyerek, ah çekip inliyerek ve dağı taşı dile getirirler. Gözyaşlarını akıta akıta can verirler.

Rivayete göre, bu kızların keder dolu gözyaşları birbirine karışıp annelerinin gözyaşıyla birleşir, bir yerlerde kaybolmuş kardeşlerini arar. Bugün yan yana dizili şekilde ve dupduru gözyaşı gibi akan bu pınarlar halk arasında "Yedi Pınar" adıyla tanınmaktadır."

Düşmana karşı savaşma, insanların inancından ve millî gururundan kaynaklanmaktadır. Şüphesiz ki, inancı ve gururu ol-

mayan birey yahut bunlardan yoksun olan millet veya halk millî şuura sahip olamaz. Bunun içindir ki, halkın kolektif şuuru, estetik düşüncesi, bu kavramları daima üstün tutmuş ve yarattığı folklor ürünlerinde ifade etmeye çalışmıştır. Söz gelişi; "*Oğlankale-Kızkale*" efsanesinde bu inanç ve gururun izlerini görmek pek de zor değildir:

"Arpaçay vadisinde iki kabile yaşarmış. Bunlar arazi yüzünden hep kavga ederlermiş. Birisi Muğanlı, diğeri ise Aranlı kabilesi olarak bilinirmiş. Muğanlı kabilesi reisinin yiğit bir oğlu, Aranlı reisinin ise güzel bir kızı varmış. Bir gün bu iki genç çayın kenarına inerler ve ikisi de uzaktan birbirini görüp vurulurlar. Genç delikanlı çayı yüzerek karşıya geçer. Kızla konuşup birbirlerine aşkları konusunda söz verirler. Kimseler bilmesin diye de her gün geceleri buluşmaya karar verirler. Birbirlerine söz verirler ki, delikanlı Karatepe Dağı'nda, kız da bu tarafta ateş yakacaktır. Her kim ahdine vefa etmezse, kendini ateşe atıp yakacaktır.

Bu şekilde gençler birçok kez buluşurlar. Bir gün, delikanlı ateş yakıp bekler. Bakar ki, karşı tarafta ateş falan yanmaz. İkinci gece de böyle geçer. Üçüncü gün delikanlı, kızın düğünü olduğunu duyar. Sevgilisinin yeminini bozduğunu, ahdine vefasızlık ettiğini anlar. Geniş dünya başına dar gelir ve artık yaşamasının bir anlamı olmadığına karar verir, kendini yaktığı ateşe atar. Vefasız olmadığından ateşte yanmaz ve beyaz bir taşa dönüşür.

Rivayete göre, o dönemden beri halk arasında buranın adı Oğlankale, kızın yaşadığı yer de Kızkale olarak kalmıştır. Halk, bugün de Nevruz Bayramı'nın son çarşambasında (âhirçarşamba) ak taşın bulunduğu yerde büyük bir ateş yakar ve burayı kutsal bir yer olarak kabul eder."

Bu tarz örnekler, folklor malzemesi arasında oldukça fazladır ve bunlar millî gurur, millî sebat, verilen söze sadakat duygularının güçlenmesinde önemli bir yere sahiptirler.

Bütün bunlarla birlikte, Nahçıvan'da derlenen folklor ürünleri içerisinde millî şuurun şekillenmesine yardımcı olan en ciddi örneklerin başında özellikle devletçilik düşüncesiyle ilgili olanlar dikkati çekmektedir.

Söz gelişi; birçok incelemelerde mevsim ve törenlerle ilgili olan "Han Bezeme Merasimi" hakkında bazı fikirler ileri sürülmüştür. Ancak kanaatimize göre bu folklor olayını, salt mevsim ve merasimle sınırlamak doğru değildir. Çünkü, söz konusu üründe devletçilik ülküsü işlenmektedir. Bu derlemenin bir bölümüne, dikkatle göz atalım:

"Herkes Kosa'ya[98] (Köse) hediye veriyor. Köse, yine komik oyunlar, hareketler yapıp insanları eğlendiriyor. Bundan sonra, aksakallardan birisi ortaya çıkıp meydanda toplananlara dönerek şöyle der:

-Ey ahali, bugün bir han seçmeliyiz. Bu han asık suratlı, sert birisi olmalı. Ona bir vezir, bir vekil, üç bekçi, bir de cellat seçip verin.

Kalabalık şöyle der:

-Hanımız ayakkabıcı Merdan olsun.

-Vezirimiz de körükçü Ali olsun.

-Çaycı Mahmut'u vekil seçelim.

-Bekçiliğe Kara Hudayar iyidir.

- Bir diğer bekçi Çavuş Alemdar olsun.

-Kurt Bağır'dan da iyi bekçi çıkar.

-Cellatlık da ezelden beri Kasap Tağı'ya biçilmiş bir iştir.

Sonra hep bir ağızdan:

-Olsun, olsun! dediler.

Hanı büyük bir tantanayla meydanın üst tarafında kurulmuş tahta oturturlar. Vezir, vekil de gelip tahtın sağ ve sol tarafında otururlar. Silahlı, pusatlı bekçiler hanın huzurunda emre amade bir şekilde beklerler. Cellat, üzerinde kırmızı elbise, elinde baltasıyla meydanın aşağısında bekler. Han, beklenmedik emirler verir. Adamları da bu emirleri canla başla yerine getirirler. Köse ile soytarı da sık sık meydana girip ha-

---

[98] Azerbaycan merasim folklorunda, Nevruz (Ergenekon) Bayramı arefesinde ve bayram günü özel olarak yapılan merasimde başrolde oynayan kimse.

nı güldürmeye çalışırlar. Bin bir türlü hokkabazlıktan sonra hanı güldürüp tahttan indirirler, sonra da götürüp suya basarlar."

Bu merasim folkloru örneğinde devlet yapısının tamamiyle yansıtıldığını görmekteyiz. Hanın, vezirin, vekilin, bekçinin, aynı yerde olması, Azerbaycan'ın eski devletçilik geleneğiyle ilgilidir. Kanaatimizce Dede Korkut'ta geçen bir bölüm, yukarıdaki folklor ürünüyle tamamen örtüşmektedir:

"*Sağda oturan sağ beyler*

Solda oturan sol beyler

Dışarıdaki eminler (bekçiler)

Dipte oturan has beyler"

Nahçıvan folklor ürünleri içerisinde devletçilik ve adalet meselelerine dair örneklere de rastlanmaktadır. Söz gelişi; Şahbuz bölgesinden derlenen "*Hazine Kaya*" efsanesinde bunu açıkça görebiliriz.

"*Yaşlı Kadın ne işkenceden ne de ölümden korkmaktadır. Sesini yükseltip şöyle der:*

-Şah, ulu babaların da senin gibi gaddarlık ettiğinden, düşman ülkeye hücum ettiğinde askerlerinin sayısı düşmanınkinden fazla olmasına rağmen yenildin. Dedenle baban vatanından ayrı düşüp gurbette öldü. Sen de kimsesiz bir çocuk olarak dilenci gibi yaşıyordun. Düşmanlara duyulan nefret, ulu babanın vatan evlatlarına ettiği gaddarlığı unutturdu. Düşmanı ülkeden kovmak için yurdun her bir köşesinde birlikler oluşturdular. Aksakalların tavsiyesiyle babam gidip seni yabancı ellerden getirdi. Herkesin huzurunda, aksakalların tavsiyelerine uyacağına dair yemin ettin. Halk, ayağa kalkıp yabancıları yurdumuzdan kovdu, ama sen vadettiklerini unuttun. Şahlık tahtında yerini sağlamlaştırdıktan sonra savaşlara hazırlandın. Halkı, katledilmiş kardeşlerimizin, esir alınmış analarımızın, bacılarımızın intikamını almaya gidiyorum diye kandırdın. Savaşlarda ölen yiğitlerin kanıyla sen hazineler kazandın, topraklar elde ettin. Kan içmeye, ülkeleri yağmalamaya doymadın.

Yaşlı kadın, gaddar şahı savaştan vazgeçiremedi. Yüzünü dağlara çevirip Yüce Tanrı'ya şahın bu seferine imkân vermemesi için, onun mücevheratını, altınını, gümüşünü, tüm hazinesini toprağa çevirmesi için yalvardı.

Gök gürledi, şimşek çaktı, her taraf birbirine karıştı. Şah, ordusuna bu uğursuz yerden uzaklaşılmasını emretti. Hazineyi yüklemek isterlerken bir de gördüler ki, mücevheratın, altının, gümüşün hepsi taşa dönüşmüş.

O günden beri bu yerlere Hazine Kaya denilmektedir."

Devletçilik ve devlette adalet anlayışlarıyla ilgili folklor ürünlerinde yer alan olayların tümü millî şuurun şekillenmesine hizmet etmektedir. Bu, dün de böyleydi, bugün de böyle, gelecekte de böyle olacaktır.

Araştırmalara göre folklor ürünlerinde yansıtılan millî şuur meselesi, halk düşüncesinin en önemli problemlerinden biridir. Halk, uzun yüzyıllar boyu meydana getirdiği herhangi bir folklor metninde kendi kimliğini ifade etmeyi arzulamış ve bu arzusunu gerçekleştirebilmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar:

1-*Naxçıvan Folkloru*; Bakü, Sabah, 1994

2-*Kitab-i Dədə Qorqud*; Bakü, Yazıçı, 1988

3-*Koroğlu*; Bakü, 1975

4-M. H. Təhmasib; *Azərbàycan Xalq Dastanları* (Orta Əsrlər). Bakü, Elm, 1972

5-V. Vəliyev; *Azərbaycan Folkloru*; Bakü, ADU, 1985

6-Paşa Əfəndiyev; *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı*. Bakü, Maarif, 1992

7-Azad Nəbiyev; *Azərbaycan Xalq Ədəbiyyatı*. Bakü, 2002

II. BÖLÜM
ŞİİR SANATI MESELELERİ

1.MERASİMLER

İster mevsim isterse genel merasimlerin öğrenilmesi sırasında, halk bilimsel ve etnografik yaklaşımların birlikte göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü merasimler, çok yönlü söz, sanat ve yaratıcılık olayıdır ve kendi şiirsel yapısı itibariyle folklor metinlerinden, etnografik unsurlardan meydana gelir. Burada söz ve hareket, dua ve sihir yan yanadır. Bundan dolayı merasimler, konuları ne olursa olsun, yalnızca sözlerden veya hareketlerden ibaret seyir olgusu olarak kabul edilemez. Onları şiirsellikten uzakta düşünmek nerdeyse imkânsızdır. Özellikle Azerbaycan merasimlerinde söylenen nağmeler (türküler, havalar), hem şekil ve şiirsel yapısı hem de anlamı yönünden dikkat çekicidir. Bu da, yaşı bilinmeyen bu nağmelerin uzun yüzyıllar boyunca dile getirilmesiyle, halkın estetik, şiirsel düşüncesiyle cilalanmasından kaynaklanmaktadır. "*Godu Godu*" merasiminde kullanılan bir metne göz atalım:

Godu-godu[99]*, gördüyünüz var mı?*
Goduya salam verdiyiniz var mı?
Godu gedennen beri
Gün üzü gördüyünüz var mı?
Godunu atdan düşürün
Goduya süddü aş bişirin,
Godu sabah gün çıharmazsa,
Vırın atdan düşürün (1: s. 18)

[99] Azerbaycan merasim folklorunda önemli bir yere malik olan "Godu" merasimi ilkbaharda yağmurun ardı arkası kesilmediğinde düzenlenir. Bir kuklaya benzeyen godu kırmızı renkli bezlerle süslenir ve türküler eşliğinde güneşin doğması istenir. Yağmur yağmadığı zamanlarda ise yağmur duasına çıkarken godu yeşil renkli kumaşlarla süslenip yine türküler eşliğinde topluca dolaştırılır ve godunun üzerine su serpilir. Dolaştıranlara da hediyeler verilir.

Godu godu, gördüğünüz var mı?
Goduya selam verdiğiniz var mı?
Godu gittiğinden beri
Gün (Güneş) yüzü gördüğünüz var mı?
Goduyu attan düşürün
Goduya sütlü aş pişirin
Godu sabah gün çıkarmazsa
Vurun attan düşürün (Türkiye Türkçesiyle)

Örnek olarak sunulan bu merasim nağmesine şöyle bir göz atıldığında bile nağmenin şekline ve anlamına bakılınca onun yalnızca bir metin olmadığı anlaşılmaktadır. Anlamı, ister istemez onu başka bir metinle ilişkilendiriyor. O da, nağmenin ait olduğu merasim metninin kendisidir. Kısaca bu metin "*Godu Godu*" merasiminin bir parçası olan, şiirsel metnin bir bölümüdür. Godu godu merasimi ise yalnızca bu şiirsel metinden ibaret değil, belirli sayıda söz ve hareketlerin birleşmesinden oluşmaktadır. Yani biz burada iki şeyi, söz ve hareketleri gözlemliyoruz. Asıl olan da şudur: Merasimin sözleri ve hareketleri, taşıdıkları anlamlarla birlikte birbiriyle sıkı ilişkilidir ve onları yapay olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü mirasimin sözlerinin mahiyetinde hareket, hareketin mahiyetinde ise söz yer tutmaktadır.

Bahsedilen merasimin sözlü metni olan nağmesinde de, hareketlerin şiirde yer alması dikkat çekicidir. Bu metin, sekiz mısradan oluşmaktadır ve her mısra da bir hareketi bildirir:

Godu-godunun aranması: "Godu-godu gördüyünüz var mı?"

Goduya selam verilmesi: "Goduya salam verdiyiniz var mı?"

Godunun gitmesi: "Godu gedennen beri"
Güneşin kaybolması: "Gün üzü gördüyünüz var mı?"
Godunun attan düşürülmesi: "Godunu atdan düşürün,"
Goduya yemek verilmesi: "Goduya süddü aş bişirin,"
Godunun korkutulması: "Godu sabah gün çıhartmasa,"
Verilecek cezanın açıklanması: "Vırın atdan düşürün."

Nahçıvan bölgesi merasimleri her açıdan çok zengindir. Hayatın geçiş dönemleriyle ilgili merasimlerde (düğün, yas, doğum, ad verme vs.) arkaik unsurlar oldukça fazladır. Bu unsurların merasim içinde ayrı ayrı gösterilmeyip, merasimin bütününde gösterilmesi çok dikkat çekicidir. İnsanlar, geçmişten gelen, babadan dededen kalma gelenek ve görenekleree saygı duymakta ve bunları korumaktadırlar. Bu da, eski ananelerin, hayat ve sosyo-psikolojiye olan etkisini göstermektedir.

Eğer bölge için, hayatın geniş dönemleriyle ilgili törenlerin birçoğu (düğün, yas, vs.) doğal biyolojik nedenlerle kendi güncelliğini koruyabilmişse, demek ki, mevsim merasimleri yöresel etnografik hayatın kendi özelliğinden kaynaklandığından dolayı güncel role maliktir. Nahçıvan bölgesinde Nevruz Bayramı'nda yapılan kutlamaların, gösterilerin kendine has bir güzelliği vardır. Bu bayram kutlamalarında, bölge hayatının yöresel etnografik özellikleri, tüm renkleriyle yansıtılmaktadır.

Nahçıvan'da yörenin mevsim merasimleri, bölgenin mahallî-coğrafi hayatının zenginliğini yansıtmaktadır. Mevsimlik hayatın genel mahiyeti bu merasimlerle uygunluk gösterir. Yani, Nahçıvanlıların geleneksel hayatındaki tüm önemli detaylar bu merasimlerde eksiksiz olarak yer almaktadır. Nevruz Bayramı, tarımla ilgili merasimler, güneşi çıkarma, yahut yağmur yağdırma ile ilgili ayinler ya da sayacı[100] töreni kendi mahiyeti itibariyle insan yaşantısıyla bire bir ilişkilidir ve bu merasimler, onların manevi arzularının söz ve hareketlerle ifadesidir. merasimlerin insanların hayatının ifadesi olması, arzularının gerçekleşmesine yönelmesi, sosyo-psikolojik bir sebep gibi onlarda yöresel-etnografik özelliklerin kalıplaşmasının metodolojik temelini oluşturmaktadır.

Karakteristik bir örneğe bakalım. Bu örnek *Azerbaycan Folklor Antolojisi*'nin *Nahçıvan Folkloru* adlı kitabında yer alan *Harman Nağmeleri* (1: s. 15-17) adıyla yer tutmuştur. İlk bölüm şöyledir:

---

[100] Yayla zamanı kapı kapı dolaşıp çoban türküleri söyleyen kimse.

"*Harman savurma zamanı rüzgâr esmediği zaman bir süpürgeyi yakarak şöyle derlermiş:*

Yan süpürge,	*Yan, süpürge*
Yeli[101] *geti*[102]*, gel!*	*Yeli getir, gel*
Süpürge yandı,	*Süpürge yandı*
Yandı, oddandı[103]*.*	*Yandı alevlendi*
Yanmağa teles[104]*,*	*Yanmaya acele et*
Es küleyim[105] *es!* (1: s. 15)	*Es rüzgârım es*

Diyorlar ki, süpürge yandıktan sonra rüzgâr çıkarmış."

Görüldüğü gibi metinde tasvir edilen merasim rüzgârın çağrılmasıyla ilgilidir. Bu törenin tipolojik olarak mevsim merasimi şeklinde belirlenmesi, hasat mevsimiyle ilgili olmasındandır. Onda mahallî özelliklerin kendi ifadesini bulması, özel semantik katmanlar biçimindedir. Çünkü yapılan bu ayin, onun nağmesi yalnızca Nahçıvan bölgesi için değil, Birleşik Azerbaycan'ın merasimlerinin tamamı yönünden karakteristiktir.

Rüzgârın çağrılması, yöre insanının davranışının bir merasim biçimidir. Yani ister Nahçıvanlı, isterse de Göyçeli, Şirvanlı, Aranlı, Muğanlı vs. rüzgâra ihtiyaç duyduğunda isteğe bağlı söz ve hareketlerden yararlanmıyor. Onun için, kendi etnik, kültürel hafızasında hazır bekleyen söz-hareket kalıbı olan ayin vardır. Harman savrulduğunda eğer gereken rüzgâr esmezse, sihir yoluyla çağrılıyordu. Gözden geçirdiğimiz ayinin örnek olarak sunduğumuz bölümünde, sihir merasimi olan davranışın iki vasıtasını çok açık bir şekilde görmekteyiz:

---

101 rüzgârı

102 getir

103 alevlendi

104 yanmak için acele et, çabuk yan

105 rüzgârım

1-Dua bölümü /dualama

Rüzgâra sözle etki ediliyor. Bu, sözün sihrî gücünden faydalanmadır. Bu durumda ayinde okunan nağme, doğrudan doğruya ilkel dua / alkıştır. Bu dua / alkış, ayinin esasını oluşturmaktadır.

2. Süpürgenin yakılması

Süpürgenin yakılmasıyla rüzgâra doğrudan doğruya maddi fiziki etki ediliyor. Süpürge yakılıyor ve yakma sürecindeki davranış bu ayinin yöresel etnografik tarafını oluşturuyor.

Burada söz (dua-alkış) ve davranışın (süpürgenin yakılması) anlam (semantik) statüleri aynı değildir. Sözle merasimin kalıbı ifade ediliyor. Küçük dil-üslup, mahallî doğaçlamaları çıkarırsak rüzgârın çağrılması duası genel bir kalıp veya model olarak her tarafta aynıdır. Evet, aynı küçük farklarla davranışların da kalıp-modeli ortaya çıkıyor. Ancak, burada sözün ve hareketin birbirine olan nispeti, bu kalıpla değil, onun gerçekleştirme seviyesiyle ifade ediliyor. Merasimin gerek sözleri gerekse hareketleri hafızalarda yaşamaktadır. Bu söz ve hareket kompleksi icra edilmedikçe, hareketsiz bir yapıdan başka bir şey değildir. Bu durumda, o merasimin kendi içinde sakladığı yöresel etnografik özellikler ifade edilemez. Çünkü merasim veya ayinleri icra edilmedikçe, hareketsiz işaretler sistemi olmaktan öteye gidemez. İşaretler sistemi de bir yapının ideal şeklidir, ancak canlı değildir. Ancak o maddileştiği zaman, yani söz ve hareket kodları yardımıyla ifade edilmeye başladığında hemen yöresel etnografik mahiyet kazanmış olur.

Rüzgâr çağırma merasimlerinin tümü yapı bakımından her bölgede aynıdır. Merasimlerin yapısı, ideal durumları aynen dilde olduğu gibi işaretler sisteminden oluşmaktadır. Bu işaretler sistemini meydana getiren birimler, diziliş şekilleri, birbirleriyle olan ilişkileri ve vasıtaları tüm bölgelerdeki rüzgâr çağırma ayinleri için aynıdır. Şuurdaki, merasim, canlı olarak meydana gelen bir olay değil, onun kalıp-modelidir. Modeli oluşturan unsurların fonksiyonu bölge çalarları (varyant) içinde de değişmeden kalmaktadır. Ancak icra edilen söz ve ha-

reketle yansıtılan ayin artık model-kalıp olmaktan çıkar ve somut, canlı bir hadiseye dönüşür. Bunun içindir ki, Nahçıvanlının şuurundaki (etnik-millî hafıza mekanizmasındaki) rüzgâr çağırma kalıp-modeli ile Şirvan veya şimdi Gürcistan sınırları içinde kalan Borçalı bölgesindeki Türklerin hafıza mekanizmasındaki rüzgâr çağırma kalıp-modeli arasında herhangi bir fark yoktur. Bir millete ait olan yapı, folklor taşıyıcılarının genetik hafızası için değişmez olarak kalır. Aynı merasim, canlı icra edildiğinde ise yerel etnografik bir olaya dönüşür. Genel kalıp olmaktan çıkar, belli bir bölgeye ait insanların, o bölgenin (mahallî-etnografik) özelliklerini barındıran bir metne dönüşür. Bu metin canlıdır ve kendisini söz ve hareket vasıtasıyla ortaya koyar.

Merasimler, fonksiyon ve gelişim istikametleri temel alındığında halk gösterileridir. Her gösterinin bir senaryosu olur. Gösteride sözler ve hareketler uyumlu bir şekilde birbirini tamamlamaktadır. Bu durumda sözü hareketten, hareketi de sözden ayıramayız. Söz gelişi; "*Duvak Kapama / Duvaq Qapma Merasimi*" tam anlamıyla diyaloglar üzerine oturtulmuştur. Bu merasimde, idareci kadın, gelin ve ilave olarak bir de koro rol almaktadır (2: s. 112–114). Merasimlerin ilkel tiyatro gibi söz ve hareketlerinin mahallî-etnografik özelliklerinin incelenmesi, mit ve ritüel (merasim, ayin) problemine yönelmeyi de zorunlu kılmaktadır.

Mit ve ritüelin hangisinin ilk önce oluştuğu konusunda bilim dünyasında uzun zamandan beri devam eden tartışmalar hâlen sürmektedir. Merasimin mitten veya mitolojinin merasimden önce meydana gelmesi meselesi, tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır. Ritüelin önce oluştuğunu ileri sürenler, belirli mitlerin, genelde ritüele ait olmadığına dayanmaktadır. Ancak bu konuda ortak olan bir yön, akla daha yatkın görünmektedir. Mit ve merasimler birbirlerine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır ve onları birbirinden ayıramazsınız. Her ikisi de yalnızca bir milletin kendini ifade etmesinin farklı şekilleridir. Bundan dolayı, birçok kez mitler, merasimlerin "senaryosu" gibi vasıflandırılıyor.

Herhangi bir halkın mit ve merasimleri aynı dünya görüşünü yansıttığı için biz bu fikre daha sıcak bakıyoruz. Eski Oğuz

Türklerinin yaratılışla ilgili mitleri Oğuz Kağan'dan bahsetmektedir. Diğer taraftan, Oğuz Kağan'ın iştirakini nakleden merasimler de vardır. Bu da, mit ve törenlerin birbirine sıkı şekilde bağlı olduğunu göstermektedir. Mitler, merasimin içinde onun sözlü metnini oluşturuyorlar. Bunları, az önce incelediğimiz rüzgâr çağırma merasiminde de bulabiliriz. Merasimin sözleri, bize Yel Baba (Rüzgâr Dede) mitolojik imgesini hatırlatıyor: Yel Baba, merasimlerden, mitlerden, çeşitli folklor ürünlerinden geçip gelen mitolojik bir karakterdir. Bu da merasimin sözlü bölümünün eski mitlerle ilgili olduğunu, hareket bölümünde ise aynı mitolojik olayın davranış şeklinde ifade edildiğini göstermektedir.

Rüzgârı çağırma merasimindeki metnin, mitle bağlantılı olduğunu, merasimin kendisi açıkça göstermektedir. Yukarıda ilk bölümünü verdiğimiz rüzgâr çağırma merasiminin devamı şöyledir:

"*Harman savururken rüzgârı çağırmak için böyle de derler:*

Heyder, Heyder, ese gel!	*Haydar, Haydar ese gel!*
Yeddi hırman basa gel!	*Yedi harman basa gel!*
Gırıldı oğul-uşak,	*Kırıldı oğul, çocuk*
Desmal[106] *götü yasa gel!*	*Mendil getir, yasa gel!*
Yarpaklara ses geti[107]*!*	*Yapraklara ses getir*
Gız bacımın toyuna	*Kız kardeşimin toyuna*
Yeddi tohlu kes, geti!	*Yedi toklu kes getir*
Heyder, Heyder, çörek[108] *ver,*	*Haydar, Haydar ekmek ver*
Kişilere[109] *ürek ver.*	*Erkeklere yürek ver*
Hırmannarı yığmağa	*Harmanları toplamaya*
Serin-serin külek[110] *ver.*	*Serin serin rüzgâr ver*

106 mendil
107 getir
108 ekmek
109 erkeklere
110 rüzgâr

Dünyada ne kadar rüzgâr varsa hepsinin kontrolü Yel Baba'nın elindedir. Harman savururken halk Yel Baba'yı yardıma çağırıp şöyle derler: 'Yel Baba, Yel Baba, gel atına saman götür."

Yel Baba gelip harmanı savurur. Taneler harman sahibine kalırken samanı da Yel Baba atına götürür. (1: s. 16-17)

Burada metnin mahallî-etnografik özelliği kendisini açık bir şekilde göstermektedir: Yel Baba'nın adı Haydar'dır. Onun mitolojik merasim karakteri olması metindeki nağmelerde açıkça görülmektedir. Yel Baba'dan rüzgâr, rızık, bereket, serinlik ile obaya bolluk istenir. Haydar, bu nağmelerde rüzgârın sahibi (iyesi) gibi kendini göstermektedir ve onun Yel Baba'yı çağırıştırması Nahçıvan bölgesine has merasim metninin bariz mahallî-etnografik bir özelliğidir.

Nahçıvan bölgesi elbette merasim metinleri ve mevsim merasimleri yönünden oldukça zengindir. Nahçıvan'daki mevsim merasimlerinde, onların tarihî tazeliğini şimdi de görebiliyoruz. Bundan dolayı mevsimlerin mahallî-etnografik özelliklerini daha geniş ve zengin bir şekilde inceleyebilmemiz için bölgenin folklor merasim dünyası bizlere rengârenk ve bol malzeme sunmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar:

1- *Naxçıvan Folkloru*; Sabah, Bakü, 1994.

2- *Xalq Yaddaşının İzləri*; Elm, Bakü 2005.

2. ATASÖZLERİ

Nahçıvan folklor alanı, tür bakımından oldukça zengindir. Burada atasözlerinin (Nahçıvan'da atalar sözleri) özel bir ağırlığı vardır. Bölge, Azerbaycan etnik-manevi özelliklerinin fazlasıyla korunduğu, millî düşüncenin uzun yıllar içinde şekillenen (aynı zamanda oluşturulan) özelliklerinin daha fazla korunduğu, millî-manevi bir alana sahiptir. Azerbaycan'ın bir parçası olarak onun siyasi sınırlarından uzak düşürülmüş ve her taraftan sınırlanmış Nahçıvan'daki bu kapalılık, bölge insanlarının etnik-medeni davranışlarını küreselleşmenin yabancı ve parçalayıcı etkilerinden çok iyi bir biçimde korumaktadır. Bundan dolayı, Nahçıvanlıların hayatında, aile-toplum davranışlarında, konuşmalarında millî kültürümüzün geleneksel özelliklerini daha fazla gözlemlemek mümkündür.

Atasözleri, insanların konuşma kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğu gibi Nahçıvan bölgesi insanları için yaşayan bir dil olayıdır. Bölge, atasözleri bakımından oldukça zengindir. Biz bölgede folklor derleme gezileri esnasında Nahçıvan köylerindeki ak sakallı dedelerden, ak saçlı ninelerden çok orijinal karakterli atasözleri duyduk. Tüm bunlar, Nahçıvan folklor alanındaki atasözlerinin ayrı bir inceleme konusu olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Diğer taraftan, Azerbaycan atasözlerinin yeniden araştırılmasına büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan atasözlerine dair, şimdiye kadar birçok araştırmalar yapılmıştır (bk: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; vs.). Atasözleriyle ilgili yapılan incelemelerin birçoğu, özellikle manevi-ideolojik bakımdan güncelliğini yitirmiştir. Bu atasözlerinin yeni bilimsel metotlarla incelenmesine büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bakımdan Ağaverdi Helilov'un "*Kaşgarlı Mahmud Divanı*"ndaki atasözlerine dair yapısal-semiyotik metotla yaptığı inceleme (bk. 13) atasözlerinin inceleme çerçevesinin çok daha ileride olduğunu göstermiştir.

Atasözleriyle ilgili olarak yapılan incelemelerde genel bir özellik göze çarpar. İncelemelerin daha çok bu türün yapısı üzerinde yürütüldüğü görülmüş, onun söyleniş kısmı gibi, dilin paremiyolojik (atasözleri bilimiyle ilgili) sistemine ait olduğu düşünülmemiştir. Dilin paremiyolojik sistemi, dildeki (aynı zamanda folklordaki) deyimlerin tamamını göz önünde bulundurmaktadır. Atasözlerini incelerken, onun deyim kapsamında olması kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır. Atasözlerini diğer türlerle birleştiren sistemin işaretleri inceleme esnasında dikkate alınmazsa, o zaman folklorumuzun bu ezeli ve ebedî türünün birçok şiirsel, semantik "sırlarını" ortaya çıkaramayız.

Atasözleri folklorun paremiyoloji (atasözleri bilimi) mekânındaki diğer örneklerle sıkı sıkıya bağlıdır. Genelde folklorumuzun paremiyolojik havuzu kendi zenginliğiyle insanı hayrete düşürmektedir. Ağaverdi Helilov'un açıklamasına göre paremiyolojik birimler, takriben 60'tan fazla deyim türünü içermektedir. Yazar şöyle demektedir: "*Deyimlere (kalıplaşmış sözleri) aslında aşağıdakiler dâhil edilmektedir: Atasözleri, darbımeseller, kalıp sözler, bulmacalar, alkışlar, kargışlar (ilençler, kargımalar), teşbihler, nasihatler, tavsiyeler, yol göstermeler, sloganlar, muhakemeler / hikmetler, gözlemler, alametler (işaretler), denemeler, yorumlar, efsunlar, büyüler, hükümler, teklifler, ricalar, izinler, yasaklar, hayır dualar, cesaretlendirmeler, arzular, yemin billahlar, yemin etmeler, yemin ettirmeler, şerefe kadeh kaldırmalar, övgüler, küfürler, tehditler, selamlamalar ve cevaplar, güldürüler, alaylar, başsağlığı dilekleri, söz kesmeler, kelamlar, iğneleyici sözler, didişmeler, doğaçlamalar, taklitler, şuh aşk söylemleri, düğün tekerlemeleri, beşikbaşılar (ninniler), saygı bildiren sözler (azizlemeler), seçiyelendirmeler, kıyaslamalar, benzetmeler, lakaplar, nükteler, sözgelişiler / örnekler, taklitler, sayıncaklar (eke çıkarma tekerlemeleri, sayışmacalar), yanıltmacalar, zıkkımalar (yerinmeler), alışveriş deyimleri.*" (14: s. 78)

Görüldüğü gibi, atasözleri çok zengin bir sisteme dahildir ve bunlar çeşitli şekillerde ve miktarlarda sistemin diğer birimleriyle ilişki içindedirler. Genelde atasözleri folklorumuzun

paremiyolojik hazinesinin önemli deyim türüdür. Dr. Seyfettin Rızasoy'un yazdığı gibi: "*Paremiyolojik birimlerin içinde atasözlerinin önemli bir yeri vardır. Genellikle atasözleri sadece paremiyolojik sistemde değil, tüm epik düşünce sisteminde çok önemli fonksiyonel anlama sahiptir.*" (15: s. 67)

Prof. E. Mirehmedov atasözünün türünün tayini ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "*Atasözü, sözlü halk edebiyatının en yaygın türlerinden biridir. Hayatın tüm sahalarını gözlemleme ve tecrübe sonucunda oluşturulan sözlü anlatımda ve yazılı edebiyatta çok kullanılan, bir veya birkaç cümleden oluşan hikmetli sözlerdir.*" (16: s. 19)

Bir diğer edebiyat sözlüğünde tür hakkında şunlar yazılmıştır: "*Atasözleri, bütün dünya halklarının folklorunda olduğu gibi Azerbaycan sözlü halk edebiyatında da geniş bir alana yayılmış bir türdür. Türün özgün talebi ise, sade ve veciz bir cümle ile derin anlamlı bir fikrin, engin duygunun, derinlemesine gözlemin, genelleştirilmiş hayat tecrübesinin ifade edilmesidir.*" (17: s. 14)

Atasözlerinin anlamsal yapısının ve şiirsel özelliklerinin araştırılmasında kökeninin belirlenmesinin büyük rolü vardır. Prof. P. Efendiyev atasözlerinin kökeni ile ilgili olarak şöyle demektedir: "*Azerbaycan atasözleri ve darbımeselleri hayatın çeşitli sahalarına ait oldukları gibi, onların oluşturulma biçimleri de çeşitli olmuştur.*" (18: s. 96)

Atasözlerinin kökeniyle ilgili olarak tamamen yeni, orijinal ve kavramsal bir düşünceyi büyük folklor araştırmacısı, Prof. Dr. Hüseyin İsmailov ileri sürmüştür. Dr. İsmailov, atasözlerinin ulu ecdadımız "Ata" ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Bilim adamımız "Ata" hakkında şöyle demektedir: "*Öncelikle bu isim atalar kültünün işaretidir. O, toplumun önderi, sonra ise Şaman'dır (kâhindir). 'Kam Ata', daha sonra Türklerin monoteist (tek tanrılı) dini olan Tanrıcılığın peygamberidir, savcıdır. (Eski Türkçede elçi, peygamber).*" (19: s. 57-58)

Hüseyin İsmailov'a göre, atasözleri Tanrının Peygamberi Ata'nın kutsal deyimleridir: "*Ata'nın edebiyatımıza soktuğu edebî miras atasözleridir. Ata, Tanrı'nın savcısıdır (peygamber). Eski Türkçede atasözü, darbımesel ve bu türe dâhil olan*

bazı deyimlerin genel adının sav olduğunu unutmayalım. H. Zeynallı, bu terminolojiyi 'söz-sov' deyiminden hareket ederek onun 'sözden' türemiş olabileceğini ileri sürmüştür. Bize göre; söz 'savmak, savuşturmak' sözcüğüne daha uygundur. Dede Korkut'ta (Dede Korkut Kitabı'nda-M. C) 'Azıp gelen belayı Tanrı savsın' alkışında da görmekteyiz. Bu da Ata'nın koruyuculuk fonksiyonuna uygun düşmektedir." (19: s. 64-65)

Nahçıvan folklor sahasındaki atasözlerinin dünya bilim çevresinde incelenmesini, folklora bölgesel yapı çerçevesinden yaklaşma denemesi de güncel hâle getirmektedir. Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Folklor Enstitüsünde yayımlanan bölgesel folklor antolojileri (20; 21; 22; 23; 24; 25; 26 vs.) folklorumuzun bütün atasözlerinin mahallî semantiğini ortaya çıkarmak için özel bir imkân sunmaktadır.

Nahçıvan folklor sahasındaki atasözleri, ilk önce onların mana yapısında yer alan müdrikliği (idrak, kavrayışı) ile karakterize olmuştur. Bu örneklerde halkın binlerce yıla sığmayan hayat tecrübesi, dünyanın evrensel kanunları gibi bozulmaz bir yapıya kavuşmuştur. Söz gelişi:

1. Abır[111] istesen çoh deme / Saygı istersen çok deme,
Sağlıg istesen, çoh yeme / Sağlık istersen çok yeme.

2. Ağılsız baş, ayağa dinclik[112] vermez. / Akılsız baş, ayağa rahat, huzur vermez.

3. Arha su gelenecen[113] gurbağanın canı çıhar. / Arka su gelinceye kadar kurbağanın canı çıkar.

4. Babadan[114] hikmet, neveden[115] hidmet. / Dededen hikmet, torundan hizmet.

---

[111] haya, utanma duygusu, saygı.
[112] rahatlık
[113] gelene kadar
[114] dededen
[115] torundan

5. Buz nazik[116] yerden sınar. / Buz, inceldiği yerden kırılır.

6. Gamış ola, camış[117] ola, özü de görmemiş. / Kamış olsa, camış (manda) olsa, kendisi de görmemiş.

7. Gorhağın sesi gur olar. / Korkağın sesi gür olur.

8. Gohum[118] acısı- govun acısı. / Akraba acısı, kavun acısı.

9. Koca[119] at da arpa yeyer. / Yaşlı at da arpa yer.

10. Kocanın biliyi[120], cavanın[121] bileyi. / Yaşlının bilgisi, gencin bileği (güçlüdür).

11. Gızsız ev-duzsuz ev. / Kızsız ev, tuzsuz ev.

12. Dil yarası, il yarası. / Dil yarası, yıl yarası.

13. İt ola, et ola / İt olsa, et olsa.

14. Yahşı[122] at, bez-arşınsız da satılar. / İyi at, bez arşınsız (eyersiz,takımsız) da satılır.

15. Kasıb[123] ölende molla[124] heste olar. / Fakir ölünce, imam hasta olur.

16. Kesek atana daş atarlar. / Toprak parçası-kesek atana taş atarlar.

17. Südden ağzı yanan suyu üfüre-üfüre[125] içer. / Sütten ağzı yanan suyu üfleye üfleye içer.

18. Her buğlanan[126] gazanda aş[127] olmaz. / Her buhar çıkan kazanda pilav olmaz.

---

116 ince

117 kömüş, manda

118 akraba

119 ihtiyar, yaşlı

120 bilgisi

121 gencin, civanın

122 iyi

123 fakir

124 imam

125 üfleye üfleye

126 buhar çıkan

127 pilav

19. Herze sözün herze cavabı olar. / Edepsiz / kötü sözün edepsiz cevabı olur.

20. Çala-çala çalağan olar. / Çala çala çalagan olur.

21. Çağırılmamış gonak süpürülmemiş yerde oturar. / Davet edilmeyen konuk, kirli yerde oturur.

22. Çöreyi[128] *tek yeyen (yiyen) yükünü özü çeker. / Ekmeği yalnız yiyen, yükünü kendi çeker.*

23 Çoh söz yalansız, çoh pul haramsız olmaz. / Çok söz yalansız, çok para haramsız olmaz. (20: 219-226)

Yukarıda verdiğimiz bu örnekler, Nahçıvan folklorunun sayıca çok zengin olan atasözlerinin sadece küçük bir kısmıdır. Biz bunları incelemek için seçerken konu bakımından orijinallik prensibini esas aldık. Şimdi ise yukarıda verdiğimiz örneklerin anlam ve tür özelliklerini gözden geçirelim.

Örnek olarak verdiğimiz birinci atasözünde anlamca zıtlık vardır: Az-çok. Paralel mısralar şeklinde kurulu bu iki atasözünün yüklemi olumsuzluk ekiyle çekilerek (de-me; ye-me) bu zıtlığı oluşturur. Yani abırın (saygının) çokluğu değil, yemenin çokluğu zararlıdır. Burada hikmet, yüksek şiirsellik seviyesi ile ön plana çıkıyor. Öncelikle, bu atasözü, şekil olarak şiir yapısına sahiptir. Her satırda sekiz hece vardır ve satırlarda düşey kafiyeleşme ¾ oranındadır. Bir başka deyişle, her satırdaki dört sözcükten üçü düşey (şakulî) şekilde kafiyeleşmiştir: "*İstesen-istesen; çok-çok; deme-yeme.*"

İkinci atasözünde anlamlı sözcükler "baş" ve "ayak"tır. Başın içinde beyin bulunur ve baş da bu anlamda idare edendir, ayaklar ise idare olunandır. Akılsız başın ayaklara rahatlık vermemesi istiaredir (metafor). "Baş" metafor gibi idare edeni, "ayak" ise idare edilenleri mecazlaştırmaktadır. Önder, hâkim, yönetici-idare eden akılsız olursa idare edilenler her daim eziyet içinde olurlar.

Üçüncü atasözünün anlamı; "*Ölme eşeğim, yaz gelir, yonca biter, sen de bunları yer doyarsın.*" atasözünün anlamıyla aynı kalıba girmektedir. Eşekle ilgili atasözü halk arasında yay-

[128] ekmeği

gın olsa da; "*Arka su gelene kadar kurbağanın canı çıkar.*" deyimi, Nahçıvan bölgesinde sıklıkla kullanılmakta ve bu bakımdan, bu bölgeye has yöresel deyim sayılmaktadır.

Dördüncü atasözü, nesiller arasındaki ilişkilerin olumlu işaretli apozisyon modeli üzerine kuruludur: Dede-torun. Bu da kendi içinde paralel türemeye sahiptir: Hikmet-hizmet. Hikmet-bilgi, tecrübe, maddi manevi hayat tecrübesinin şurda oluşturduğu davranış modelleridir. Hizmet-hareket, icra, yerine getirme, hayata geçirme demektir. Semantik model, dedelerin bilgi ve tecrübelerinin torunlara aktarılmasını esas alır. Bu da, nesiller arasında bilgi tecrübe değişimi demektir. Dedeler bilgiye sahiptir, fakat kollarındaki ve ayaklarındaki güç azalmıştır. Fiziki güçleri aşıp taşan torunların da dedelerin bilgisine ihtiyacı vardır. Bu atasözü, sosyal birliğin bütün bir hâlde nasıl mevcut olabileceğinin davranış modellerinden biridir. Sosyal birlik içindeki ilişkilerin de düzenlenme kuralıdır.

Beşinci atasözü, doğrudan, mantıklı bir kararı estetik hâle getirdiğinden dolayı normal şiir yapısından (kafiyelenmeden, aliterasyondan vb.) mahrumdur. Diğer atasözlerinde olduğu gibi bu atasözünde de anlamın mecazlaştırılması yüksek seviyelidir. Buzun, inceldiği yerden kırılması çok tabiidir. Ancak sosyal ilişkiler anlamında bu deyim artık bir teşbih birimidir. Aile içinde, arkadaşlıkta, grup içinde, toplumda, devlette boşluk ve zayıflık, sosyal birliği bozar. Sağlamlık, birlik, bütünlük sosyal sistemin bütününü oluşturan unsurların her birinin aynı derecede sağlam olmasını ister.

Altıncı atasözü, görgüsüz, kaba, açgözlü insanların anlatımıdır. Kömüş / manda / camış kaba bir hayvandır. Tabii ki, bu hayvan otladığı yeri de çiğner. Toplumda da bu tarz insanlar mevcuttur ve bu atasözü o tür insanları karakterize etmektedir. Bu atasözünde estetikleşme şeklî-şiirsel yönden "*camış-kamış-görmemiş*" sözcüklerinin kafiyesi üzerine kurulmuştur.

Yedinci atasözü, dikkatimizi tüm Azerbaycan atasözleri içinde meşhur olan; "*Hırsız öyle bağırdı ki, doğrunun bağrı yarıldı.*" deyimi ile aynı anlam kalıbına girmesi ve bu nedenle mantıki-semiyotik yöntemin Nahçıvan bölgesine has çeşitlemesi / çaları olması bakımından dikkati çeker.

Sekizinci atasözü, konu bakımından genellikle orijinal ve yöreseldir. Akrabalıkla ilgili atasözlerinin pek çok olduğu bir gerçektir. Ancak bu atasözü, Nahçıvan'da kullanılan ve estetik yönden yüksek seviyeye malik ifadelerdir. Atasözü, şiir yapısındadır: İki satır, her satırda beş hece vardır ve kafiye oluşumunun en yüksek basamağındadır.

Dokuzuncu atasözü, konusundaki ince mizahıyla dikkati çeker. Bu mizahın altında "yaşlı-genç" zıtlık modeli vardır. Yaşlı ata da arpa gerektiğinin "hükümleştirilmesi" anlam teşbihi (metafor) olup, yaşlı insanların da gençlerle aynı ihtiyaçlara sahip olduğunu ifade eder.

Onuncu atasözünün; "*Yaşlının bilgisi, gencin bileği*" anlamsal değeri, dördüncü atasözünün "*Dededen hikmet, torundan hizmet*" anlamsal değeriyle aynıdır. Aynı bölgede aynı mantık-semantik formülünün bu tür paralel varyantlar yaratması, bir anlamın kesinleşmesi üzerine kurulmuştur. Zıtlık modelleri (dede-torun, yaşlı-genç), anlamdaş sıra oluştursa da aralarında fark vardır. "Dede-torun" insan ömrünün zaman limitini tamamen kutuplaştırıyor. "Yaşlı-genç" karşılaştırmasında ise ömrün "torunluk" devri ayrı tutulur. Böylelikle bu iki atasözü birbirinin tekrarı değil, aynı mantıki-semantik formülün anlamdaşıdır.

On birinci atasözü, ailede kız çocuğuna verilen değerin en yüksek seviyede şiirselleştirilmesidir. Kız çocukları genelde pek istenmez, ancak bu atasözü kız çocuğunun ailedeki rolünü açıkça gösteriyor.

On ikinci atasözünün taşıdığı anlam, genel Azerbaycan atasözleri içinde meşhur "*Kılıç yarası geçer, söz yarası geçmez.*" atasözünün anlamına yakındır ve bu yüzden aynı mantık formülünün Nahçıvan folklor bölgesine mahsus bir çaları / çeşitlemesi olarak dikkati çekmektedir.

On üçüncü atasözü; "*İt ola-et ola*" anlam bakımından altıncı atasözünün "*Kamış olsa, kömüş olsa, kendisi de görmemiş olsa*" anlamıyla aynıdır. Anlam tekrarı bu durumda teşbihlerin çeşitliliği (kömüş ve it benzeşme birimleri) ile ortadan kaldırılmıştır.

On dördüncü atasözü, genel Azerbaycan atasözü dağarcığındaki meşhur atasözünün; "*İyi at kendine kamçı vurdurmaz.*" Nahçıvan'a has bölgesel çeşitlemesi olarak dikkati çekmektedir. Öncelikle, bu atasözü Nahçıvan'da da aynı şekilde mevcuttur: "*İyi at kamçı yemez.*" (20: s. 223) Ancak; "*İyi at, bez arşınsız da satılır.*" atasözü mantıki-semantik formülün gerçekten de orijinal yöresel tezahürüdür.

On beşinci atasözü, alaycı düşüncesiyle göze çarpar ve dini kendi menfaati için kullanan insanları ifşa eder. Atasözü ilk bakışta ideolojik bir etki uyandırıyor. Aslında böyle değildir ve kendi özünde gerçeği tam anlamıyla yansıtmaktadır.

On altıncı atasözünün konusu, sosyal ilişkilerde sosyal dengenin korunmasının sosyal psikolojide mevcut olan canlı kuralıdır. "*Sataşana sataşırlar.*", "*Ne dökersen aşına, o çıkar kaşığına.*" vs. atasözleriyle aynı anlama geldiğini söyleyebiliriz.

On yedinci atasözü, genel Azerbaycan atasözleri içinde bilinen; "*İlan vuran ala çatıdan gorhar / Yılanın soktuğu insan alacalı sicimden korkar.*" atasözü ile aynı anlamdadır. Böylelikle anlam değişmezliğinin yöresel türevi şeklinde dikkati çekmektedir.

On sekizinci atasözü; "*Her başta akıl olmaz.*", "*Her okuyan, Molla Penah Vakıf olmaz.*" vb. gibi meşhur atasözlerine anlam bakımından yakındır. Görüldüğü üzere, Nahçıvan bölgesi halkının folklor yaratıcılığı, etnik hafızada bulunan aynı mantıki-anlamsal formülden böylesine güzel konulu yöresel bir çalar (varyant) türetmiştir.

On dokuzuncu atasözü, özünde biraz da mizahi özellikler taşımaktadır. Bu mizah, halk fıkrası olup köken itibariyle halkın müdrikliğinin (bilgeliğinin) çok eski devirlerine uzanmaktadır.

Yirminci atasözünde, çok güçlü aliterasyon "*çala-çala çalağan...*" vardır. Estetik açıdan "çalağan" sözcüğünün metin içinde eşsesli hâle gelmesi (omonimleşme) dikkate değer estetik bir olaydır. "Çalağan" sıfat olup bir taraftan çalmakla ilgili fiilden yapılmış sıfat, diğer yandan da isimleşmekle kuş adı olmuş bir sıfattır.

Yirmi birinci atasözü, genel Azerbaycan atasözlerinden "*Davetsiz misafir kendi kesesinden yer.*" atasözünün yöresel varyantıdır. Bu atasözünde anlamın sertleştirilmesi dikkati çekmektedir. Davetsiz misafire ilgi gösterilmemesi, tüm çıplaklığıyla ifade edilmektedir.

Yirmi ikinci atasözü; "teklik çokluk", "fert toplum" zıtlık modellerine uygundur. Konusu orijinaldir. Hayatî durumu bütün yönleriyle yansıtıyor.

Yirmi üçüncü atasözü konu bakımından çok orijinaldir. Burada sözün çokluğuyla paranın çokluğu, yalan ile haram arasında anlam köprüsü (paralelliği) oluşturulmakla orijinal konuya, derin hikmete, halkın müdrikliğinin (bilgeliğinin) parlak estetik ifadesine ulaşılmıştır.

Öyle atasözleri vardır ki, bunlar bölgenin özelliklerini kendi içlerinde yaşatmalarının yanı sıra Nahçıvan adını da içlerinde barındırırlar.

"Bura gülüm Nahçıvan'dır" (28: s. 76).

"Nahçıvan'ın duzu, gızı, garpızı" (28: s. 77).

"Nahçıvan'da ala garğa bala çıhartmaz" (28: s. 77).

Elbette burada incelediğimiz atasözleri, Nahçıvan folklor yöresindeki kalıplaşmış sözlerin küçük bir bölümüdür. Ancak görüldüğü gibi bu küçücük parçanın analizi çok büyük anlamların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu da, bölgenin atasözlerinin, ayrıca monografiler hâlinde ele alınıp incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

Yararlanılan Kaynaklar:

1. *Atalar Sözü*; Toplayanı Ə. Hüseynzadə. Bakü, 1949
2. *Atalar Sözü*;Toplayanı Ə. Hüseynzadə. Bakü, 1956
3. *Atalar Sözü*; Toplayanı Ə. Hüseynzadə. Bakü, 1981
4. *Atalar Sözü*; Toplayanı Ə. Hüseynzadə. Bakü, 1985
5. *Hikmətli Sözlər*; Bakü, Uşaqgəncnəşr. 1961
6. *Müdrik Sözlər*; Yazıçı, 1979

7. *İraq- Kerkük Atalar Sözləri*; Bakü, 1978

8. *Atalar Sözü, Ağlın Gözü*; Bakü, 1976

9. İ. İbrahimov; *Atalar Sözü ve Məsəllər. Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər.* I. Cild, Bakü, 1961

10. Z. Əlizadə; *Azərbaycan Atalar Sözləri ve Zərb- Məsəllərinin Leksik- Semantik Xüsusiyyətləri.* Bakü, 1960

11. G. Yusifov; *Atalar Sözü ve Məsəllərin Fərqinə Dair Tədqiqlər.* III. Cild, Bakü; 1958

12. İ. Rəhimli; Atalar Sözlərində Dramatik Ünsürlər. *Azərbaycan* jur., 1987

13. A. S. Xelilov; *Mahmud Kaşgarlı'nın, Kitabi Divani Lügət-it Türk Əsərində Paremioloji Vahidlərin Struktur- Semantik Təhlili.* Filologiya elmləri namizədi âlimlik dərəcəsi almag üçün təgdim olunmuş dissertasiya. Bakü, 2005

14. A. Xəlil; Paremioloji Mətnin Strukturuna Dair, *Struktur-Semiotik Araşdırmalar*, No 2, Bakü, Səda, 2002

15. S. Rzasoy; *Oğuz Mifi ve Ata Sözləri*, Dədə Qorqud jurnalı, 2005, No 1, s. 66- 72

16. Ə. Mirəhmədov; *Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik Lügət.* Bakü, Azərbaycan Ensiklopediyası N- PM, 1998

17. Elçin, V. Quliyev; *Özümüz və Sözümüz.* Bakü, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993

18. P. Əfəndiyev; *Azərbaycan Şifahi Xalq ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər*, Bakü, Maarif, 1981

19. H. İsmailov; *Göyçə Aşıq Mühiti: Təşəkkülü ve İnkişaf Yolları*, Bakü, Elm, 2002

20. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Naxçıvan Folkloru I. Kitab*; Bakü, Sabah, 1994

21. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. İraq- Türkmen Cildi, II. Kitab*; Tərtibçilər: Prof. Q. Paşayev və Dr. Ə. Bəndəroğlu. Bakü, "Ağrıdağ" 1999, 467 s.

22. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Göyçə Folkloru III. Kitab*; Toplayanı, Tərtib edəni ve ön sözün müəllifi H. İsmailov. Bakü, "Səda", 200, 768 s.

23. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Şəki Folkloru IV. Kitab*; Tərtib edənlər H. Əbdülhəlimov, f. e. n. R. Qafarlı, f. e. n. O. Əliyev, V. Aslan. Bakü, "Səda", 200, 498 s.

24. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Garabağ Folkloru V. Kitab*; Toplayanlar: İ. Abbaslı, T. Fərzəliyev, N. Nazim (Quliyev). Tərtib edəni ve ön sözün müəllifi İ. Abbaslı. Bakü, "Səda" 2000, 414 s.

25. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Garagoyunlu Folkloru VII. Kitab*; Tərtib edənlər: H İsmayilov, G. Süleymanov, Bakü, "Səda", 2002, 464 s.

26. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Ağbaba Folkloru VIII. Kitab*; Bakü, "Səda", 2003, 476 s.

27. M. Cəfərli; *Azərbaycan Məhəbbət Dastanlarının Poetikası*, Bakü, Elm, 2000

28. *Naxçıvan'ın Hikmət Xəzinəsi*, Bakü, "Nurlan", 2005.

3. BAYATILAR (MÂNİLER)

Bayatılar (mâniler), sözlü sanatsal düşüncemizin öyle bir mucizesidir ki, onun hakkında bir şeyler söylemek isteyen araştırmacıların hepsi, sözlerine öncelikle bayatı denen bu mucizenin karşısında duydukları hayreti tasvirle işe başlarlar. Büyük folklor araştırmacısı Prof. Mürsel Hekimov, bayatı hakkında şöyle demektedir: "*Bayatıların meydana çıkış tarihi bilinmiyor. Çok eskilerden bahseden bayatılar kadar, Azerbaycan halkı içerisinde ve ayrıca diğer Türk halkları arasında herkesin ezbere bildiği düğün, nişan, bahar, zahmet (iş, imece), yas törenlerinde okunan, bu kadar geniş alana yayılmış ikinci bir lirik şiir türünü daha hayal etmek çok zordur. Kaynaklar, bayatının bir zamanlar Bayat boyuna has olduğunu, adını buradan aldığını bildirse de daha sonraları halkımızın yaşadığı obaların, oymakların her köşesinde canlı bir kitap gibi okunmuştur. Bayatılar, konu ve amacına göre insana, doğumundan ölümüne kadar eşlik etmekle sınırlı değildir. Bayatı, Azerbaycan ve diğer Türk halklarının yaşadığı topraklarda kanlı mücadeleler içinde boğuşan, yabancı işgalcilere karşı bela kesilen, dostlarına iyi davranan, acı tatlı ömür süren dedelerin gelenek ve göreneğini, psikolojisini asırlar boyu nesilden nesile aktaran estetik tarihî salname gibi paha biçilmez bir değere sahiptir.*" (1: s. 24). Bayatı, mucizesiyle ilgilenmekten bıkmayan bilim adamı uzun yıllar sonra bir başka araştırmasında bilimsel şaşkınlığını tekrar dile getirmiştir (2: s. 10).

Folklor araştırmacısı Profesör P. Efendiyev, bayatıları genel olarak şu şekilde vasıflandırmıştır: "*Bayatı, sözlü halk edebiyatımızın en geniş türlerinden biridir. Bunlar çok derin anlamlar içeren, felsefî, ahlaki, sosyal düşünceler ifade eden kısa, özlü, lirik şiir parçalarıdır. Bayatı oluşturmak, o kadar da kolay değildir. Çünkü, sadece dört mısrada; edebî ve etkili şekilde ifade edilmiş bir düşünceyi sunmak gerekmektedir. Bayatılar, daha ziyade duyguyla, heyecanla ve insanların iç dünyasının ıstıraplarıyla oluşmaktadır.*

Derya ollam[129]*, bulannam*[130]*,*
Sucak[131] *ollam, sulannam*[132]*,*
Sağ gözüm sene gurban,
Sol gözümle dolannam[133]*.*

Sizce bu küçük şiir parçasında; ömrünü, mutluluğunu, bütün varlığını, hayatını evladının uğrunda feda eden bir annenin engin kalbinin çırpıntıları duyulmuyor mu?" (3: s. 145)

Merhum Prof. V. Veliyev, bayatı türünün genel şiirsel (poetik) özellikleri hakkında yazarken onun geniş bir coğrafyaya yayılmasının sebeplerine de değinmiştir: "*Azerbaycan sözlü halk edebiyatında lirik türün en yaygın dallarından biri bayatılardır. Bayatı, Azerbaycan folklorunun en eski türlerinden biridir. Halk edebiyatının tüm sahalarını kendi içinde yansıtan, hareketli, engin anlamlı, derin felsefi düşüncelerle dolu olan bu lirik şiirlerden sözlü edebiyatın yanı sıra yazılı edebiyat da yararlanmaktadır. Bayatıların bu denli yayılmasının esas sebeplerinden biri onun müzikle bağlantılı olmasıdır. İnsanlar düğünlerde, çalıştıklarında, beşiğin başında veya başka bir olayda kendi iç dünyalarında yaşadıkları heyecanı ifade etmek için bayatıyı kullanmış ve onu dokunaklı bir makamla dile getirmiştir. Bu sebeple de folklorumuzun diğer türlerine oranla bayatı, daha geniş yayılma alanı bulmuştur. Bayatılar, Türkçe konuşan halkların tamamında sözlü ve yazılı edebiyatta kendine layık olan yeri işgal etmiş en eski tarihe ait olan şiir örnekleridir.*" (4: s. 122-123)

Bayatıların kökeni, tarihin enginliklerinde kaybolup gitmiştir. Merhum Prof. Eziz (Aziz) Mirehmedov bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: "*Bayatıların, ne zamandan beri oluştuğu bilinmemektedir.* " (5: s. 24)

---

[129] olurum
[130] bulanırım
[131] sulu, nemli
[132] sulanırım
[133] idare ederim

Bayatı / mâni, Azerbaycan halkının maneviyatında öylesine geniş bir yere sahiptir ki, onun folklor şiirinin bir türü mü, yoksa şekli mi olduğu konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Elçin ve V. Guliyev'in yazdığı *Özümüz ve Sözümüz* adlı edebiyat sözlüğünde şöyle denmektedir: "*Bayatı, Azerbaycan sözlü halk şiirinin lirik karakterli, tam anlamıyla gelişip kalıplaşmış yaygın türlerinden biridir. Azerbaycan edebiyatı araştırmalarında bayatıyı bazen tür bazen de nazım şekli gibi kabul ederler. Bize göre bayatı edebî estetik zenginliği ve felsefî duygusal derinliği nedeniyle bir türdür ve bazı sınırlı şekillere maliktir.*" (6: s. 17)

Bu iki araştırmacı bayatıların, şiir türü veya nazım şekli olduğu konusundaki farklı görüşlere rağmen, doğru düşünüyor, bayatıyı şiir türü olarak kabul ediyorlar.

Folklor araştırmacısı, bilim adamı Prof. Dr. S. Ganiyev, Şirvan folklorunun yöresel özelliklerinden bahseden araştırmasında Şirvan bayatılarının şiirsel dünyasını bir aynaya benzetmiştir: "*Bayatılar, sadece Şirvan bölgesinin değil, Azerbaycan ve Türk folklor dünyasının en yaygın edebî türüdür ve enginliği asla ölçülemez. Bu tür, onu meydana getirenlerin maneviyatı, arzu-istekleri, karakter dünyaları, üzerinde yaşadıkları topraklara bağlılığı ve hayatı hakkında en lirik, en hassas bilgiler taşır ve bu yönden bakıldığında da onu oluşturanlar hakkında her şeyi bilmek de mümkün olur. Bu sebeple, Şirvan bayatılarına Şirvan'ın "aynası" denilmesi pek de yanlış olmaz. Bu aynada Azerbaycan ile Şirvan bütün yönleriyle görülmektedir. Özellikle bu aynaya bakıp Azerbaycan'ın zengin folklor dünyasında Şirvan folklor bölgesinin bayatılarında bölgesel özellikleri de görmek mümkündür.*" (7: s. 17-18)

S. Ganiyev'in Şirvan bayatılarının yöresel özellikleri hakkındaki düşüncelerini Nahçıvan bayatıları / mânileri için de söylemek mümkündür. Bu bayatılardan, onları yakanların, yani bölge insanlarının maneviyatını, yaratıcı zekâsını, gerçeklere şiirsel yaklaşımlarını, hayatlarının bayatı imgesiyle kaynaşmış tarihini vb. açıkça görmek mümkündür. Biz bu küçük çaplı çalışmamızda Nahçıvan folklor muhitindeki bayatıları topluca tahlil etmek düşüncesinden uzak olsak da, bu mucizevi yara-

tıcılık örneklerinin anlam dünyası ve şiirsel çizgilerinin bazı noktalarına değinmek istiyoruz.

Nahçıvan bayatıları, anlam ve şekil bakımından zengin bir şiir sanatına maliktir. Bayatıların şiirsel güzelliğinin temelinde muhteva ve biçim birlikteliği yer tutmaktadır. Yöre bayatılarını okudukça veya dinledikçe onlardaki samimiyeti, onları söyleyen insanların iç dünyalarının titreyişlerini görmemek mümkün değildir. Her bir bayatı, onu söyleyenin gönül âlemindeki dalgalanmaların estetik tezahürüdür. Bu bakımdan ilk başta aşk konulu bayatılar dikkati çekmektedir:

Hırmanda şana[134] *galdı,*
Sancıldı şana galdı,
Yârımın al desmalı[135]
Mende nişana galdı. (8: s. 271)

Bu dört mısra, insanın gözü önünde geniş bir hayat manzarasını canlandırıyor. Harman, hasat zamanı tahılın toplandığı yerdir. Hayır, bereket, rızık sembolüdür. Bunun içindir ki, sevenlerin aşkı bayatıda bu kutsallıkla süslenmiştir. Aşkın kutsallığı, sevgiliye bu duyguları sıradanlaştırmaya, yalınlaştırmaya imkân tanımıyor. Bu durumda sevenler arasında en önemsiz sayılabilecek ögeler bile, karşılıklı ilişki vasıtası rolünü oynuyor. Âşığın yâri, harmanda işini bitirip gitmiş ve mendili unutulup orada kalmıştır. Ancak, âşığın âşık olduğu kimseye "yâr" demesi, bu mendilin kasten, bir işaret olarak da bırakılmış olabileceği fikrini de hayalde canlandırmaktadır.

Al almanı[136]*, at oğlan,*
Armud geti[137]*, sat oğlan,*
Gonşu gızı yahşıdı[138]*,*
Al, yanında, yat oğlan. (8: s. 271)

---

134 yaba, dirgen
135 mendili
136 elmayı
137 getir
138 güzeldir

Bu bayatıda, sevgi duyguları şen bir şekilde aktarılmaktadır. Bayatıda şakacı bir eda da sezilmektedir. Ancak bu şakanın altında, "armutçu" çocuğu derin bir âşkla seven ve onu aşka davet eden kızın iç dünyasında barındırdığı heyecan ve ümitler yatmaktadır.

Arhalığın[139]*, dizden yâr,*
Gel gapıda, gizden[140] *yâr.*
Kimler sene ne dedi,
Ayak kesdin, bizden[141] *yâr?* (8: s. 273)

Şiirde, küsmüş, incinmiş sevgilinin gönlünü almak isteyen âşığın duyguları ifade edilmektedir. O, bu ayrılığın, küskünlüğün sebebini anlamamaktadır; yani bu ayrılığın sebebini tam olarak çözememektedir. Çareyi bayatıda bulur ve kalbinin en samimi ve ince duygularını dört mısraya sığdırıp yârine sunar. Bu durumda bayatı, sevenler arasındaki ilişkide yegâne vasıta olur. Bu da, bayatıların insan psikolojisinde, manevi arzuların karşılanmasında ne kadar önemli bir yer tuttuğunun bir göstergesidir.

Ezizim, üze[142] *düşdü,*
Gara tel[143] *üze düşdü,*
Âleme[144] *püşk atdılar*[145]*,*
Ayrılıg bize düşdü. (8: s. 274)

Burada ayrılıktan, bu ayrılığa "sebep olan" kara talihten şikâyet edilmektedir. Şiirde açıkça görülüyor ki, sevgililer aşkın, ayrılığın dayanılmaz acısını çekiyorlar. Kavuşmaya dair herhangi bir ümitleri yoktur. Sevenler, acılarını bayatı ile paylaşıyor, onu kalplerinin tercümanı olarak seçip Tanrı'ya yolluyorlar.

---

[139] vücudun üst kısmına giyilen kolsuz hırka, arkalık

[140] saklan

[141] Bize gelmez oldun.

[142] yüze

[143] kara saç

[144] herkese

[145] kura çektiler

Bu maral ayıg deyil,
Yatıb da ayıg deyil,
Yârını atıb geden
Adına layig deyil. (8: s. 276)

Şiirde, vefasızlık kınanmaktadır. Âşık, sevgilisinin kendisinden kaçmasını, başkasının sözünü dinlemesini, bir şekilde onun gaflete düşmesine, olaylardan habersiz olmasına benzetmektedir. Mısraların şiirsel unsurlarının birbirine yamanması, şiirin sanatsal dünyasındaki anlam unsurlarının estetik dizilişi, bayatının şiirselliğini güçlendirmekle birlikte, ondaki sanatsal tenkidi, estetizmin en yüksek mertebesine ulaştırmıştır.

Vardı biz sözüm sene,
Düşübdü gözüm sene,
Pulum[146] *yoh gurban alım,*
Gurbanam özüm sene. (8: s. 277)

Metinde sevginin gücü ile maddi imkânsızlıkların doğurduğu sarsıntının gücü çarpışmaktadır. Âşıkın sevgilisine kurban etmek için kendi canından başka verecek hiçbir şeyi yoktur. Can ne kadar tatlı olsa da, âşık onu sevgilisinin yolunda kurban etmeye hazırdır.

Bulakda[147] *daş*[148] *olaydım,*
Daşla sirdaş olaydım,
Suya geden gızlara
Her gün yoldaş[149] *olaydım.* (8: s. 277)

Bu bayatı, şiirselliğinin doruğunda olması sebebiyle diğerlerinden farklılık göstermektedir. Genelde, "*Bulakda daş olaydım / Daşla sirdaş olaydım...*" mısraları hem kafiyelerin musikisi, ahengi hem de konunun orijinalliği ile dikkati çekmektedir. Âşık sevgilisini görmek için pınarda bir taş olmaya hazırdır. Ancak bu taş cansız değildir. Aşkın ise onu canlandırmak ve âşığın sırdaşı yapmak kudreti vardır.

---

146 param
147 pınarda
148 taş
149 arkadaş

Görüldüğü gibi Nahçıvan folklor bölgesindeki aşk konulu bayatılar konuları bakımından çok renkli ve orijinaldir. Bu orijinalliği oluşturan ise, onlardaki duyguların sadece estetik hayal ürünü değil, aynı zamanda kalbin de "ürünü" olmasıdır. Bayatı, genelde sanatsal bir ürün olsun diye oluşturulmuyor. O, her durumda insanın şu veya bu şekildeki psikolojik hâlinin ifadesi olarak ortaya çıkıyor. Bundan dolayı bayatının insanların hayatında müstesna bir yeri vardır. Yakını ölen de, sevincinden ne yapacağını bilemeyen de, ümitsizliğe kapılarak son umudunu kaybeden de bayatı söyler. Bu durumda, bayatıyı yalnızca bir sanat ürünü olarak görmek, kanımızca onun mana âlemini küçültmek demektir. Bayatı, sanatsal bir ürün olmaktan çok daha üstün bir olaydır. Güzellik, onun estetiğinin ifade şeklidir. Bu bakımdan, bayatılar mana âlemi itibariyle insanın düşünce yoldaşı, düşüncesinin bir parçasıdır. Bize göre, Nahçıvan bayatılarının, konu orijinalliği ve şekil güzelliği bundan ileri gelmektedir.

Nahçıvan bayatılarında, bu yurdun insanlarının vatan, yurt, el-oba hakkındaki düşünceleri kendi ifadesini, yansımasını bulmuştur. Bu bakımdan, sınır boyunca akan ve Kuzey ile Güney Azerbaycan arasında sınır olan Aras Nehri'nin adı, bölge bayatılarında geniş anlamı içeren bir karaktere dönüşmüştür. Dikkati çeken en önemli faktör ise, Aras Nehri'nin adı Birleşik Azerbaycan mânilerinde daha çok ikiye bölünmüş vatanın, ayrılığın işareti olarak kullanıldığı hâlde, Nahçıvan mânilerinde, bu türe yüklenen anlam daha da geniştir. Söz gelişi; aşağıdaki bayatıda Aras Nehri, bölge insanlarının gündelik hayatının ayrılmaz bir parçası gibi metinde işlenmiştir. Bayatı, Aras Nehri'nde boğulmuş birinin dilinden söylenmiştir:

Ezizim, Araz meni,
Öldürdü Araz meni,
Çıharın gebirimden,
Ovudun[150] *bir az meni.* (8: s. 273)

Şimdi vereceğimiz bayatıda ise Aras karakteri, insanın kadir kıymetinin iç ve dış güzelliklerinin mihenk taşı, mukayese ögesi niteliğine bürünmüştür:

---

150 avutun

Araz deyilem, daşam,
Gum deyilem gaynaşam,
Apar[151] *zerger*[152] *yanına,*
Gör ne giymetde daşam? (8: s. 274)

Aşağıdaki bayatıda ise Aras, dert içinde yanıp kavrulan aynı zamanda bu derde kayıtsız kalan insanlarla çevrili lirik kahramanın psikolojik sarsıntılarının estetik-sembolik vasıtası rolündedir:

Araz haşalı[153] *yandım,*
Odu[154] *maşalı yandım,*
Bu âleme od düşdü,
Men tamaşalı[155] *yandım.* (8: s. 275)

Bu bayatıda ise Aras, büyük bir aşkla seven, sevgilisi için her türlü cefayı çekmeye hazır olan, aynı zamanda sevgisinde samimi olduğunu ispat etmesi gereken âşığın kalp çarpıntılarını canlandıran bir karakterdir:

Gemi ollam[156]*, dolannam*[157]*,*
Araz ollam, bulannam[158]*,*
Sag gözüm sene gurban,
Sol gözümnen dolannam[159]*.* (8: s. 275)

Aşağıdaki bayatıda ise Aras Nehri; mutlu, bahtiyarlıkla dolu aşk hayatının neşeli anlarını karakterize etmiştir:

---

151 götür

152 kuyumcu

153 haykırma, bağırıp çağırma, feryat figan

154 ateşi

155 seyredilerek

156 olur

157 dolaşırım

158 bulanırım

159 idare ederim

Araz'am lile[160] *bendem*[161],
Bülbülem, güle bendem,
Men burda bend olmazdım[162],
Bir şirin[163] *dile bendem.* (8: s. 276)

Bir sonraki bayatıda ise Aras karakterini, sevgi hislerinin canlandırılmasına hizmet eden bir sembol olarak görmekteyiz. Bu defa aynı sembolü o, Kür[164] karakteriyle birlikte yerine getiriyor:

Araz'ın Kür üstünden,
Gemini vur üstünden,
Sen ki tebib deyilsen,
Yaramın dur[165] *üstünden.* (8: s. 276)

Aras, Nahçıvan bayatı folklorunda aynı zamanda ayrılığın da sembolü olmuştur. Bu ayrılık, ya aşk ya da vatan ayrılığı olabilir.

Araz kimi ahıram[166],
Yandırıram yahıram[167],
Gözlerinde gözüm var,
Hesret ile bahıram. (8: s. 177)

Aşağıdaki bayatıda Aras, doğrudan doğruya vatandan ayrılığın sembolüdür. Bu bayatıda o, bir ayrılık işareti gibi bütün acıları sembolize eder. Annesinden ayrılan lirik kahraman, kendi derdiyle ayrılık sembolü olan Aras ile dert ortağı olur.

---

[160] mil, mil tabakası

[161] bağlıyım

[162] takılıp kalmazdım

[163] tatlı

[164] Kafkaslardan doğarak Aras'la birleşip Hazar denizine dökülen nehir, Kura.

[165] kalk

[166] akıyorum

[167] yakıyorum

Araz'ı ayırdılar,
Gumunan gayırdılar[168],
Menim ne vedem[169] *idi,*
Anamdan ayırdılar. (8: s. 276)

Nahçıvan bayatılarının kendine has estetik özelliliklerinin esas kaynaklarından biri de onların yöresel-mahallî çizgileriyle ilgilidir. Mahallîlik, her folklor metninin ana özelliğidir ve metnin şiirsel yapısının çeşitli bölümlerinde ifade edilmektedir. Nahçıvan bayatılarının bölgesel özelliğinin göze çarpan en önemli tarafı; bu yörenin elinin-obasının, köylerinin-kasabalarının, dağlarının-nehirlerinin vb. bayatılarda karakterize edilmesidir:

Nahçıvan düzen yerdi,
Hanımlar gezen yerdi.
Elin ver halallaşak,
Bura el üzen[170] *yerdi.* (8: s. 273)

Eleyez'in[171] *ucundan*[172],
Bir nar aldım hurcundan[173],
Doğma[174] *oğul yad olub*
Yad gızının ucundan[175]. (8: s. 275)

Evleri Dere kendi[176],
Gümüşden sinebendi[177],
Baharam, yâr görünmez,
Yaharam bele kendi. (8: s. 277)

---

168 yaptılar, doldurdular
169 ne zamanımdı ki
170 ayrılık
171 Elagöz / Alagöz dağları, şimdi Ermenistan işgalindedir.
172 ucundan, başladığı yerden, eteğinden
173 hurçtan
174 öz
175 yüzünden, sebebiyle
176 köyü
177 gerdanlığı

Görünen Savalan'dı[178],
Sultandı, sov[179] *alandı,*
Ne derdime derman var,
Ne yaram sağalandı[180]. (8: s. 281)

Men âşıg Ordubad'a[181],
Yol gedir Ordubad'a,
Serkerde[182] *goçak*[183] *olsa,*
Heç vermez ordu bada[184]. (8: s. 285)

Elbette Nahçıvan'ın yer adlarını, tabiat varlıklarını karakterize eden, şiirsel psikolojik kalp atışlarını yansıtan bayatıların tamamını burada verememiz mümkün değildir. Ancak, bu bayatıları genelde birleştiren şiirsel bir hâle / halka mevcuttur: Bölge insanlarının vatana, anayurda olan bağlılığı, vatanla birlikte nefes alıp vermesi ve vatanın güzelliği karşısında kalplerinin estetik ifadelerle dolup taşması bu hâlenin kendisidir. Kanaatimizce aşağıdaki bayatı, bölge insanının vatan sevgisinin sembolü bir bayatı sayılabilir:

Nahçıvan'dı bu yerler,
Özge candı bu yerler.
Batabat[185] *tamaşadı,*
Al-elvandı bu yerler. (8: s. 285)

Bizim burada Nahçıvan bayatılarının mana âlemi ve şiirsel özelikleriyle ilgili yaptığımız küçük çaplı araştırma, konu ve

---

178 Güney Azerbaycan'da bir dağ

179 söz. Genelde *söz, sov* şeklinde kullanılır.

180 iyileşecek yaradır

181 Nahçıvan'da bir şehir

182 komudan

183 yiğit, çalışkan, işini bilir, uyanık

184 bada vermek; Mahvına sebep olmak, telef etmek, yok etmek

185 Nahçıvan'a 50 km kadar uzaklıkta insanı mest eden güzelliğe sahip bir mesire yeri, yayla.

sayıca bakıldığında bir okyanusa benzeyen Nahçıvan bayatılarının bütününü kapsamamaktadır. Bu da, kendi içinde bölge bayatılarının, monografik araştırmasının yapılmasını, çeşitli özelliklerinin ortaya konulmasını, ciddi şekilde zorunlu kılıyor.

Yararlanılan Kaynaklar:

1. *Xalqımızın Deyimləri ve Duyumları.* Toplayıb yazıya alanı ve tərtib edəni: filologiya elmləri doktoru M. İ. Həkimov. Bakü, "Maarif", 1986.

2. M. İ. Həkimov; *Azərbaycan Âşıq Şer Şəkilləri ve Gaynaqları.* Bakü, "Maarif"

3. P. Əfəndiyev; *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər.* Bakü, "Maarif", 1981.

4. V. Vəliyev; *Azərbaycan Folkloru.* Bakü, "Maarif", 1985.

5. Ə. Mirəhmədov; *Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik Lügət.* Bakü, "Azərbaycan Ensiklopediyası" N-PM, 1998.

6. Elçin, V. Quliyev; *Özümüz ve Sözümüz.* Bakü, Azərbaycan Dövlet Neşriyyatı, 1993.

7. S. Qəniyev. *Şirvan Folklor Mühiti.* Bakü, "Ozan", 1997.

8. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası. Naxçıvan Folkloru.* I. Kitab, Bakü, "Sabah", 1994.

4. HALK TÜRKÜLERİ (MAHNILARI)

Azerbaycan folklorunun türleriyle ilgili birçok araştırma yapılmış olsa da, "folklor türü" problemi, folklor nazariyesinde güncelliğini hâlâ korumaktadır. Bu problemin çözülmemiş olmasının birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi; folklor türlerine, uzun müddet edebiyat türü olarak bakılmasıdır. Bu da folklorun; "sözlü halk edebiyatı" ürünü olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'da folklor adı verilen bilim dalının asıl gelişme devri 20. yüzyıldır. Bu yüzyılda folklor, Sosyalist rejim metodolojisinden dolayı esas itibariyle şiirsel düşünce, yani "sözlü halk edebiyatı" olarak kabul edilmiştir. Halk türküleri, folklorculukta / halk biliminde özellikle estetik metinler olarak öğretilmiştir. Oysa bir folklor türü olarak halk türküleri, musikiyi, sözü, arkaik törenlerden gelen bazı ayinleri kapsayan bir tür, folklor sisteminin bir metin çeşididir.

Halk türkülerinin "sözlü edebiyat" ürünü olarak görülmesi, onun estetik-şiirsel özelliklerini ait olduğu türün sisteminden ayırmış ve sonuçta bu türün şiirsel tabiatı, geniş ve objektif bir şekilde incelenmemiştir. Bu çalışmamızda bu büyük problemi çözme iddiası gütmesek de bazı önemli noktalara değinmek istiyoruz. Öncelikle, folklor araştırmacılığında teorik dil bilimsel düşüncede halk türküleriyle ilgili bazı fikirlere bir göz atalım.

Merhum edebiyatçı Eziz (Aziz) Mirehmedov *Edebiyyatşünaslıg* adlı ansiklopedik sözlüğünde türküleri, daha çok edebî yönden incelemiştir: "*Türkü, lirik şiirin en eski türlerinden biri, nağmeyle söylenmek için oluşturulmuş şiirdir. Türkü genellikle birkaç bentten oluşmakta ve bu bentler nakaratla bitmektedir. Eski dönemlerde türkü, halk tarafından çoğu kez nağmeyle birlikte oluşturulur, müzik ve oyunla ayrılmaz bir bağla bütünleşirdi. Türkü, müzik ve oyunun eşliğinde ya iş yaparken ya dinî ve sosyal içerikli (muhtevalı) merasimlerde ya da bayramlarda icra edilirdi... Halkın türkü mirasında iki türe, yani bayram türküleri ve bunların dışında söylenen türkülere*

rastlamaktayız. Aile hayatı merasimleriyle (hayatın geçiş dönemleri ve günlük hayat) ilgili türkülerde halkın yaşantısının en ilginç yönleri ve özellikleri yansımasını bulmuştur. Azerbaycan halkı, çalışırken söylediği türküleri; ekim-hasat zamanı söylenen ve "holavar" diye adlanan türküleri, düğün, aşk türkülerini vb. yaratmıştır. Tarihî türkülerde ve kahramanlık türkülerinde; tarihî, inkılabî olaylar, halk kahramanlarının yiğitliği, cesareti anlatılmaktadır." (1: s. 122–123)

Merhum bilim adamının verdiği bilgilere göre, türküler edebî sözleri itibariyle bir "edebiyat" olayıdır. Ancak, daha geniş bir açıdan bakıldığında türkünün anlam kapasitesi açısından "edebî" bir olaydan daha büyük bir olgu olduğunu görürüz. Türkü türünün edebî özellikleri, onun şiirsel yapısının sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Eziz Mirehmedov'un türküyü tasvir ederken, türkü ile nağme arasındaki farklılıkları, sınırları gözetmediği görülmektedir.

Azerbaycan halk biliminin tarihini yazan Prof. Dr. Paşa Efendiyev'in "*Azerbaycan Sözlü Halk Edebiyatı / Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatı* adlı ders kitabında türkü ile ilgili birçok pratik ve teorik kaynağı (3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13) genelleştirerek geniş bilgi vermiştir (14, s. 153-160). Efendiyev, önce türküler hakkında geniş bilgi vermiş, daha sonra da bunların derlenmesi ve yayımlanması tarihini almış, türkülerin konu ve ana düşüncelerinden bahsetmiş, son olarak da onların şekil özelliklerini vasıflandırmıştır. Prof. Efendiyev türküleri genel olarak şöyle vasıflandırıyor: "*Türkü, halkın kalıbıdır. Halkın maneviyatı, iç dünyası, fikri, duygusu, düşünceleri, ıstırapları, sevinç ve kederidir. Türkü, halkın kendisidir. Türkülerine bakarak o halkın hayat tarzını, düğününü, yasını, mücadelesini belirlemek mümkündür.*" (14: s. 153). Prof. Efendiyev, türkülerin yakılması, tematik özellikleriyle ilgili olarak da şunları yazmıştır: "*Türküler, büyük bir ihtimalle halkın ilk yaratıcılık örnekleridir. Onlar asırlar boyunca belirli gelişim aşamalarından geçmiştir. Türküleri konularına göre çeşitli gruplara ayırabiliriz.*" (14: s. 154)

Prof. Efendiyev, türkülerin müziğe sıkı sıkıya bağlı olmasını onların önemli bir özelliği olarak vermektedir. Bu konuda merhum akademisyen Memmed Cefer'in; "*Halk türkülerimi-*

zin sözlerinde müzikle yakınlık mutlak şekilde göz önünde bulundurulmuştur. Kim bilir belki de türkü sözünü yazan adam, hem kudretli bir bestekâr, müzisyen, hem de bir şairdi." fikrine (15: s. 196) dayanarak Efendiyev şöyle yazmaktadır: "*Azerbaycan halk türkülerinin önemli göstergelerinden biri söz ile makamın, musikinin sağlam birlikteliğidir. Türkülerin sözlerine uygun müsikisi vardır. Zaman geçtikçe halkın sanatçıları, türkülerin hem sözlerinde hem de musikisinde değişiklikler yapmış ve böylece onları mükemmelleştirmiştir.*" (14, s. 157).

Halk türkülerinin incelenmesinde en önemli kaynak; şüphesiz ki, büyük besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin eserleridir. Ünlü müzisyen *Halk Musikisi Hakkında / El Musiqisi Haqqında* adlı makalesinde, halk türkülerinin derlenip notaya alınmadığı için unutulduğunu veya başka halklar tarafından sahiplenildiğini kaydettikten sonra bu eserlerin kaynağına dikkat çekerek şöyle yazmıştır: "*Halk türkülerinin kimin eseri olduğu bilinmemektedir. Bu eserler halk arasında işlenerek halk türküleri (el nağmeleri) adını almiş (adı-M. C.) olup bu tür havaları bir gecede ortaya koymak mümkün değildir.*" (16: s. 184)

Büyük sanatçı *Azerbaycan Musiki Hayatına Bir Nazar (Bakış)* adlı makalesinde bir müzik türü olarak halk türkülerinin özelliğini vasıflandırarak şöyle der: "*Halk türküleri bazen hafif ve ağır ölçülü (vezinli) tasniflere benzer; bu müziğin hem makamı hem de sözleri başlı başına halkın mahsulüdür. Bunların birçoğunda aşk ve sevgi, birçoğunda da halkın yaşantısında meydana gelen ve halk üzerinde derin etkiler bırakan olaylar bestelenmiş ve âşıklar vasıtasıyla halk arasında yayılmış, Azerbaycan'ın her yanını gezip dolaşmıştır.*" (17: s. 189)

Üzeyir Hacıbeyli, halk türkülerini genellikle Azerbaycan musiki kültürünün en parlak örnekleri olarak görmüştür. Dâhi bestekâr "*Azerbaycan'da Musiki Terakkisi (Gelişimi)* adlı geniş eserinde bu konuda şunları yazmıştır: "*Esas olan şudur ki, bugün bizim musiki ve musiki edebiyatı namına neyimiz varsa, o da bizim halk türkülerimizden ibarettir. Halk türkülerimiz, bizim musiki servetimiz ve musiki pınarımızdır.*" (18: s. 201)

Görüldüğü gibi, türkü türü hem kendi oluşum tekniği hem de yapısına göre çok mürekkep bir olaydır. Türkü bir taraftan edebî bir metne sahipken, diğer taraftan da mutlaka musikisi olmalıdır. Bu yönü, onu nağmelerden ayırıyor. Diğer yandan türküler de nağmeler gibi merasimlerde sıkı sıkıya ilişkilidir. Ancak nağmelerden farklı olarak, türkülerde bestecilik, yani müziğinin yaratılması şarttır. Bu da, türküyü şahsi yaratıcılık ürünü durumuna getirmektedir. Ancak, halk türkülerinin yaratıcıları belli değildir. Yine de halk türkülerinin müziğinin orijinal olması bilinmeyen bir bestecinin varlığını, gerçeğe dönüştürmektedir.

Türkü, halkın ortak yaratıcılığının ürünüdür. Onun ortaya çıkması, yaşaması ve tüm hayatı, folklor metinlerinin kurallarına uygunluğunu yansıtmaktadır. Bu bakımdan Nahçıvan folklor muhitinde mevcut olan türküler, bu bölgenin folklor özelliklerini kendi içinde barındırmaktadırlar.

Nahçıvan folklor bölgesinde *Kayna Semaverim Kayna, Ay Kız Dur Gel, Sabah Oldu* gibi yallı (halay) çekilirken okunan birçok türkü derlenip kaydedilmiştir. Bu metinler, onları yaratan halkın manevi âlemini yansıtmakla birlikte, onun estetik düşüncesinin, folklor yaratıcılığının kendine has yönlerini de ifade etmektedir. Elbette bir makalede Nahçıvan folklor bölgesinin sayıca çok zengin olan halk türkülerinin tamamını incelemek mümkün değildir. Bundan dolayı, belli başlı türküleri incelemek gayemize uygun düşer düşüncesindeyiz.

Önce "*Kayna Semaverim, Kayna*" türküsünün sözlerine bir göz atalım:

"Samavarım gızıldı[186],
Suyu yere sızırdı.
Bütün âlem bilir ki,
Bir oğlan[187] *bir gızındı.*

---

[186] altındır

[187] genç, delikanlı

Gayna samavarım, gayna,
Getdi ihtiyarım[188]*, gayna.*

Samavarın altı yaşıl,
Şenine[189] *söz yaraşır*[190]*.*
Çıhartma güllü paltarın[191]*,*
Çıhartma, gözler kamaşır.
Gayna samavarım, gayna,
Getdi ihtiyarım, gayna." (18: s. 295)

Bu türkü, Nahçıvan folklor muhitinin bütün sanat ve yaratıcılık değerlerini, türün şiirsel-semantik kapasitesi içinde yansıttığı için onu çeşitli yönlerden değerlendirmek elbette mümkündür. İlk olarak, bu türkünün şiirsel-semantik özellikleriyle ilgili olarak aşağıdaki hususları görüp anlamamızı sağlamaktadır:

1. Türkü, konu bakımından, sevgi-aşk konuludur.

2. Sözler, türkü türüne has özellikler taşımaktadır: İki bentten oluşuyor ve her bendi nakarat tamamlamaktadır. Bent ve nakaratların birbirinden sonra gelmesi, türkü türüne has icranın tüm özelliklerinin ahenkli bir şekilde etkileşmesini sağlamaktadır.

3. Türkünün karakterler / tipler sistemini; seven âşık, sevgilisi, semaver ve sevgilinin güllü elbisesi oluşturmaktadır.

4. Türküde yöreye has sosyo-psikolojik ilişkilerin etnik değer yargısı açıkça görülmektedir.

"*...Bütün âlem bilir ki,*
Bir oğlan bir gızındı..."

Bu, aşk / sevgi dolayısıyla kalıplaşmış etnik yaklaşım tarzıdır. Bilindiği gibi, geleneksel çevrelerde evlenme âdetleri, halk

---

[188] yetkim, salahiyetim, gücüm kuvvetim
[189] şanına
[190] yakışır
[191] elbiseni

içinde bulunan sosyal gruplar arasındaki ilişkinin (sosyal iletişimin) en önemli vasıtalarından biri idi. Evlenme, mülkiyetle ilgili ilişkilerin tanzim edilmesi de demekti. Tarafların birbirinden ne alıp verecekleri belirleniyordu. Bu bakımdan, evlenme halk içindeki sosyal ilişkilerin özel bir şekli idi. Sevgi, insanın hayat aşkının ifadesi olarak, insani ilişkilerin serbestliğinin sınırlandırılmasına karşı çıkan toplumsal-psikolojik bir olaydı. Bu olayın etno-sosyal psikolojiyle özel bir ilişkisi vardı ve yukarıda belirtilen "*Bütün âlem bilir ki / Bir kız bir oğlanındır*" Hükmü, özellikle bu yaklaşımın ifadesi olarak halk içindeki sosyo-psikolojik davranışın bir formülüdür.

5. Nakaratta tekrar edilen "*Gayna samavarım, gayna / Getdi ihtiyarım, gayna*" sözleri, bu türkünün törensel kökenli olduğunu gösterir. Kaynayan semaver, herhangi bir meclisteki semaverin kaynaması değildir. Burada, anlam bilgisi (semantik) kökeni henüz belli olmayan özel bir "semaverin kaynaması" töreninin izi bulunmaktadır ve bu türkü işte bu törene aittir.

6. Metinde estetik tasvir ve ifade vasıtalarının sade anlamları da türkünün törensel kaynağını ortaya çıkarıyor. Türkü metninde sevgiyle ilgili yaşantıların estetikleştirilmesinden daha çok "semaverin kaynaması" olayının öne çıkarılması bunu açık bir şekilde göstermektedir.

Nahçıvan folklor bölgesine has sevgi-aşk türkülerinin karakteristik bir örneği olan "*Ay Gız, Dur Gel, Sabah Oldu*" türküsünü inceleyelim:

"Damlarının[192] *dalı*[193] *çuhur*[194],
Ağacda bülbüller ohur.
Menim yârım bafta[195] *tohur,*
Ay gız, dur gel, sabah oldu,
Yandı bağrım, kabab oldu.

---

[192] evlerinin
[193] ardı
[194] çukur
[195] zıh, sırma

Damlarının dalı daşdı[196],
At yerimir[197], *nalı boşdu.*
Burdan uçan hansı[198] *guşdu,*
Ay gız, dur gel, sabah oldu,
Yandı bağrım, kabab oldu.

Damlarının dalı tepe,
Yağış[199] *gelir sepe-sepe.*
İsteklimi[200] *öpe-öpe,*
Ay gız, dur gel, sabah oldu,
Yandı bağrım, kabab oldu." (18: s. 295)

Türkü metni, daha ilk okuyuşta şu düşünceleri uyandırıyor:

1. "*Ay Kız, Dur Gel, Sabah Oldu*" türküsü, bir önceki "*Kayna Semaverim, Kayna*" türküsünden farklı olarak törensel menşeli değildir. Daha açık söylersek bu türkünün kesin bir törensel menşei olsa da artık unutulmuş, tarihin derinliklerinde kalmıştır. Bu nedenle de türkü konusu ve sözleri bakımından sadece sevgi-aşk niteliği taşımaktadır.

2. Türküde sevgililerin görüşmesi lirik bir mahiyet kazanmıştır. Şiirsel mekân; geceyi, buluşmaları için gelecek sevgilisini bekleyen âşığın beklediği yeri tasvir etmektedir.

3. Türkünün birinci bendinde; "*Menim yârım bafta tohur*" ifadesi yalnızca kafiye oluşsun gayesiyle söylenmemiştir. Aşk ilişkilerinde sırma dokunması özel bir öneme sahiptir. Nişanlı kızlar sevgilileri için sırma dokurlardı. Bu da, türküde birbiriyle görüşmek için can atan sevgililerin nişanlı olduğunu göstermektedir.

Şimdi de "*Ay Döne, Döne-Döne*" adlı yallıbaşı türküsünü inceleyelim:

---

196 taştır
197 yürümüyor
198 hangi
199 yağmur
200 sevgilimi

"Seneyi[201] götdüm[202], ana,
Bulağa[203] getdim, ana.
Viran galmış bulakda
Yaylığım[204] itdi[205], ana.
Ay döne, döne-döne,
Yârım yad oldu yene.

Yaylığın yudum[206], apar[207],
İtirme, ayrısı tapar[208].
Menim bu eşgli[209] könlüm
Ahtarar[210] seni tapar.
Ay döne, döne-döne,
Yârım yad oldu yene.

Seneyi götdüm, ana,
Bulağa getdim, ana.
Bir yaylıkdan öteri[211],
Nahak gan etdim[212], ana.
Ay döne, döne-döne,
Yârım yad oldu yene." (18: s. 300)

Bu türkü, yallı merasiminde söylenir. Bilindiği üzere, Nahçıvan folklor muhiti yallı bakımından en zengin bölgedir. Yallıbaşı türküleri, mahiyeti bakımından yallının şiirsel-anlamsal yapısına bağlıdır. Yukarıda verdiğimiz türkünün, yallının yapısında belirli bir yeri ve bir icra zamanı vardır. Bu zaman da isteğe bağlı değildir ve yallının şiirsel yapısının en belirgin aşamasını oluşturmaktadır. Oyun ve müziğin bütünlüğünden oluşan şiirsel mahiyet, yallıbaşı türküsünde söze dönüşüyor. Bu nedenle de kanımızca türkünün mahiyeti, yallının oyun ve müzikten oluşan yapısını, anlamlı (semantik) unsurlarını yeniden oluşturma imkânı sağlıyor.

---

[201] testiyi, [202] götürdüm , [203] pınara, [204] yazmam, [205] kayboldu, yitti
[206] yıkadım, [207] götür, [208] bulur, [209] seven, aşk dolu, [210] arar
[211] için, [212] haksız kan döktüm

Türküdeki yaylık (yazma, çevre, yemeni) ögesi, özellikle dikkat çekmektedir. Burada yaylık, en başta yallının önemli bir unsurudur. Yallı oynanırken mutlaka yaylıktan istifade edilir. Diğer taraftan, yaylık önemli bir bilgi aktarma fonksiyonuna sahiptir: "*Yaylığın yudum, apar/İtirme, ayrısı tapar.*" Yaylıkta, aşk ilişkileri töreni bakımından şifreler vardır. Sevgili, yaylığın başkası tarafından bulunmasından çekinmektedir. Eğer yaylık ilişkilerde sıradan bir öge olsaydı, onun başkası tarafından bulunması bu kadar önemli bir olay olmazdı. Lakin yaylık özel bir anlam taşımaktadır. Onun kaybedilmemesi aşkın manevi ve törensel esaslarını oluşturmaktadır.

Halk türküleri, aynı zamanda şiirsel-anlamsal estetiğini kusursuz örnekleridir. "*Durnam, Yâra Salam Eyle*" türküsüne göz atalım:

"*Durnam gedir (gider) Kum*[213]*, Kaşan'a*[214]*,*
Guma döşene-döşene.
Üzük aparın[215] *nişana*[216]*,*
Durnam, yâra salam eyle.

Durnam gedir gatar-gatar,
Çiynin[217] *boynundan atar.*
Ayrılıg ölümden beter,
Durnam, yâra salam eyle.

Durnam gedir (gider) düzüm-düzüm,
Boynu ganadından uzun.
Ayrılığa nece[218] *dözüm*[219]*,*
Durnam, yâra salam eyle." (18, s. 301)

Türküde gurbete düşen âşığın hasret duyguları, sevgilisinden ayrı düşmesinden dolayı duyduğu özlem hem şekil hem de konu olarak çok güzel bir şekilde işlenmiştir. Türkü, hazin

---

[213] İran'da bulunan Kum şehri

[214] İran'ın başşehri Tahran'ın güneyinde, Kum'a yakın bir şehir. Eskiden Avşar Türklerinin yurdu idi sonraları Farslar da buraya yerleştirilmiştir.

[215] yüzük götürün, [216] nişan için, [217] omuzun, [218] nasıl, [219] katlanayım

notalarla yakılmıştır. Bu hazinlik, incelik, manevi yücelik, sadece bu türkünün değil, tüm Azerbaycan halk türkülerinin şiirsel-anlamsal ruhunu oluşturur.

Böylelikle incelediğimiz örnekler, zengin anlam derinliği ile Nahçıvan halk türkülerinin çok küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak bunların incelenmesi, türkü türünün şiirsel-anlamsal özellikleriyle ilgili çok değerli bilimsel bilgiler sunmaktadır. Bu da, türkü türünün şiirsel-anlamsal özelliklerinin, Azerbaycan halk türkülerinin karakteristik örneklerinin ele alınması ve etraflıca incelenmesi konusunu bilimsel bir görev olarak karşımıza çıkarıyor.

Yararlanılan Kaynaklar:

1. Ə. Mirəhmədov. *Ədəbiyyatşunaslıq. Ensiklopedik Lüğət.* Bakü., Azerbaycan Ensiklopediyası, N-PM, 1998

2. F. Köçərli; *Balalara Hədiyyə*. Bakü, 1967

3. *Xalq Mahnıları*; Tərtib edəni E. Bağırov. Bakü, 1961

4. *Mahnılar*; Bakü., 1967

5. *Azərbaycan Xalq Mahnıları*; not yazıları S. Rüstəmov'undur. Bakü, 1967

6. *Azərbaycan Folkloru Antologiyası*. I. Cild; Bakü, 1969

7. *Toy ve Halay Mahnıları;* Bakü, 1980

8. *Kərkük Mahnıları;* Bakü, 1973

9. Ü. Hacıbəyov; Əsərləri. II. Cild; Bakü, 1965

10. B. Məmmədov; *Seçilmiş Məqalə və Məruzələri*. Bakü, 1968

11. Ş. Qurbanov; Mahnı Xalqları Birləşdirir. *Azərbaycan* Jur., 1964, No 5

12. R. Rüstəmzadə; *Azərbaycan Xalq Nəğmələrinin İnqilabdan Sonra Toplanması. Nəşri və Tədqiqi Haqqında*. Tədqiqlər, III. Kitab, Bakü, 1968

13. P. Əfəndiyəv; *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı*. Bakü, Maarif, 1981

14. M. Cəfər; *Füzuli Düşünür.* Bakü, 1959Ü. Hacıbəyov; El Musiqisi Haqqında-

15. Ü. Hacıbəyov; *Seçilmiş Əsərləri.* Bakü, Yazıçı, 1985, s. 184-194

16. Ü. Hacıbəyov; Azərbaycan'ın Musiqi Həyatına Bir Nəzər- Ü. Hacıbeyov. *Seçilmiş Əsərləri.* Bakü, Yazıçı, 1985, s. 184- 194

17. Ü. Hacıbəyov; Azərbaycan'ın Musiqi Tərəqqisi- Ü. Hacıbəyov. *Seçilmiş Əsərləri.* Bakü, Yazıçı, 1985, s. 194- 204

18. Azərbaycan Folkloru Antologiyası. I. Cild. *Naxçıvan Folkloru;* Bakü, Sabah, 1994.

PROF. DR. MUHARREM CAFERLİ

1946 yılında Nahçıvan Kengerli ilinin Hok köyünde doğdu. 1969 yılında Bakü'deki Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesinde dil bilim (filoloji) öğrenimini başarıyla bitirdi. 1969-1970 yılları arasında askerlik hizmetini yerine getirdi.

1971 yılında Nahçıvan Devlet Üniversitesinde akademik çalışmalarına başladı. 1984 yılında *"Osman Sarıvelli ve Şifahi Halk Yaratıcılığı/Sanatı"* konusunda doktora çalışmasını tamamladı. Azerbaycan'ın ünlü halk bilimcisi Mehemmedhüseyn Tehmasıp tarafından yetiştirildi. 1989 yılında doçentliğe terfi etti. *"Muhabbet Destanlarının Poetikası"* konusundaki teziyle 2003 yılında profesör unvanını aldı. 2004 yılı başından bu yana Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Folklor Şubesinin Müdürlüğünü yapmakta olup Nahçıvan Devlet Üniversitesinde de halk edebiyatı dersleri vermektedir.

Bilimsel araştırmalarının yanında, 1993-1997 yılları arasında Nahçıvan Devlet Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesinin Dekanlığını, 1997-2003 yılları arasında da Âli (Yüksek) Diploma-tiya Koleji Nahçıvan Bölümünün Rektörlüğünü yaptı.

Prof. Caferli, Azerbaycan anonim edebiyat ve âşık edebiyatı alanındaki araştırma ve yayınlarıyla tanınmıştır. Azerbaycan dışında birçok folklor kongre ve sempozyumuna katılmış, bildiriler sunmuştur. Azerbaycan halk edebiyatı / halk bilimi üzerine 26 kitap ve yüzden fazla makalesi yayımlanmıştır. Ayrıca, aynı alanda yayımlanmış birçok kitabın da hazırlayıcısı ve inceleyicisidir.

Edebiyat alanındaki verimli çalışmaları dolayısıyla 1998 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliğine üye kabul edilmiştir. Bilimsel araştırmaları, kitap ve makale yayınları dolayısıyla 2004 yılında "Kızıl/Altın Kalem" ödülüne layık görülmüştür.

Kitaplarının bir bölümü şunlardır:

- *Osman Sarıvelli ve Âşık Yaradıcılığı*; Bakü 1981
- *Halka Bağlılık*; Bakü 1984
- *Azerbaycan Folkloru Antologjiyası* (*Nahçıvan Folkloru*), Derleyen M. Caferli; Bakü 1994
- *Âli Mektepte Lirik Eserlerin Öğretilmesi Meseleleri*; Bakü 1996
- *Azerbaycan Destan ve Nağıllarında* (*Masallarında*) *Fizikî Terbiye Meseleleri*; Bakü 1997
- *Muhabbet Destanlarının Poetikası*; Bakü 2000
- *Nurlu Ömürler I-II*; Bakü 2000-2002
- *Destan ve Mif* (Mit) ; Bakü 2001, Tebriz 2006
- *Âşık Nabat*; Bakü 2001
- *Mehemmedhüseyn Tehmasıp'ın Makaleleri*; Bakü 2005
- *Folklor ve Etnik-Millî Şuur*; Bakü 2006
- *Azerbaycan Nağılları/Nahçıvan*; hzl. ve ön söz, Bakü 2005

Makalelerinden bazıları ise şunlardır:

- "Saz Sanatına Muhabbet"; *Medenî-Maarif İşi*, S.2, 1981
- "Âşık Sanatına Dair Şair Mülahazaları"; *Azerbaycan Şifâhi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler*, IV. Kitap, Bakü 1981
- "Osman Sarıvelli ve Folklor"; *Akademi Haberleri*, S.1, 1982
- "Âşık Sanatının Tetkıki"; *Azerbaycan*, S.1-3, 1988
- "Poetik Sadelik";*Azerbaycan*, S.7, 1990
- "Halk Edebiyatından İstifade"; *Kardaş Edebiyatlar*, S.25, Erzurum 1993

- "Muhabbet Destanlarında Varislik"; *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S.4, Ankara 1993

- "M.Araz ve Folklor"; *Makaleler Mecmuası*, Bakü 1993

- "Halk Âşığı, Varisler, Karılar, Keçeller"; *Azerbaycan*, S.1-3, 1994

- "Muhabbet Destanlarında Yardımcı Suretler"; *İpekyolu Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Ank. 1995

- "Sınağa Çekilen Âşık"; *Varlık*, Tahran 1996

- "Hakk Âşığı Sınak Yollarında"; *Umay Günay Armağanı*, Ank. 1996

- "Muhabbet Destanlarında Güzellemeler"; *Varlık*, Tahran 1998

- "Muhabbet Destanlarında Dede Korkut Destanlarının Ananeleri"; *NDU'nun İlmî Eserleri*, S.2, 1998

- "Destan Şiirinin Poetik Strüktürü"; *Filoloji Araştırmaları*, S.10, Bakü 1999

- "Azerbaycan Muhabbet Destanları Poetik Strüktürünün Türk Destancılığı Bakımından Şematikası"; *Filoloji Araştırmaları*, S.11, Bakü 2000

- "Sazın Kudreti"; *Azerbaycan*, S5, 2000

- "Destan Poetik Sisteminde Ustadnamelerin Fonksiyonu"; *Tetkikler*, S.1, Bakü 2000

- "Destan Şiiri"; *Tetkikler*, S.2, Bakü 2000

- "Muhabbet Destanlarında Doğuluş Motifleri"; *Azerbaycan Şifâhî Halk Edebiyatına Dair Tetkikler*, IX. Kitap, Bakü 2000

- "Destan Yaratıcılığı ve Mitoloji Seciyeli Hami Obrazlar"; *Filoloji Araştırmaları*, S.14, Bakü 2001

- "Destan-Mit Münasebetlerinin Nazarî-İlmî Strüktürüne Dair"; *Filoloji Meseleleri*, III. Kitap, Bakü 2001

- "Destan Metninde İlkin Stihiyaları Sembolleştiren Obrazlar"; *Filoloji Araştırmaları*, S.16, Bakü 2002

- "Azerbaycan Muhabbet Destanlarının Strüktürü, Umumî Türk Destancılığı Kontekstinde (Türkmen Sevgi Destanları

Esasında)"; *Azerbaycan Şifâhî Halk Edebiyatına Dair Tetkikler*, XI. Kitap, Bakü 2002

- "Millî Poeziyanın Evliyası Miskin Abdal"; *Azerbaycan*, S.9, 2002

- "Nuh'dan ve Mitten Başlanan Nahçıvan"; *Folklor ve Etnografiya*, S.3, 2005

- "Hak Mıntıka Adı Kâdim Bir Tarih Danışabiler"; *Medeniyyet Dünyası*, S.10, Bakü 2005

- "Sözlerle Yaşayan Tarih"; *Dede Korkud*, S.3, 2005

- "Nahçıvan Folklor Numunelerinin Mekân-Coğrafya Hususiyetleri"; *Azerbaycan Şifâhî Halk Erebiyatına Dair Tetkikler*, XVIII.Kitap, 2005

- "Reel ve İdeal Molla Nasreddin"; *AMEA Nahçıvan Bölümü Haberler*, S.2, 2006

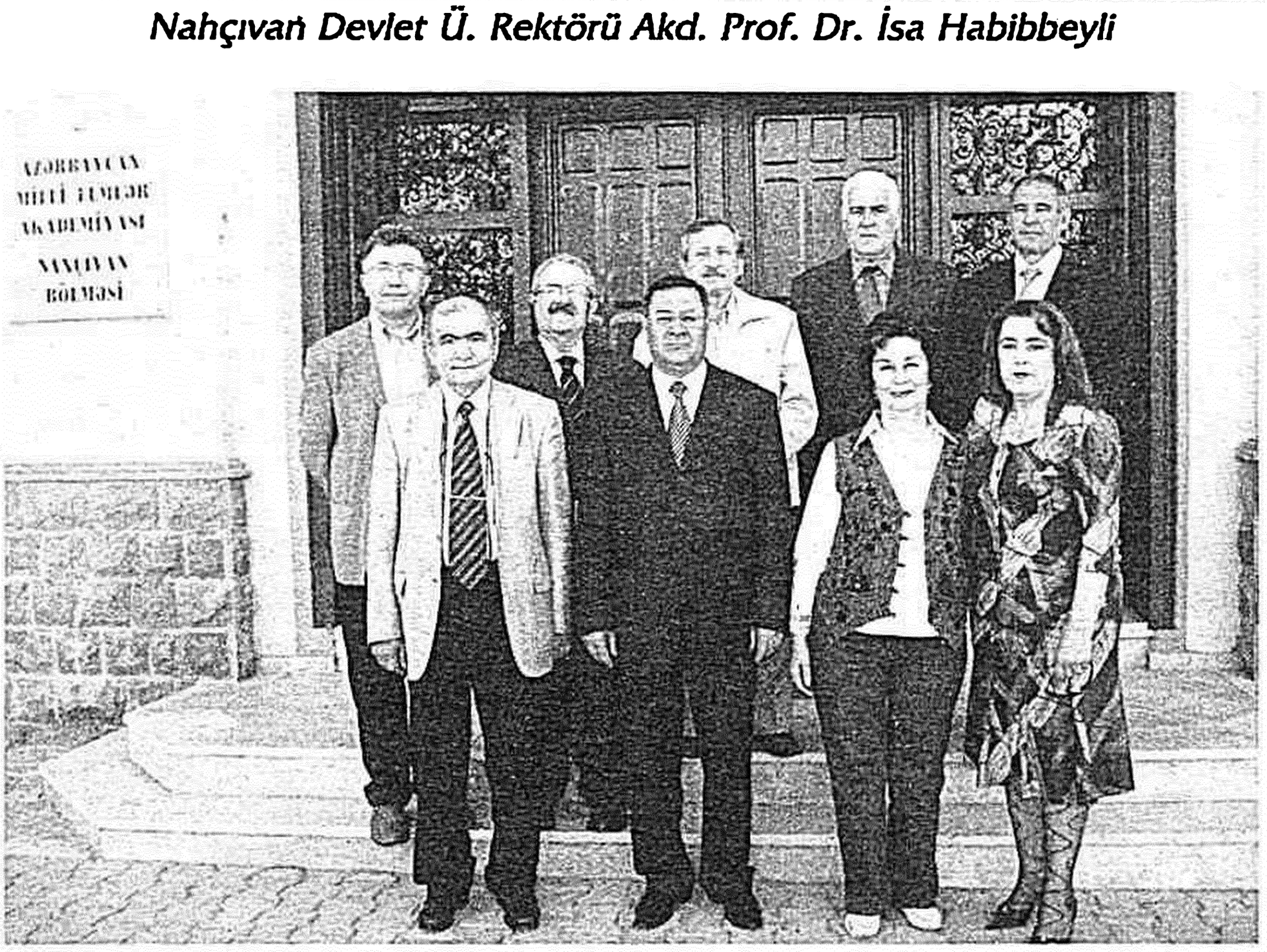
- "Nahçıvan Folklor Muhitinde Atalar Sözleri: Semantik Özüne Mahsusluğu ve Poetik Hususiyetleri"; *İlmî Araştırmalar*, C. XVIII, Bakü 2006

Kitap ve makalelerinden anlaşılabileceği gibi Prof.Dr. M.A.Ceferli, Azerbaycan sözlü halk edebiyatı, destanlar, halk hikâyeleri ve âşık edebiyatı alanlarında en önemli bilim adamlarından biridir. Hem derleyici hem de inceleyici, yorumcu olarak Azerbaycan halk bilimine çok önemli katkıları olmuştur, olacaktır.

Son yıllarda onun önemli bir hizmeti daha görüldü. Özel kitaplığında kırk yıl boyunca biriktirdiği kitaplardan yaklaşık 10.000 adedini Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Kütüphanesine, 6.000 adedini Nahçıvan Devlet Üniversitesi Kütüphanesine, 4.000 adedini Nahçıvan Özel Üniversitesi Kütüphanesine ve 2.000 adedini de doğduğu Hok köyü kütüphanesine bağışladı.

Nahçıvan Devlet Ü. Rektörü Akd. Prof. Dr. İsa Habibbeyli

AMEA Nahçıvan Bölmesi önünde (15 Mayıs 2007).
Ön sıra sağdan sola; Doç. Dr. Nezaket Hüseyinkızı, Mefharet Tan,
Başkan (Sadr) Akd. Prof. Dr. İsmayıl Hacıyev, Nail Tan
Arka sıra sağdan sola: Akd. Prof. Dr. Ebülfez Amanoğlu,
Prof. Dr. Muharrem Caferli, Hayrettin İvgin, M. Sabri Koz, Metin Turan